

YU ISSN 0021-6933

**JEZIK IN
SLOVSTVO**

letnik XXV – leto 1979/80 – št. 3

Jezik in slovstvo

Letnik XXV, številka 3
Ljubljana, december 1979/80

Časopis izhaja mesečno od oktobra do maja (8 številok)

Izdaja ga Slavistično društvo Slovenije v Ljubljani

Glavni in odgovorni urednik: Aleksander Skaza, Ljubljana, Aškerčeva 12

Uredniški odbor: Gregor Kocijan (slovstvena zgodovina), Breda Pogorelec (jezikoslovje),

Aleksander Skaza (primerjalna slavistika), Franc Žagar (metodika)

Tehnični urednik: Ivo Graul

Svet časopisa: Marjeta Vasič (predsednik), Anka Dušej, Marjan Javornik, Mira Medved,

Jože Munda, Pavle Vozlič, France Vurnik in uredniki

Tisk Aero, kemična, grafična in papirna industrija Celje

Opremila inž. arh. Dora Vodopivec

Naročila sprejema uredništvo JiS, Ljubljana, Aškerčeva 12

Tekoči račun: Slavistično društvo Slovenije, Ljubljana 50100-678-45265

Letna naročnina 80.– din, polletna 40.– din, posamezna številka 10.– din

Za dijake in študente, ki dobivajo revijo pri poverjenikih, 40.– din

Za tujino celoletna naročnina 150.– din

Rokopise pošiljajte na naslov: Uredništvo JiS, Ljubljana, Aškerčeva 12

Revijo gmotno podpira Kulturna skupnost SRS, razliko med polno in znižano ceno za dijake in študente pa krije Republiška izobraževalna skupnost SRS

Vsebina tretje številke

Razprave in članki

65 *Darko Dolinar*, Prijateljeva recepcija Murna

72 *Vatroslav Kalenič*, Iz sociolingvistične problematike jezika hrvatske književnosti 19. stoletja

80 *Janez Dular*, O definicijah funkcijskih zvrsti in njihovi formalizaciji v šoli

Literarnozgodovinski problemi, gradivo, komentarji

85 *Mihael Kuzmič*, Kdo je avtor predgovora k *Nouvemu zákonu* iz leta 1771

Metodične izkušnje

90 *Jasna Čebren*, Metodološki pristopi k sodobni slovenski liriki

93 *Danica Cedilnik*, Od jezikovnega pouka k sporočanju

Kulturnozgodovinske ekskurzije

94 *Božena Orožen*, Maribor za vsakdanjo (slavistično) rabo

Ocene in poročila

97 *Andrijan Lah*, Kermaunerjeve knjige o slovenski dramatik

Zapiski

100 *Jaka Müller*, Dvanajsti seminar za makedonski jezik, literaturo in kulturo
3/IV Prejeli smo v oceno

Darko Dolinar

SAZU v Ljubljani

PRIJATELJEVA RECEPCIJA MURNA

Razmerje med Josipom Murnom in Ivanom Prijateljem velja v naši literarni zgodovini že dokaj dolgo za enega tistih pojavov v širšem okviru slovenske moderne, ki zaslužijo pač nekaj več pozornosti kakor samo bežno omembo. Odveč bi bilo podrobneje naštevati avtorje, ki so zbirali in objavljali gradivo o njem ter ga poskušali osvetliti z različnih plati, saj se je skoraj vsakdo, ki se je podrobneje ukvarjal s slovensko moderno oziroma zlasti z Murnom, moral ustaviti tudi ob našem problemu.¹ Razumljivo je, da se v vseh teh prizadevanjih kažejo nekatere skupne poteze, ki jih lahko povzamemo nekako takole:

Večina raziskovalcev izhaja iz ugotovitve, da je Prijatelj sopotnik slovenske moderne, ali če jo razumejo nekoliko širše, celo njen član; z vrstniki iz te skupine oziroma generacije ga poleg človeških, prijateljskih vezi družijo sorodni kulturno-ideološki in literarno-estetski pogledi. Zveza med Murnom in Prijateljem pa je še posebej zapisana v slovensko literarno zgodovino spričo tega, ker je ravno Prijateljeva posmrtna izdaja Murnove pesniške zbirke² šele pokazala naši javnosti celovitejšo in bolj poglobljeno podobo človeka in pesnika, kakor jo je bilo mogoče razbrati iz dotedanjih objav, in tako omogočila odločnejše odkrivanje novih potez v Murnovi poeziji in s tem preoblikovanje in prevrednotenje odnosa do nje.³ Toda kljub pomislekom, ki jih lahko imamo danes do Prijateljeve podobe Murna, je vsaj tisti njegov spis, v katerem je najpodrobneje izdelana, torej uvodni esej o Aleksandrovu iz *Pesmi in romanc*, ohranil nekakšno posebno mesto: če se izrazimo nekoliko pretirano, je tako rekoč postal integralni del Murnovega opusa.⁴

Spričo vsega tega je upravičeno, da poskušamo ponovno osvetliti Prijateljevo recepcijo Murna s pomočjo že znanega gradiva. Če se nočemo zadovoljiti z domnevo, da je pesnik pač po izjemno srečnem naključju dobil tako kompetentnega bralca in razlagalca, se moramo torej vprašati, v kakšnih okoliščinah je potekala ta recepcija, kakšne zakonitosti so jo usmerjale in kaj ji je omogočilo, da je tako prepričljivo vplivala na sodobnike in na poznejše rodove v široki publiki in v literarni zgodovini.

Razmerje med Murnom in Prijateljem je seveda kompleksno: to je najprej prijateljstvo med sošolcema, ki imata sorodne literarne interese in nazore in sodelujeta pri prvih publicističnih poskusih; poleg tega je to pozneje tudi odnos med avtorjem in urednikom ter med literarnim ustvarjalcem in zgodovinarjem, ki ga raziskuje in razlaga. O različnih platih tega razmerja priča cela vrsta dokumentov od njune medsebojne korespondence ter odmevov v korespondenci z drugimi do Prijateljevih tekstov, ki bodisi v celoti ali delno obravnavajo Murna, oziroma do njegovih izvajanj o drugih pesnikih ali tudi o splošnih,

¹ Najpomembnejše osvetlitve tega razmerja so prispevali: Anton Slodnjak v uvodih k izdaji *Izbranih esejev in razprav* Ivana Prijatelja (I-II, Ljubljana, Slovenska Matica, 1952, 1953), Dušan Pirjevec v opombah k *Zbranemu delu Josipa Murna* (I-II, Ljubljana, DZS, 1954), Joža Mahnič v razpravi *Ivan Prijatelj in slovenska moderna* (*Prijateljjev zbornik*, Ljubljana, Slovenska Matica, 1975, str. 94–129; o Murnu zlasti str. 99–104) ter Jaro Dolar v knjižici *Slovenska moderna. Pričevanja o njenem sprejemanju in o literarnem ozračju ob njenem nastopu* (Ljubljana, Cankarjeva založba, 1977 – spremna študija ob faksimilirani izdaji pesniških prvenecv slovenske moderne, o Murnu zlasti str. 125–137). Naša razprava se opira na gradivo, ki je prikazano ali citirano v teh spisih, in izhaja tudi iz nekaterih njihovih problemskih sodb, četudi vsa takšna mesta niso posebej označena v opombah.

² Aleksandrov: *Pesmi in romanc*. Založil L. Schwentner. V Ljubljani 1903. – Prijateljev uvodni esej z naslovom *Aleksandrov* na str. III–XLII, ponovno objavljen v *Izbranih esejih in razpravah* I, str. 515–549; naši citati so povzeti po tej izdaji (odslej citirano kot IER).

³ Prim. Mahnič, n. m., str. 102–104; Dolar, n. m., str. 136.

⁴ O tem po svoje priča tudi zadnja izdaja Murnovih *Pesmi* (Ljubljana, Mladinska knjiga, 1979), kjer je Pirjevčevemu izboru in študiji pridružen na uvodnem mestu tudi Prijateljev esej.

načelnih vprašanih literature in umetnosti, ki implicitno osvetljujejo tudi njegov pogled na Murna.

Prijateljeva recepcija Murna je proces, ki traja od začetka njenega poznanstva v gimnaziji sredi devetdesetih let prejšnjega stoletja tja do Murnove smrti in še dlje. V tem procesu se posamezne poteze Murnove podobe pri Prijatelju dopolnjujejo in spreminjajo, kar bi bilo pri podrobnejši obravnavi vsekakor treba upoštevati in te spremembe soočiti z različnimi konteksti, npr. z razvojem Prijateljevih načelnih stališč o literaturi in umetnosti, z razvojem notranjih razmerij med četverico modernistov, s sodbami drugih treh o Murnu, z njihovim postopnim uveljavljanjem v javnosti. O tem je zbranega že dosti gradiva in formuliranih nekaj relevantnih razlag.⁵ Vendar bomo tu opustili razvojni vidik in se omejili le na najvažnejši tekst, ki je pač središčna točka Prijateljeve recepcije Murna: na njegovo izdajo *Pesmi in romanc* in predvsem na uvodni esej v tej zbirki.

Kot je ugotovila literarna zgodovina, je ureditev *Pesmi in romanc* še povsem Murnovo delo. Prijatelj se je po lastni izjavi ni dotikal in tudi ni sledil Murnovemu dovoljenju, da lahko popravlja ali izloča iz zbirke, kar se mu zdi slabo. Urednikovo delo je le *Dostavek*, ki pa preseneča zaradi skromnega obsega in zaradi izbora, v katerem je malo ravno pesmi iz tiste skupine, ki jo je Prijatelj sicer štel za umetniško najzrelejšo v Murnovem opusu – t. i. kmečke pesmi. Kriterij, po katerem je bil opravljen izbor v *Dostavku*, opisuje Prijatelj tako: »Kar se mojega dostavka tiče, je izbran seveda docela subjektivno. Sprejel sem vanj to, kar se mi je zdelo za Aleksandrova najznačilnejše, kar ilustrira njegov življenjepis boljše nego moje skromne besede, pa je vrhu tega samo ob sebi še dovolj umetniško.«⁶ Kakor je sicer izdaja *Pesmi in romanc* izraz priznavanja Murnove umetniške vrednosti, v širšem kontekstu, zlasti v primerjavi z Aškerčevo izdajo Ketteja in z odzivi nanjo, pa tudi zavestno literarno-programsko dejanje za uveljavitev ne le Murna, temveč sploh slovenske moderne, tako se na drugi strani v ureditvi izdaje kaže tudi urednikov odnos do pesnika, odnos, ki nikakor ni popolnoma pritriljen in brez pridržkov. Prijateljeva kritična stališča ki jih je mogoče razbrati že iz same ureditve *Pesmi in romanc* ter iz primerjave z rokopisnim gradivom, ki je bilo uredniku na voljo, so seveda veliko natančneje razložena in utemeljena v uvodnem eseju. Zato je čas, da si ga nekoliko podrobneje ogledamo.

Esej se začne z nekaterimi zanimivimi in značilnimi načelnimi trditvami in sodbami, h katerim se bomo še vrnili. Sledita jim dokaj natančen biografski prikaz in pa nekoliko krajša oznaka Murna kot pesniške individualnosti oziroma njegove poezije.

V biografski prikaz je Prijatelj vpletel zlasti tiste silnice, ki so po njegovem prepričanju odločilno vplivale na Murnovo osebnost. Tu je najprej družinsko poreklo kot osnovno dejstvo, ki ga je vnaprej opredeljevalo, namreč to, da je bil siromašen nezakonski otrok brez pravega doma. Za njegov nadaljnji razvoj so bila bistvenega pomena različna okolja pri čemer ta izraz ne pomeni le geografskega, temveč predvsem tudi socialni prostor. Prijatelj tu nadvse plastično in barvito opiše dvoje ljubljanskih mestnih okolij, v katerih je živel Murn, revno delavsko in obrtniško predmestje ter četrto, kjer je doma bogata in bahata slovenska meščanska kasta; obojemu pa stoji nasproti opis ljubljanske podeželske okolice, tako da sta pravzaprav mesto in dežela tista osnovna polarna dvojica, ki skupaj kot okolje opredeljujeta razvoj osebnosti.⁷

⁵ Sodbe vrstnikov in sodobnikov o Murnu in njegovi poeziji podrobneje prikazujeta Pirjevec, n. m., str. 323 sl., zlasti 331–342, in Do lar, n. m., zlasti str. 125–136.

⁶ IER I, str. 548.

⁷ »Poljane in Šempeter, potem pa okolica doli do Marije Device v Polju – to je sredi, ki je iz nje izšel Aleksandrov. Mesto in dežela – iz mesta ima svojo telesno pohabljenost in bolehnost – umrl je na mestni bolezn, jetiki – in pa rafiniranost duha; od poljanskih delavcev, ki so mu bili bratje, nezaupnost in mržnjo do ljudi, ki mu niso enaki, mržnjo, ki se je pri njegovi slabotnosti in kulturnosti spremenila v strah pred ljudmi; iz šentpeterskega predmestja oni smisel za ponosnost, s katerim je pozneje na deželi prej ko vse drugo odkril tip bahatega slovenskega kmeta. A v njem samem se je ta lastnost šentpeterskih mesarjev razvila v veliki ponos duha (...). To ima iz mesta. Bližina dežele pa mu je podelila nagnjenje do vseh kmetijskih reči, veselje do prirode in bivanja v njej, ki ga je skrivala pred ljudmi še kot dete.« (IER I, str. 524–525).

Potem ko so tako pojasnjene temeljne črte Murnove osebnosti, nam Prijatelj podrobneje opisuje njegovo življenje v letih, ko ga je poznal in se z njim srečeval. Tu so ključnega pomena doživljaji, ki so povzročili eksistencialne pretrese, podobne, kot je bil že tisti prvi, ko so Murna v otroštvu odtrgali od rejnikov na deželi in ga odpeljali v mesto: tu je zdaj zavrtna ljubezen, propadli študij, neuspešni poskusi, da bi si utrdil življenjski položaj, beg iz mesta na deželo in v naravo, postopno napredovanje boleznih in bližanje smrti.⁸ Vse te doživljaje povezuje Prijatelj z značilnimi pesnikovimi osebnostnimi potezami, ki se izražajo tudi v njegovi poeziji.

Murnovi pesniški individualnosti se bliža Prijatelj tako, da najprej dokaj podrobno označi literarno smer, ob kateri se je Murn formiral:⁹ to pa je poezija evropske moderne, ki je doma na Francoskem. Nov pesniški ton je izraz dveh nasprotnih plati modernega človeka: na eni strani se izmučena, bolna duša izraža z rahlimi vzgibi, z občutji, ki so skoraj nevidne sledi dogodkov in stvari – to je čista lirika. Kadar pa se moderni človek loteva »starih davnih vprašanj bitja« v refleksivni liriki, ne more več graditi svojih odgovorov v celotnost sistema, ker je preveč skeptičen in ker nima moči za sintetično duhovno delo. Ne ustvarja filozofije, ampak neke vrste melanholijo, v kateri posluša utripe življenja in harmonične odzive vseh bitij. Tej, intimni strani duševnega življenja stoji nasproti druga, ki je bliže realnosti in je izraz svobodnega telesa oziroma njegovih instinktov ter njihov korelat v igri duha. Je polna drastičnih kontrastov; v njej se mešajo satira, humor, ironija, groteska; ustvarja novo logiko in estetikno smešnega; združuje nezdružljive stvari, postavlja najsvetejše poleg najprofanejšega.

Druga stran moderne lirike ni imela v Murnovi duševnosti nikakršne opore, zato pa mu je prva ustrezala kakor za nalašč. Bil je nežen, bolehen, osamljen in preplašen mestni otrok, in rahla občutja ter melanholična refleksivnost moderne lirike so našla v njem najustreznejši odziv, ker so bila tudi del njegovega sveta. Vendar mu francoska lirika kmalu ni več zadostovala in obrnil se je k slovanskim pesnikom, k ruskim romantikom in Mickiewiczu, pri katerih je iskal nečesa krepkega, velikega, žar, patos, ponos. Ob slovanskih pesnikih pa je Murn – tako kot Kette – spoznal, kako je prava poezija vedno zakoreninjena v narodu, in tako je prek slovanstva našel pot k slovenstvu. Tu je začel pri zemlji in ljudstvu, ki je z njo v zvezi, in je v kmečki motiviki našel svoje pravo področje. – Veliko dela je posvečal pesniški tehniki oziroma izrazu; ker je bil človek nenavadno tanko razvitih čustev, je zanje nenehno iskal neobrabljenih, svežih izrazov. Prizadeval si je ustvariti svojo, novo formo, tako v besednem izrazju kakor v podobah, verzju in ritmu. Seveda tega dela še ni dokončal, a ravno ob kmečkih motivih, pri katerih mu ni do pripovedovanja, temveč do krepkih, določno izraženih linij in barv, je bil na najboljši poti, da premeta verbalizem in si prisvoji plastiko, v kateri temelji sugestivnost poezije. – Tako se Prijateljova oznaka Murnove poezije strne v končno sodbo: »Aleksandrov je bil rojen lirik. V večini svojih pesmi se je še iskal, v svojih kmetiških se je našel. V njih je njegova pesniška fiziognomija . . . «¹⁰

Ob podobi Murna, kakršno razgrinja pred nami obravnavani Prijateljev spis, se zbuja vrsta vprašanj, ki zahtevajo podrobnejšo obrazložitev.

Najprej je treba spregovoriti nekaj besed o teoretično-metodološkem ogrodju Prijateljevega pisanja. To je biografski in kritični esej, vendar lahko v njem brez težave prepoznamo osnovne poteze čisto določenega znanstvenega modela – t. i. literarnozgodovinskega pozitivizma.¹¹ Prijatelj si predvsem prizadeva, da bi zbral vsa relevantna dejstva v zvezi

⁸ Prim. poročilo o Murnovi ljubezni do Alme in o posledicah njene odklonitve, ki jih Prijatelj opiše z značilnim izrazom »bankerot sanj«. (IER I, str. 526–527).

⁹ IER I, str. 535 sl.

¹⁰ IER I, str. 547.

¹¹ Za naslednja izvajanja prim.: Darko Dolinar, *Poezija in literarna zgodovina v delu Ivana Prijatelja*, Primerjalna književnost I, 1978, št. 1–2, str. 44–53; nekoliko predelana verzija: Dolinar, *Pozitivizem v literarni vedi*, Ljubljana, DZS, 1978, str. 86–97. (Literarni leksikon 5).

z Murnovim življenjem in pesništvom in jih po možnosti tudi podprl z dokumentarnimi dokazi. Že njegovi lastni spomini imajo vrednost avtentičnega pričevanja, ker je bil pač Murnov sodobnik in prijatelj. Vendar se ne zadovolji s tem, ampak navaja tudi Murnova pisma in se sklicuje na pričevanja drugih znancev.¹² Toda za teoretično-metodološko oznako Prijateljevega teksta je dosti bolj od tega osnovnega empiričnega postopka pomembno to, kako izbira gradivo in kako ga prikazuje ter razlaga. To lahko na kratko strnemo v ugotovitev, da je po njegovem prepričanju Murnova poezija pristen izraz njegove osebnosti, njen duševni ustroj pa je mogoče prepričljivo razložiti po biografski poti, ker se je formirala v konkretnih doživljajih in pod empirično določljivimi zunanji vplivi.

Če poskušamo najti v tekstu silnice, ki bi ustrezale tainovskim ali siceršnjim pozitivističnim determinantam, se izkaže, da Prijatelj ne pripisuje tako rekoč nobene vloge pesnikovemu rodu oz. poreklu v smislu biološke ali dedne determiniranosti. Res sicer izvaja posledice iz Murnovega nezakonskega rojstva, vendar sodi to popolnoma v socialno-empirično območje. Dosti večjo vlogo ima okolje, ki je, kot smo lahko ugotovili, predvsem socialno relevantno. Naslednji pomemben faktor je vladajoča literarna smer – evropska oziroma francoska moderna, ki je »zašla« tudi na slovenska tla. Prijatelj razlaga značilne lastnosti moderne literature kot izraz moderne duševnosti, tu pa se njegovo utemeljevanje ustavi, saj se več ne sprašuje o morebitnih zunajliterarnih in zunajduhovnih vplivih na oblikovanje moderne duševnosti oziroma jih samo nakaže s trditvijo, da se ujemajo s celotno tamkajšnjo, torej očitno nacionalno kulturo.¹³

Ali je torej mogoče trditi, da je Murn kot človek in kot pesnik determiniran v pozitivističnem smislu?

Prijatelj se o tem nikjer neposredno ne izjasni, niti ne uporablja termina determiniranost ali celo determinanta. Vendar tako sugestivno razlaga oblikovanje Murnovih bistvenih duševnih značilnosti z vplivi okolja in ključnih doživljajev, da zbuja vtis o nekakšnem nujnem, določenem, nemara celo zakonitem poteku. Podobno je z njegovo oznako Murna-pesnika. Funkcijo okolja oziroma sklopa zunanjih vplivov dobi tu vladajoča literarna smer, toda pesnik iz nje izbere, si prisvoji in samostojno razvija dalje samo tisto, kar se ujema z njegovim temeljnim duševnim ustrojem, česar pa ne dobi v njej, si poišče druge, denimo v literarni tradiciji (pri slovanskih romantikih, pri Mickiewiczu). Tako se, po Prijateljevih besedah, pesniška individualnost oddeli iz svoje dobe.¹⁴ Tudi tu nam avtor nikjer izrecno ne govori o nujnosti ali determiniranosti takšnega razvoja, vendar jo dovolj prepričljivo sugerira, tako da si je ob danih predpostavkah nemogoče misliti, da bi se bil Murn lahko razvijal bistveno drugače. Osnovni deterministični vzorec je torej podan, dasiravno ni dosledno izpeljan in do kraja razvit. (Tako se Prijatelj npr. sploh ne vpraša, kako da je Murn postal umetnik in to ravno pesnik.) Vendar tudi tak, kakršen je, povsem zadovoljuje potrebe esejističnega uvoda v pesniško zbirko, saj ga prekriva tako rekoč v celoti in mu daje potrebno utemeljitev.

V opisano idejno-metodološko mrežo razlage in argumentacije je vpletena vrsta konkretnih literarnozgodovinskih oznak, kritičnih stališč in eksplicitnih ali implicitnih vrednostnih sodb, ki bistveno opredeljujejo Prijateljevo recepcijo Murna.

Murn je za Prijatelja samo lirični pesnik; njegovo prozo omeni z enim samim stavkom in še tu govori le o podlistkih. To je najbrž treba pojasniti z dejstvom, da ni poznal kaj dosti Murnovih prozanih spisov, ki so bili objavljeni pod psevdonimi ali anonimno in večidel šele pozneje evidentirani. Poleg tega očitno niti v slovenski literaturi niti v literaturi evropske moderne ni videl kaj dosti prozanih del, ki bi jih lahko postavil ob velike stvaritve iz dobe realizma. Zato je razumljivo, da je bila njegova pozornost usmerjena izključ-

¹² Prim. IER I, str. 533–534; več o tem Pirjevec, n. m., str. 336–337.

¹³ IER I, str. 535–537.

¹⁴ IER I, str. 535.

no v Murnovo liriko. V zvezi s tem je nekoliko presenetljivo edino to, da celo ob novelah Čehova ni bil zmožen opaziti svojevrstnih kvalitiet Murnove proze.¹⁵

Vidno mesto imajo v eseju vrednostne sodbe in stališča o Murnovem delu, ki pa jih ni mogoče povsem spraviti v sklad, ampak si delno celo nasprotujejo. Na eni strani gre za prepričanje, da se deli Murnov opus na dve fazi, da so umetniško dozorele le pesmi iz njegovih poznejših let, zgodnje pa nimajo prave umetniške vrednosti in pričajo le o napor-nem iskanju ustrezne forme in izraza.¹⁶ Na drugi strani srečamo trditve, da je Murn umrl, preden je dozorel, da je sicer slutil prave umetniške cilje, a jih ni dosegel.¹⁷ Nekako na sredi med obema skrajnostma je sklep, da se je v večini svojih pesmi še iskal, v kmečkih pa se je našel, in da je v njih njegova pesniška fiziognomija.¹⁸

Nekaj opore za te trditve je utegnil dobiti Prijatelj v Murnovem lastnem odnosu do svoje poezije. Kot priča Murnova korespondenca, pa tudi njegovo ravnanje s pesmimi, je bil pesnik sam o sebi prepričan, da je napravil precejšen razvoj, saj je dokaj ostro sodil o svojih starejših pesmih, nekatere večkrat predeloval in jih dosti zavrge: zbirko je zelo skrbno redigiral in res sprejel vanjo več pesmi iz zadnjih let. Ta kriterij si je prisvojil tudi Prijatelj. Na njegov odnos do Murnove poezije pa je brez dvoma močno vplivalo tudi to, kako so jo presojali Kette, Cankar in Župančič.¹⁹ V njihovi medsebojni korespondenci in drugje je ohranjena cela vrsta izjav o Murnovih pesmih in tudi o njegovi človeški podobi, ki so marsikdaj izredno ostre (največ pri Cankarju) in pričajo o pravem nerazumevanju. Še prva rokopisna redakcija zbirke, ki je l. 1900 krožila med Murnovimi vrstniki, jih ni mogla docela prepričati o njegovi umetniški vrednosti. Šele v zadnjih mesecih njegovega življenja in po smrti se je najprej Župančičeva in zatem tudi Cankarjeva sodba o njegovi poeziji spremenila na bolje. Odmevi teh kritičnih ocen in postopnega priznavanja se nedvomno oglašajo tudi pri Prijatelju, ki se ne more povsem otresti pomislekov o Murnovi človeški in pesniški nedozorelosti.

Če si hočemo razjasniti, kakšen je globlji smisel takšnih njegovih sodb o Murnu, moramo razširiti kontekst našega dosedanega razmišljanja in se vprašati, kakšen je Prijateljev odnos do sodobne slovenske in evropske literature. V ta namen si je treba najprej še enkrat ogledati njegov opis moderne evropske oziroma francoske poezije.²⁰ Tu so nekatere dokaj ostre negativne sodbe tudi izrecno formulirane, poleg tega pa jih je mogoče razbrati v izbiri izrazov in v načinu opisovanja: celo v navidezno nevtralnih ugotovitvah se skrivajo pridržki, tako da ne more biti nikakršnega dvoma, da Prijatelj to moderno poezijo odklanja. S tem da navaja na prvi pogled nevtralne, v resnici pa negativne karakteristike, ji pravzaprav implicitno očita pomanjkanje pozitivnih vrednot, ki naj bi bile očitno bolj metafizične in etične kakor estetske. (To je npr. jasno razvidno v njegovi trditvi, da se je Murn odvrnil od moderne francoske poezije in šel iskat pozitivne vrednote – nekaj krepkega, velikega, žar, patos, ponos – v slovansko romantiko.) Priznava ji potemtakem le to, da je avtentičen izraz moderne duše in da se povsem ujema z »ondotno hiperkulturo«, iz katere izhaja.

Te ugotovitve so vsaj na prvi pogled v svojevrstnem nasprotju z našim izhodiščnim prepričanjem, da je bil Prijatelj sopotnik oziroma član slovenske moderne, o kateri pa na splošno trdimo, da je iskala stik s sodobno evropsko literaturo in v svojem ustvarjanju rasla iz nje. To nas po svoje opozarja, da slovenska moderna niti svetovnonazorsko niti literarno-estetsko ni povsem enotna. Kje je torej Prijateljovo mesto v njej?

Če prav premislimo njegove opredelitve moderne lirike v eseju o Murnu, se izkaže, da je ne zavrača v celoti, temveč samo eno njeno smer (dasiravno tega ne pove, temveč go-

¹⁵ Slodnjak sicer opozarja, da je Prijatelj l. 1901 posvetil svoj izbor in prevod novel Čehova ravno Murnu (opombe k IER II, str. 452).

¹⁶ IER I, str. 548.

¹⁷ IER I, str. 518.

¹⁸ IER I, str. 547.

¹⁹ Glej opombo št. 5.

²⁰ IER I, str. 535–537; prim. tudi 517–518.

vori o njej kot celoti). Večino njegovih oznak – ločevanje na spiritualno in senzualno območje, na izmučeno in bolno dušo ter na svobodno telo, nato pa prisluskuvanje najrahlejšim občutjem, na duhovnem področju nemoč, skepticizem, na drugi strani pa izraz svobodne igre instinktov, drastika, ironija, groteska, mešanje svetega in profanega, združevanje nezdružljivega, razvrednotenje stare logike in estetike – vse to je mogoče razumeti kot opredelitev dekadence in samo delno tudi impresionizma.²¹

Prijatelj je že proti koncu devetdesetih let imel dokaj dober razgled po moderni evropski literaturi, vendar se je sam orientiral bolj po zgledih realistične psihološke proze, največ po ruskih pisateljih, in mu je bila Cankarjeva (in nemara tudi Župančičeva) zgodnja poezija v znamenju dekadence prav tako tuja kot njune načelne programske opredelitve za njo. Pozneje, ko sta se usmerila v literarnem delu vsak po svoje in je prišlo med njima do nazorskega razdora, se je Prijatelj postavil na stran Župančičevega optimističnega vitalizma in ostro zavračal Cankarjevo delo, v katerem je videl destruktivni, pesimistični kritizem v artistično izpoljeni formi.²²

Vendar ima Prijatelj literarni nazor v prvih letih tega stoletja še druge razsežnosti. Eno osrednjih mest zavzema v njem problem slovenske oziroma narodne umetnosti, ki ga je obširneje razvil v nekaterih esejih o upodabljaljoči umetnosti²³ (in se pri tem tudi zapletel v neposredno polemiko s Cankarjem). Vendar pa je zastavljen že v eseju o Murnu, in trdimo lahko, da zavzema v njem skorajda osrednje mesto. Prisoten je že v ugotovitvi, da je Murn – tako kot Kette – ob slovanskih pesnikih spoznal, da je sleherni prava umetnost zakoreninjena v narodu, in da je prek tega našel pot k slovenstvu.²⁴ Tako torej srečamo pri Prijatelju kategorijo nacionalne opredeljenosti, ki je v različnih variantah obvladovala razmišljanje o literaturi in sploh umetnosti od romantične filologije in kritike prek pozitivistične literarne zgodovine do začetkov duhovnozgodovinske smeri ob prelomu stoletja.²⁵ Vprašati se je treba, kakšen pomen ima v Prijateljevem celotnem pogledu na literaturo: ali gre za eno izmed determinant v vzročno genetični shemi literature in umetnosti ali za ideološko nalogo, ki sili literaturo in umetnost k sodelovanju pri izpolnjevanju nacionalnega programa. Glede prve možnosti Prijatelj tekst ni popolnoma jasen, vendar bržkone ne gre zanjo, saj deterministična veriga niti v njegovi razlagi osebnosti niti v razlagi dobe oziroma literarne smeri ni speljana tako daleč, da bi segla do narodnega značaja ali narodnega duha kot ene temeljnih determinant. Prej gre torej za drugo možnost, saj Prijatelj izrecno postavlja zahtevo po slovenski, narodni umetnosti kot najvišji cilj, h kateremu naj se usmerja literarni razvoj.²⁶ Tu pa se je treba vprašati, ali s tem ne določa literaturi neke funkcije, ki je v nasprotju z njeno estetsko avtonomnostjo – h kateri je težilo, kot je znano, tako literarno ustvarjanje kot kritična in estetska misel moderne.

Odgovor na to je treba iskati v celotnem sklopu Prijateljjevih pogledov na izvor, bistvo in funkcijo literature. Ti pogledi so se oblikovali nekako med dvema nasprotnima poloma: to je bila na eni strani njegova filološka in literarnozgodovinska izobrazba v znamenju pozitivistične metodološke orientacije, na drugi strani njegova pripadnost literaturi in

²¹ O tem pričajo tudi imena avtorjev, ki jih Prijatelj na tem mestu navaja kot ilustracijo: Schnitzler, Hofmannsthal, Altenberg, Verlaine, Baudelaire, Aristide Bruant, Maeterlinck, izmed starejših le Heine; v tej zvezi pa se pojavita tudi Cankar in Župančič.

²² O Prijateljevem razmerju do Cankarja in do Župančiča podrobneje razpravljata Slodnjak in Mahnič v navedenih spisih (op. 1).

²³ IER I, str. 538, 541, 543.

²⁴ Prim. eseje *Izprehodi po Parizu*, *Dunajska Secesija*, *Moderna manira* in *Žitkov Poc*, *Umetniški cilji* ter Slodnjakove komentarje k njim v IER II.

²⁵ Prim. Dolinar, *Pozitivizem*, str. 50–52, 55.

²⁶ Prim.: »Kje je dandanes pri nas duša, ki bi obromala košček sveta, ki mu pravimo 'slovenska zemlja', pa bi se potem zamislila v skrivnost te zemlje in naroda, ki hodi od dne do dne bolj nezadovoljen po njej in ves zastrašen od bledeh prikazni, ki nas je v poslednjem času z njimi kaznovala Evropa. Ves pekel se je razlil med naše ljudstvo. Kje je prerok, svečenik zdrave, sočne zemlje, močan mož, ki bi vsaj iz najboljših naših ljudi izgnal strahove, vse te bledečne izrodke tuje kulture in poklical narod od tujega k domačemu delu? – Slovenska umetnost se išče, a naši mladi telenti mrjô. (... Aleksandrov:) »Napravil se je bil na pot, vodečo proti templju naše umetnosti, pa je omagal sredi pota. On ni še nič povedal svojemu narodu, ker še ni bil prišel do tribune. Ali z lastnimi koraki je zaznamoval pot, ki je na nji slutil cilje naše umetnosti. In da jo vidijo vsi, to pot, jo je začrtal s svojo krvjo, potrdil s svojim življenjem.« (IER I, 517–518).

kritično-estetski misli evropske moderne, zlasti simbolizma.²⁷ Prva orientacija je temeljila na implicitnem pogledu na literarno delo kot proizvod determinirane osebnosti in s tem kot odraz empirične realnosti, v katero je vpeto po nastanku in večidel tudi po funkciji. (Ob tem ne smemo pozabiti, da se je Prijatelj med študijem slovenske literarne preteklosti izostril pogled ravno za preporoditeljski pomen literature, se pravi za njeno funkcijo v empiričnem socialnozgodovinskem svetu, v okviru narodnega razvoja.) Na drugi strani je estetska orientacija v znamenju simbolizma vzpostavljala popolnoma drugačna razmerja, po katerih sodita literatura in umetnost kot izraz svobodnega individua v avtonomno estetsko sfero, ki je duhovne narave in nad sfero empirične realnosti. V prostoru med tema dvema težnjama je Prijatelj iskal različne in čedalje bolj kompleksne teoretične rešitve. Tako je poskušal združiti nasprotja v polarni koncepciji pesnika in občana,²⁸ se pravi ustvarjalca avtonomne poezije, ki se ravna le po zakonih lepote, in ustvarjalca literature, ki se podreja pragmatičnim, socialnim in moralnim kriterijem. Ta koncepcija pa je prinesla s sabo precejšnje težave za smotrno znanstveno, tj. zgodovinsko raziskovanje in tudi za vrednotenje, zlasti pri slovenski literaturi, zato jo je Prijatelj preoblikoval²⁹ v koncepcijo literarne umetnosti, ki je po svojih osnovah in po nastanku sicer v določeni meri vezana na empirično realnost, vendar se kot delo individualnega ustvarjalca prebija iz determinističnih vezi in s svojimi vrhovi dosega avtonomno umetniško sfero; obenem pa ravno s tem, da ostaja zvesta svojemu estetskemu bistvu, opravlja tudi posebno funkcijo v narodnem razvoju, vendar ne več v njegovi empirični, socialnozgodovinski, temveč v metafizično teleološki razsežnosti. Zato Prijatelj trdi, da je umetnost oziroma literatura organična življenjska funkcija naroda, ki z njo išče pot k lepoti, njen literarnozgodovinski prikaz pa slika, ki je ogledalo naroda in obenem reflektor, ki mu kaže pot navzgor in naprej.³⁰

V eseju o Murnu vsa ta problematika še daleč ni razvita. Vendar pa s pomočjo nakazanih stališč, ki so se v celoti izrazila šele veliko pozneje, lahko zaslutimo glavne obrise tiste predstave o slovenski literaturi, ki je bila Prijatelju pred očmi kot idealni cilj in mu je tudi določala vrednostne kriterije.

Ker je literatura zanj izraz osebnosti ustvarjalca, jo najprej vrednoti po avtentičnosti izraženega doživljanja (poleg tega pa še po popolnosti oblike, tj. tehnike izražanja, in po medsebojni skladnosti vsebine in oblike). Takrat ko je Murn dozoreval v pesnika, je spoznaval poezijo evropske moderne, ki je »izraz moderne duše«. Kolikor je torej njegov duševni ustroj soroden določenim območjem te »moderne duše«, se lahko avtentično izraža s pesniško motiviko in tehniko, kakršna se je razvila v tej poeziji, in kolikor to tehniko obvlada, toliko so njegove pesmi umetniške. Vendar je pesnik pripadnik svojega naroda, in šele kadar njegova poezija izraža poleg individualnih tudi elemente kolektivne duševnosti, lahko doseže višjo vrednost. Zato je umetniški vrh Murnove poezije njegova kmečka lirika, pesmi z motiviko domače zemlje in ljudi. To pa je tudi največ, kar je lahko Murn dosegel v kratkem življenju, dasiravno nam Prijatelj zatrdi, da bi bila Kette in on gotovo »šla dalje skozi vse sloje naroda do najvišjih ciljev njegovih«.³¹ Zastavljene so torej naloge, ki so v zvezi s cilji narodovega razvoja. Teh nalog pa ne more opraviti katera koli poezija, četudi je avtentičen izraz individualnega doživljanja v idealni umetniški obliki. Sklepamo lahko, da poezija, ki je izraz izmučene, bolne duše ali sproščene igre telesnih nagonov, za to ni primerna; prav tako ne poezija, ki izpopolnjuje samo svojo artistično plat, ali tista, ki prevzema tuje literarne vzorce in vplive. (Ob tem nam postane bolj razumljivo, zakaj Prijatelj tako ostro zavrača odmeve dekadence v slovenski literaturi.)³² Za

²⁷ O njej priča mdr. zgodnji esej *Perspektive. Estetičen načrt* (IER II, str. 21–31; prva objava 1906).

²⁸ *Pesniki in občani*, IER II, str. 1–20. (Prva objava 1917).

²⁹ V tekstu z naslovom *Literarna zgodovina*, ki je pravzaprav nastopno predavanje na ljubljanski univerzi leta 1919. (IER I, str. 1–36).

³⁰ Glej IER I, str. 36–37.

³¹ IER I, str. 543.

³² Prim.: »(...) oni, ki se love med kričaviimi senzacijami tujih literatur (...) oni, ki poželjivo hlastajo po naplavini tuje, težke in opojne reke, razlivaajoče se čez literarni evropski trg in potem molče tišče pene, ali pa govore rjavojeedko slino v obličje vsakemu, ki se jim približa.« (IER I, str. 517; prim. tudi citat v opombi 26).

to je primerna in poklicana poezija, ki strogo varuje svojo estetsko avtonomnost, obenem pa vzpostavlja pozitivne ideale in vrednote ter odpira optimistično perspektivo, poezija, ki je izraz formiranega individua, močnega duha, tako da lahko deluje mobilizacijsko, ne da bi se podrejela pragmatični tendenci. Skratka, to po Prijateljevem tedanjem mnenju ne more biti Murnova in še manj Cankarjeva, pač pa edinole Župančičeva poezija.³³ Zato Prijatelj trdi, da je Murn umrl, preden je dozorel, in da ni dosegel cilja naše umetnosti.

Naposled se je treba vprašati še to, kaj je Prijateljevi recepciji Murna omogočilo tolikšen odmev in vpliv.

Razlogov za to je več. S tem da je Prijatelj ustoličil Murna kot umetnika, kot enega izmed četverice avtorjev moderne, je hkrati tudi jasneje začrtal fiziognomijo cele skupine ter jo podprl pri njenem uveljavljanju. Če gledamo samo v glavnih potezah in zanemarimo notranjo diferenciacijo, je torej izražal težnje, cilje in kriterije smeri, ki je prevzemala vodilno vlogo v slovenski literaturi. To dogajanje pa je bilo v nekem smislu zakonito in ne naključno, saj je uspešen prodor moderne morala spremljati pripravljenost na sprejem pri širšem občinstvu. V tem sklopu je lahko tudi Prijatelj prikaz Murna naletel na tako ugoden odmev.

Prijateljeva interpretacija Murna pa je bila tako učinkovita in prepričljiva tudi zaradi tega, ker si je njegovo pisanje pridobilo avtoriteto še po drugih vidikih: avtor je bil sam neposredna priča Murnovega življenja in literarnega delovanja, poleg tega pa je svoj prikaz argumentiral in mu dal teoretično ogrodje, ki se je ujemalo z vladajočim znanstveno-metodološkim modelom.

Spričo vsega tega lahko ugotovimo, da je Prijateljeva interpretacija Murna obdržala veljavnost in prepričljivost, dokler je na Slovenskem prevladoval tak tip literature in kritičnega mišljenja o njej, kakršnega je uveljavila moderna. Šele po nastopu drugih smeri, ki so prinesle s sabo bistveno drugačne tipe poezije, so bili mogoči tudi drugačni pogledi na Murna. Kljub temu je Prijatelj esej ohranil v zvezi z Murnom vrednost nekakšnega, če lahko tako rečemo, klasičnega dela. Ker pa po drugi strani predstavlja tudi enega prvih uspešnih poskusov uveljavljanja pozitivistične literarnozgodovinske metode, je obdržal podobno mesto tudi v zgodovini naše literarne vede.

Vatroslav Kalenić

Filozofska fakulteta v Ljubljani

IZ SOCIOLINGVISTIČNE PROBLEMATIKE JEZIKA HRVATSKE KNJIŽEVNOSTI 19. STOLETJA

Kmalu bo preteklo sto petdeset let, odkar je peščica intelektualnih zanesenjakov, fantastov, takratnih aristokratov in meščanskih pustolovcev začela svojo tekmo s preteklostjo, sedanostjo in vsečasnostjo, sto petdeset let, odkar so horvati, ilirci, hrvatski, narodni in ilirski preporoditelji ter prosvetitelji pričeli boj, da bi prerasli vsiljeni in podedovani lokalizem, provincializem, svoje in tuje zapečkarstvo, stopetdeset let – in vsak, kdor želi, še zmeraj lahko sliši to bobnenje tekme s časom. To je bilo brez precedensa in brez zgleda v vsej naši dotedanji zgodovini.

³³ Več o tem pri Slodnjaku in Mahničju v navedenih spisih (gl. op. 1).

O ilirizmu je bilo do danes mnogo napisanega in brez dvoma se še bo mnogo pisalo. Kajti pomembna gibanja so pomembna tudi zato, ker jih je težko do kraja in brez ostanka ovrednotiti; pogosto pa je to tudi nepotrebno, saj dosega svoj pomen ravno v odprtosti, ne pa v dokončni definiciji.

Lahko napravimo, kakor nas je volja: ocene, cenitve, komentarje, mistifikacije in zamolčevanja, povzdigovanja in hvalnice lahko ali sprejemamo ali zavračamo, kakor hočemo; svoj mit lahko vzpostavimo tako, da porušimo tujega, ali zrušimo svoj mit tako, da glorificiramo tujega. Vendar pa bo vprašanje mita tudi nadalje ostalo odprto v vseh tistih primerih, ki so alternativa pragmatični omejenosti. Za ilirizem namreč že sto petdeset let veljata vsaj dva demistificirana in stvarna nauka: v divji tekmi se samo za dobrim konjem dviga prah, ali: dober konj ima sto napak, slab pa samo eno.

Danes je v glavnem znano, česa ilirizem ni prispeval v nikako dediščino, nedvomno pa bo naloga bodoče literature predvsem to, da končno najde in opiše tisto, kar je dejansko dal. Ob primarnem sociološkem pristopu bo skoraj nemogoče obiti dejstvo, da je štel Zagreb tridesetih let prejšnjega stoletja komaj osem tisoč prebivalcev. Na ta mali, stisnjeni prostor provincialnega avstrijskega mesteca, katerega ulice so bile načičkane z nemškimi izveski agramerskih kramarjev, v te družbe in sestanke, na katerih se je govorilo nemško in madžarsko in kjer je bilo potrebno jezik »z dijačkim zlahkotiti«, med deset ali dvajset ilirskih perjanic, na ta mali, stisnjeni in zakotni prostor se je prvič v naši zgodovini zgnelta vsa Jugoslavija, ali, sodobneje povedano, zbrali so se vsi naši narodi in vsi so pridobili. Preskušali so se, ocenjevali, spoznavali in konstituirali; Kopitar, Vraz, Prešeren in Vuk so izrekli svoj »da« in prisluškovali svojemu »ne«. Bosna in Hercegovina dobi svoj *Pogled u Bosnu* Matije Mažuranića, Črna gora dobi *Smrt Smail-age Čengiča* v toliki meri, da npr. Rusi to delo dolgo vrsto let prevajajo pod naslovom *Černogorcy* (1866), tu pa se bosta pojavila tudi brata Miladinova in pričela sodobno zgodovino makedonske književnosti.

Pred tem se še nikoli ni zgodilo kaj podobnega. Vse to bo pustilo trajne posledice. Najpomembnejša med njimi je vsekakor, da postane ilirsko gibanje viden in razpoznaven korrelat za lastno konstituiranje in lastno organiziranje, tisti opazni člen družbene, kulturne, znanstvene, književne in jezikovne dihotomije v vsakem iskanju vprašanj lastne odgovornosti in lastne identitete. Na rešetu ilirskega gibanja so nastale naše epistemologije, na njem je vsakdo lahko našel tisto, kar ima, in tisto, česar nima. V tem je nemara razlog nenehnemu zanimanju za ilirizem in prav to je najbrž njegova trajna zasluga.

Vsa gibanja take vrste kasnejši rodovi radi uvrstijo v tisti nadzemeljski prostor, v katerem je resničnost oddaljena od mita in mistike samo korak. V teh meglicah, v katerih vlada čustvo, v dimu, v katerem je objektivno dejstvo samo dokaz za lastno ekskluzivnost in lastno frustracijo, je skoraj nemogoče ne pričakovati tudi raznih zablod, svojevrstnih ekstravagantnosti, srditih obtožb in pristranskih sodb.

Za velike ljudi in pomembna gibanja se spodobi, da so nerazumljeni, vsaj ob svojem času. Pa vendar, samo redki posamezniki in redka gibanja imajo čast, da se jih ne slavi zaradi tistega, kar so naredili, ampak zaradi tistega, česar niso.

Ilirsko gibanje je, menda, najprej vsem Hrvatom dalo en knjižni jezik, eno združujočo književnost, odreklo se je kajkavščini in manj čakavščini, v književnost je uvedlo štokavščino, konstituiralo je tako imenovano moderno književnost, dalo sodobni pravopis in tako dalje – to se vztrajno ponavlja v naših učbenikih, priročnikih, leksikonih, enciklopedijah, v strokovnih, popularnih, pa tudi znanstvenih razpravah. Na kratko: težko se je temu izogniti. Vendar pa vse to ni tako preprosto.

Kot je bilo že enkrat povedano: če sta bila Stjepan Ivšić in Miroslav Krleža prva, ki sta opozorila javnost, da se s kajkavskim dialektom v naši kulturni zgodovini neupravičeno

ravna kot s provincialnim, odtujenim in organsko nesposobnim idiomom,¹ je bil Dalibor Brozović tudi tu prvi, ki je ponovno utemeljeno podvomil o projekciji kasnejših lingvi-
stičnih pojmovanj na pridobitve ilirskega preroda.²

Sicer pa si to поблиže pogledajmo. Hrvatski narodni prerod se da z različnimi definicijami z različnih gledišč različno opisovati, z gledišča socialnih kategorij pa je njegov opis približno tak: Hrvatski narodni prerod začne novi razred, buržoazija, in to del njene inteligence, ki je pretežno pripadnik novega rodu. Ko pride ta razred v vodstvo, odstranjuje ostanke hrvatskega fevdalnega srednjega veka, ki je postal največja ovira usklajenemu prizadevanju vseh narodnih sil, da se prebije v sodobne družbene in proizvodne odnose.

Pri tem ilirci uresničujejo ali začno uresničevati naslednje naloge: prodor v politična telesa, predvsem v hrvatski sabor; kreiranje samostojne politične koncepcije tako nasproti Avstriji kot nasproti Madžarski; ustanavljanje časnikov; ustanovitev stalnega književnega časopisa; nabava tiskarne; splošna ljudska prosveta in s tem v zvezi ustanavljanje čitalnic; ustanavljanje knjižnic; utemeljitev hrvatskega gledališča; ureditev osnovnega in srednjega šolstva; osnovanje vseučilišča; osnovanje znanstvene akademije; konstitucija popolnih znanstvenih disciplin na sodobnih osnovah: od bogoslovja, filologije, prava, medicine in etnologije do biologije, kemije, botanike in mineralogije; praktična in znanstvena afirmacija teatrologije, muzikologije in likovnih umetnosti; objavljanje leposlovnih del, narodnih, ljudskih, šolskih učbenikov in priročnikov; popoln koncept širokega in raznovrstnega prevodnega in izvirnega založništva . . .

V celoti je bil to zares ambiciozen dolgoročen načrt, ki ga ilirci seveda v petnajstih letih svoje ilirske aktivnosti niso izpolnili, ki pa se je v naslednjih razdobjih polagoma in zanesljivo izpolnjeval.

Za ta naravnost fascinantni načrt brez tekmeca v preteklosti so kreirali ilirci tudi svojo jezikovno politiko: v vsoto pisano, bogato in raznovrstno politično in kulturno dejavnost so ustoličili štokavski idiom, in to ne samo zaradi njegove razširjenosti, kot največkrat mislimo, ampak tudi zato, ker je bil ta štokavski idiom že stoletja prisoten v vseh bistvenih manifestacijah hrvaške kulture. Odpora, kot vemo, ni niti bilo, če pa je bil, je bil simboličen in pravzaprav ekstravaganten. Tipičen dokaz za to je Draškovičeva *Disertacija*. Težave take poteze niso izvirale iz dejstva, da, baje, kajkavci ne znajo štokavsko, kot se je to kasneje pogosto in včasih škodoželjno poudarjalo, ampak iz dejstva, da za nastop na primer na politični tribuni ni bilo nikake domače tradicije in zato tudi nobene terminologije. To je bilo šele treba ustvariti in zato Drašković, kar je danes nekoliko smešno, daje najrazličnejše razlage, pa tudi cel slovar,³ da bi pojasnil, kaj pravzaprav misli. Vse to pa se je kasneje, izmenoma, pojavljalo v šolstvu, v pravu, v filologiji in na celotnem področju znanosti. Nato pa – kot da se je to golo dejstvo pozabilo. Čez šestdeset let je bilo vse nenadoma videti tako, kot da so porodne težave pri ustvarjanju sodobne terminologije posledica neznanja oz. spremembe narečnega idioma. »Takat se je pisalo o 'priestolniku franczkiem' (dauphinu), da je bil pozdravljen z 'davoriami' (canzone di guerra). 'Tajnopisom' (s šifro) ali 'brzopisom' (s stenografijo), 'poviesno dokazovlje', 'polaganje računah', 'natrag datirati' (postdatieren), 'činitiba'. 'Daždomjer' (pluviometre) na Sljemeni pokazao je . . . 'Odužba', 'igrokaz', 'razugljiti' (décarboniser), 'desetni ulomak', 'piknja', 'črknja', ili 'piknjačrknja' (semicolon). 'Piknja dielilja' (decimalna tačka). 'Tezulja'. 'Krasnoslovljenje'. 'Kolobar'. 'Klonomjer' (deklinoimeter). 'Gulitba'. 'Jednačba' (ta je ostala). 'Stabloslovlje' (genealogija), 'kitoškrge'. 'Likopisno mjerstvo' (deskriptivna geometrija). 'Šestar', 'šestilo'. 'Priekutan' (diagonalen). 'Trojako-bo-stihovlje' (tercina). 'Dvodomni sustav'. 'Dobavna pogodba' . . .« pravi Krleža.⁴

¹ Dalibor Brozović: Jezično značenje hrvatskog narodnog preporoda. Kolo, 8-9-10, Zagreb 1966.

² O. c.; tudi v: Hrvatski jezik, njegovo mjesto unutar jugoslavenskih i drugih slavenskih jezika, njegove povijesne mijene kao jezika hrvatske književnosti, v knjigi: Hrvatska književnost u evropskom kontekstu, Zagreb 1978.

³ Janko Drašković: Disertacija ili razgovor . . . Karlovac 1832; glej Građa za povijest književnosti hrvatske, 12. Zagreb 1933.

⁴ Miroslav Krleža: Djetinstvo i drugi zapisi. Zagreb 1972, str. 83-84.

Kar pa zadeva odnos do kajkavščine in čakavščine, ni niti enega resnega dokumenta, ki bi postavljajl ostro pregrado proti tema dialektoma, celo ne v smislu različnih ocen organske veljavnosti, primernosti ali neprimernosti, niti enega resnega dokumenta o »metanju skozi okno«. To bi bilo sicer v okviru ilirske koncepcije tudi odveč pričakovati. Nasprotno. Celo kadar se govori o tako imenovanem splošnem, primarnem in višjem interesu, niso zaprta vrata niti enemu narečju in niti slovanskim jezikom. Povsod je prevladovalo načelo dejanske možnosti in konkretnega reševanja.⁵ Sumničavost, naravnost nadzorništvo, so prinesle šele kasnejše generacije.

Problem pisave oziroma pravopisa je bil, kot vemo, reduciran na reformo latinice, in to delo je bilo opravljeno po zgledu drugih podobnih reform latinice. Normalno je bilo pričakovati težave, ki so se zares tudi dogajale, in normalno je bilo pričakovati tudi kasnejše intervencije. Vse je bilo nazadnje v tesni povezavi s hrvatsko tradicijo in s skupnimi značilnostmi evropskih in slovanskih romantik.

In nazadnje: tretji poseg hrvatskih ilircev na področju jezika je bil v jeziku umetniške književnosti, leposlovja. Sam ta poseg je sijajen dokaz, da so ilirci načelno razlikovali leposlovno raven jezika od na primer časopisno-šolsko-učbeniške oziroma sploh terminološke (diskursivomatske) ravni. Ob dveh kontinuiranih literarno-estetskih poetikah, ob klasični poetiki in poetiki ljudskega izročila, ustoličijo ilirci še tretjo: dubrovniško-dalmatinsko. To je bilo zavestno ravnanje, povsem v skladu s splošnimi ilirskimi koncepcijami, po katerih se mora tradicija spremeniti v revolucionarno sredstvo, če pa to ni mogoče, se je treba tradiciji odreči. Vse to je poudaril sam Gaj v svojem Proglasu od 3. decembra 1836. leta, ko je rekel, da je to jezik »... s katerim smo si živi in neizčrpani in nam samo zaradi naše odtujenosti dosedaj zaprti vir prekrasnih ljudskih pesmi ponovno odprli: s katerimi smo si neprecenljivo književno bogastvo štiridesetih ali več izvrstnih (klasičnih) pisateljev ilirskega Parnasa iz starih ilirskih Aten – Dubrovnika (Ragusae) in druge zelo pomembne književne proizvode kot našo staro dediščino po prirojeni pravici spet prilastili.«⁶ Še izraziteje in podrobneje je o tem razmišljal Dimitrije Demeter, ki v svojem članku *Misli o ilirskem knjižnem jeziku* (Danica 1843) pravi: »Ljudje, ki se imajo v naši domovini za izobražene, mislijo, da v našem jeziku razen nekaj bednih koledarjev in molitvenikov za otroke in kmete ni najti nič pisanega... Da, ljubeznivi rojaki, mi imamo prekrasen jezik in v njem napisanih mnogo izvrstnih stvari, s katerimi bi se najbolj izobraženi narodi prosvetljene Evrope radi ponašali, če bi bile njihove.«⁷

Demeter izrecno pravi, da mora imeti vsak knjižni jezik dve ravnini oziroma dva dela... »Kot se človek deli v dva dela, to je v čutnega in duhovnega (srce in um), tako mora biti tudi popolni knjižni jezik dvojen... Prvi, to je pesniški jezik mora, če želi, popolnoma in v celoti zadostiti vsem zahtevam občutenja (estetike)... drugi pa služi umu za sredstvo, s pomočjo katerega občuje z ostalim svetom.«⁸

Demeter je tudi nadalje zelo jassen: »... dokazati hočemo, da ima dubrovniški jezik, poleg popolne blagoglasnosti, tudi tisto okretnost, brez katere krila fantazije omahnejo; če pomislimo, da imajo naši pesniki na voljo, prek vseh teh obsežnih svobod, najboljše prave slovanske besede in izraze, ki jih je najti v katerikoli deželi, kjer se govori katerokoli podnarečje, ki je podlaga dubrovniškemu jeziku, moramo vzklikniti, da morajo zavidati svobodi naše muze vse druge in da imamo mi popoln pesniški jezik.«⁹

Demeter nadaljuje: »O naši prozi (to je o neleposlovnem jeziku) žal ne moremo reči istega. Slovnice, ki so jih izdali v zadnjem času nekateri naših najzaslužnejših rojakov, so prvi

⁵ Prim. Šbirka nekójih rěčih, koje su ili u gornjoj ili donjoj Ilirii pomanje poznane, Danica 1835; gl. tudi Z. Vince: Putovima hrvatskoga književnog jezika, Zagreb 1978, str. 245–246.

⁶ Ljudevit Gaj: Proglas, Danica, Zagreb, 3. prosinca 1836.

⁷ Dimitrija Demeter: Misli o ilirskom književnom jeziku. Pet stoljeća hrvatske književnosti, Zagreb 1968, str. 30.

⁸ O. c. str. 33–34.

⁹ O. c. str. 39.

kamni, na katerih se bo temelj za naš prozni jezik šele gradil, kje pa je še ponosna stavba? ... Čeprav bi naši slovniki s to pomanjkljivostjo odpravili tudi vse druge pomanjkljivosti naše slovnice, mi vendar zato učenega jezika ne bomo imeli do takrat, dokler ne bomo imeli učene družbe in v vseh vrstah znanosti domačih izobraženih glav, ker so samo taki možje v stanju določiti natančno ustrezne izraze za vsak pojem.«¹⁰

Zares, ni jasnejše razlage ilirskega jezikovnega koncepta.

Da bi spoznali ta koncept v celoti, lahko dodamo samo še nekaj o odnosu do tujih jezikov. Tu so ilirci ostri nasprotniki nemščine in madžarščine, mnogo blažji pa so do latinščine: ne samo zato, ker latinščina ni neposredno ogrožala narodnega statusa, ampak tudi, ker pomeni hrvatska latinizacija trajno in skoraj ontološko značilnost hrvatske književnosti in znanosti.

Ilirski jezikovni koncept je jasen in razumljiv. V mnogočem je preprosto posledica zdrave presoje, pri kateri je bil glavni arbiter stvarnost pojava, vsaj iz hrvatske perspektive. Če je neobziren do drugih kulturno – zgodovinskih konstelacij, je preprosto zato, ker peščica delavcev zares ne more opraviti vsega dela, za kakršno je potrebna armada pomočnikov in nazadnje tudi polna blagajna. Naravno je, da je ponekod moralo priti do kratkega stika. Še na prelomu stoletja je Krleža kot deček priča tega jezikovnega posega: »Besede kot: 'pismoslikar', 'pokostar i ličilac', 'zrakoplov', 'skladištar', 'podplat', 'drvarnica', 'tiskara', 'dosjetka', 'zagonetka', 'jeftimba', 'dražba', 'pecara', 'dušobrižnik', 'pločnik', 'glazba', 'glasovir', 'ravnatelj', 'lakrdija', 'dionica', 'njegova uzoritost stožernik', 'stojna latinica' (antikva), 'glasoslovje' kot 'nauk o glasih', 'stupnjevanja glasaka', 'leća' (lupa), 'sitnozor', 'dalekozor', 'ploha ledca' itd., vsi ti neologizmi za nas niso bili umetne tvorbe, 'kovanice', nastale šele pred desetletjem, ampak žive slike, ki se ujemajo z našo predstavo o pojavih, predmetih in pojmi. Nam besede kot 'kolodvor', 'glazba' ali 'stožernik' niso bili lingvistični problemi, ampak neposredne plastične žive slike, sestavni del našega jezikovnega urbaniziranega načina izražanja, postale so konvencija, o kateri nihče ni dvomil, s problematiko katere si ni nihče razbijal glave, sestavni del našega izraznega inventarja.«¹¹ To je razumljivo vsem tistim, ki poskušajo delati kakršnekoli primerjave. Vendar pa je še vedno prava skrivnost, kdo je začel in kdaj se je začelo ilirskemu preroju pripisovati tisto, česar v njegovih temeljih ni bilo, kdaj se je začelo s preobračanjem. Približno vemo, da je to delo naših dragutino-kueno-hedervarijevskih mislecev, še vedno pa je neznana tista usedlina, ki bo hrvatsko lingvistično misel druge polovice 19. stoletja popolnoma ločila od hrvatske književnosti. A kdorkoli bo našel dovolj časa in volje za primerjavo med književnostjo, znanostjo o književnosti in znanostjo o jeziku, se bo moral zamisliti. Morda je danes tudi zlobno obtoževati posameznike zaradi odklonov in sumljivih namenov, kot je morda zlobno obtoževati tudi tiste, ki so se na razpotju obrnili.

Pa vendar, morda se niti v enem prostoru niti v enem času tiste mračne in žalostne kueno-hedervarijevske dobe, ki je v matricidnem krču ravnodušno pokopavala nesvoje ideje, v eni od najtemnejših dob avstro-ogrške monarhije, ni pojavljala tista stalna utrujenost, ravnodušnost in fatalistična praznina kot v času secesijske filologije. Dunajske secesijske filologije, ki je teorijo družbenega prakticisma podtikala kot metodologijo književnega dela in oceno njegove kvalitete, vse avtohtone književne vrednote pa je s tako ustaljeno prakso preprosto potisnila v duhovno in kulturno provinco. Namesto jasnega književnega koncepta, ki so se ga držali književniki, ne pa tudi književna historiografija in še manj znanost o jeziku, je naenkrat zavladovala dogmatična in brutalna brezobzirnost. V neprecizni termin *knjižni jezik* se je tlačilo karkoli, in to v glavnem surovo blago. »Če se kdo loti pisati o naši stari književnosti«, pravi Tomislav Maretić, »na osnovi našega kulturnega razvoja, ne pa na osnovi estetskih spekulacij, bo lahko našel mnogo zanimivih stvari

¹⁰ O. c. str. 39–40

¹¹ Miroslav Krleža: Djetinjstvo i drugi zapisi. Zagreb 1972, str. 83.

tudi pri drugače dolgočasnem piscu, kakršen je na primer Marko Marulić, o katerem se vsi, ki so ga brali, strinjajo, da njegova pesniška vrednost ni visoko nad ničlo.«¹² In dolžnost literarne zgodovine je, po Maretiču, naslednja: »Zase si torej zamišljam nalogo hrvatskega ali srbskega literarnega zgodovinarja za staro in srednjo dobo naše literature v tem: naj nam prikaže našo veliko nesamostojnost v kulturnem razvoju, to je, da se naš narod kljub vsej svoji veliki nadarjenosti, ki mu je ne more odrehati niti sovražnik, ne bi niti v preteklosti niti v sedanosti dvignili do tolike kulture, če ne bi bil pod oblastjo kultur tujih narodov in če se ne bi sinovi našega naroda izobraževali po tujih vzorih.«¹³

Resničnost je v hrvatski književnosti drugačna. Tri temeljne ilirske poetike ostanejo trajna vrednost književnoteoretskega nazora hrvatske književnosti. »Na tej strani Sotle se je tako začela pustolovska pot književnosti, ki bo v tradiciji dubrovniških postpetrarkistov, pa prek Držića in Marula, prek Zoranića in Kačića trajala od Katančića in Mažuranića vse do Kranjčevića in Matoša.«¹⁴ Te poetike se sčasoma izpopolnjujejo v svojih sociološko in filozofsko spoznavnih parametrih. Štokavski idiom raste obenem s književnostjo, pospešeno in z nezmanjšano prizadevnostjo se izpolnjuje prav tista praznina, kot jo imenuje Demeter, ki je daleč zaostajala za jezikom književnosti. Jezik v književnosti in knjižni-standardni jezik sta neločljivo povezana s skupnimi vezmi enotnega organizma. V tem objemu v prvem trenutku kot da ni bilo prostora za druge simpatije.

Pa vendar niti Šenoa niti Kovačić niti Gjalski ne pozabljajo popolnoma svoje ljubezni iz otroštva: kajkavskega dialekta.¹⁵ Šele moderna na široko odpre vrata. Nihče drug kot A. G. Matoš išče svojo identiteto v tronarečni stvarnosti hrvatske književnosti: l. 1900 se vrača h kajkavskemu dialektu, a ne kot pojavnosti opisne dialektologije, ampak kot spoznavnemu konceptu nove modernistične poetike. Tudi drugi ne mirujejo. Vladimir Nazor objavi l. 1908 *Galjotovo pesem*, Tin Ujević l. 1910 *Petra Zoranića* (s posvetilom A. G. Matošu) in l. 1914 *Oproštaj*.¹⁶ Tako imenovana regionalno-narečna poezija (in kasneje tudi proza) se je ponovno konstituirala v hrvatski književnosti kot povsem specifičen, pa tudi avtohton segment. »Dokler se vsa ta narečja še med seboj dotikajo in mešajo v toliki meri, da na primer čakavščina, ki je že tudi sama načeta z dubrovniško štokavščino, sega vse do Pergošića, srednjedalmatinske vplive pa najdemo v verzih čakavca Petra Zrinjskega,

¹² Tomislav Maretić: Ivan Broz. Crtime iz hrvatske književnosti, Rad 89, Zagreb 1888, str. 226.

¹³ O. c. str. 225–226.

¹⁴ Miroslav Krleža: Djetinjstvo i drugi zapisi. Zagreb 1972, str. 80.

¹⁵ August Šenoa: De mira duorum kaputorum metamorphosi, seu Čudnovita dveh kaputov zmešarija. Zagreb 1873; Ksaver Šandor Gjalski: Pod starimi krovovi. Zagreb 1886.

¹⁶ Za dialektno recidivo v hrvatski književnosti ni brez pomena, da je Matoš svoj Hrastovački nokturmo vključil v povest *Nekad bilo – sad se spominjalo*, da je Nazor vključil *Galjotovo pesem* v povest *Veli Jože* in da je Tin Ujević objavil *Petra Zoranića* v *Savremeničkom feljtonu*! Ta sonet je manj znan, zato ga navajam v celoti:

Petar Zoranić
(A. G. Matošu)

Hrvatina baščinica, krune slavne,
Jazika i versa harvatskoga, glas
Blažen i slovući biti će, i čas
Harvata do njega pisni starodavne.

Dokole planine i doline prem ravne,
Naše župne bašte baštinit će slas'
Jabuka u krilu dekle Vile, i stas
Živući bude harvatskih. Zač davne

Netlačene staze sada put su naš
Proz gizdav perivoj. Pastira Marula
Začinjavca družje, poju svirale

Milopojke tebi, i gremo k tebi baš
Naresit cviećem mirisnih te jarula,
Ča lipe su ruke deklic birale.

v nabožni prozi Franja Glavinića iz Kanfanara, v cerkvenih zgodbah frančiškana Rafaela Levakovića iz Jastrebarskega ali celo v kajkavskih spisih Ivana Belostenca, in narobe, dokler določeno (čeprav majhno) število kajkavskih izrazov sega celo do Marulićeve *Judite*, se je tudi problem skupnega knjižnega jezika zastavljala vse bolj neposredno in nujno, in praktične potrebe so silile ljudi, da vse bolj pogosto mislijo o tem vprašanju.«¹⁷ V tej regionalni recidivi najdemo pomembna imena hrvatske književnosti: Matoša, Nazorja, Ujevića, Krležo, Gorana Kovačića . . . vse do Mladena Kerstnerja in Vesne Parun.¹⁸

Hrvatska filološka misel 19. stoletja, ki je daleč preživela svoj čas, pa je imela svoja stališča. Ni je zadeval niti pojav narečne recidive niti sodobna književnost sploh. Popolnoma gluha in slepa za vse književne dogodke, pa tudi za jezik v njih, je vztrajno analizirala eno samo poetiko hrvatske književnosti, namreč ljudsko. A l. 1906 pravi Matoš, ki je bolj štokavski od mnogih naših proštokavskih lingvistov mislecev: »Beograd – končno vendar! Kot iz ogromne ječe sem prišel v mesto, kjer sem svoboden in kjer tudi kralj govori bolje hrvatsko kot mnogi hrvatski 'patrioti'. Pa vendar, zahrepenel sem po mestu, kjer zveni sladki kaj najlepše na svetu.«¹⁹

Piknja, učita skupaj, in ne razlikujeta ničesar, Tomislav Maretić in Vatroslav Rožić,²⁰ *piknja*, to je kajkavsko. Boljše je štokavsko *točka*, kar je rusizem, ali *tačka*. Tako pravita in ne treneta z očesom:

Silan aga sam to sebi taj.
Zar ne vidiš kako radi
Hrabar junak uspreč zimu,
Što mu s one *piknje* male
Po svem tijelu mrazne valja vale?²¹

Što mu s one *točke* male
Po svem tijelu mrazne valja vale?

Ne, Mažuraniću se to ni zgodilo. Zgodilo pa se je drugim: Šenoi, Kovačiću, Kozarcu, Gjal-skemu . . .

Nekritična panglorifikacija poetike ljudskih pesmi, zlasti zunaj literature (proti kateri kot delu hrvatske književnosti nihče ne more imeti ničesar) je povzročila še eno neprecen-

Za celotno to recidivo je značilen tudi *Puntar Grabancijaš* Ivana Gorana Kovačića, z jasno asocijacio na Matoša:

On »stara hiža«, on, puntar grabancijaš,
On, slavni dijak, on, svetski vandrokaš,
Je prvi videl da naš je krepal Maj –
I pustil sozo žuhko kudi KAJ.

Nokturno grički, i bdenje hrastovačko,
Hrvatsko, dijačko, kmetsko i seljačko,
I vavek betek i vavek huda smrt,
I zorje naše pot vavek zaprt.

Ostavit kmico, ostavit našo noč,
Ostavit galge – vteč od doma proč.
I pun se svetla vrnit v stari kraj,

I bit trubenta, og'nj, strela, puntal
A znat da vrhu hrvatskega grunta
KAJ je kletva, i jok, i jok je KAJ.

¹⁷ Marin Franičević: Problem dijalekata u hrvatskoj književnosti, v knjigi: Panorama hrvatske književnosti XX stoljeća. Zagreb 1965, str. 750.

¹⁸ Komedija Vesne Parun *Magareći otok* je napisana v vseh treh dialektih.

¹⁹ Antun Gustav Matoš: Od Zagreba do Beograda. Pet stoljeća hrvatske književnosti, III, Zagreb 1967, str. 274.

²⁰ Vatroslav Rožić: Barbarizmi u hrvatskom jeziku. Zagreb 1908; Tomislav Maretić: Hrvatski ili srpski jezični savjetnik. Zagreb 1924.

²¹ Ivan Mažuranić: Smrt Smail-age Čengića. Zagreb 1968, str. 103.

ljivo škodo. Škodovala je hrvatski književni historiografiji, in to ne samo v periodizaciji, ampak tudi v samem pristopu h književnosti kot umetnosti. V trenutku, ko je novoškavski idiom postal sakrosancten, ko je postal splošno merilo tako književne sodobnosti kot tudi književne kvalitete, je bilo vse zunaj njega v hrvatski književnosti preprosto deklasirano. Periodizacija se je vrтела v začaranem krogu, bolj ali manj pa shemi: hrvatska glagolska književnost, dubrovniška od 15. do 18. stoletja, dalmatinska od 16. do 18. stoletja, splošna protestantska 16. stoletja, kajkavska od 16. do 18. stoletja, književnost hrvatskih fevdalcev 17. stoletja, bosanska književnost 17. in 18. stoletja, slavonska književnost 18. stoletja...²² In tako dalje.

To se je moglo zgoditi, in zgodilo se je, v okviru estetske ideologije, v kateri je jezikovna (to pa v hrvatskem primeru pomeni tudi geografska) karakteristika postala razpoznavno estetsko merilo nasproti drugi jezikovni karakteristiki. Tako se književnost ni merila niti po duhu, niti po vsebini, niti po idejah, niti po medsebojnih vplivih, čeprav prav ti parametri kažejo njeno povezanost, ampak se je merila po jezikovnem idiomu najnovejšega tipa. Ni torej čudno, da je bila bolj razkosana, kot je v resnici bila. Parametri naše periodizacije so bili naravnost nasprotni z idejami prav iste književnosti, v nasprotju z idejami Lucića, Zoranića, Frankopana, Kuhačevića, Brezovačkega, Krleže in mnogih drugih. Dovolj je, da odpremo *Hrvatsko književnost – književnost ilirizma* Antuna Barca, pa vidimo, v kakšni kaši so se znašli naši književni zgodovinarji. V uvodnih poglavjih svoje knjige je Barac prav utesnjen s tezo: ilirizem je »s polno pravico« odbil kajkavščino, kajkavščina je pravzaprav slabotno narečje, brez moči, vitalnosti in perspektive: »In tisto, kar je v tedanji Hrvatski izhajalo v tisku, v svojem največjem delu ni pomenilo obogatitve književnosti. Da bi vsaj nekoliko odpravil pomanjkanje knjig, je izdajal Mikloušić starejša dela. Njegov stoletni koledar (1819), njegov 'Izbor dugovanj svakovrstneh' (1821) in Lovrenčićev 'Petrica Kerempuh' (1834) so bile glavne hrvatske publikacije v dobi, ko je bil Goethe že star, ko so nemški romantiki (Tieck, Novalis, Kleist) ustvarjali svoja najizrazitejša dela in ko sta v Franciji pisala Lamartine in De Vigny. Niti Brezovački, najmočnejši kajkavski pisatelj, ni bil v svojih dramah toliko umetnik, ustvarjalec kot bister človek, prosvetitelj.«²³

Ravno to je tisto! Goethe in Tomaš Mikloušić! Izredna primerjava, in Brezovački je seveda samo bister človek, prosvetitelj. To piše l. 1954 Antun Barac, ki dobro ve, da se z Goethejem v marsikateri literaturi ne merijo niti večji umetniki od Tomaša Mikloušića, in ki dobro ve tudi za Galovića in Krležo in za ves problem tako imenovane regionalne hrvatske književnosti. Z merilom apriornih prepričanj in dogmatskih ocen se niti Antunu Barcu ni dobro pisalo. Uvodna poglavja njegove knjige so pravi zgled mučenja samega sebe na ognju tujih idej.

Vendar pa se to ni zgodilo samo Antunu Barcu. Ob takem in v imenu takega ekskluzivnega filološkega kriterija se ves pomembni del hrvatske književnosti v reprezentativni Enciklopediji Jugoslavije takole prikazuje: »V 20. stoletju se pojavlja čakavsko narečje v regionalni književnosti, in to najprej v obliki istrskih govorov: Vladimir Nazor in Ante Dukić sta zapela nekaj pesmi v ekavskem govoru kastavščine, Mate Balota poje v raketjski ikavski čakavščini, v kateri so tudi štokavske poteze, Drago Gervais pa v opatijskem ekavskem govoru. Od dalmatinskih čakavcev piše humorist Marko Uvodić v splitskem ikavskem govoru, Pere Ljubić, pesnik, v ikavskem govoru Vrbanje na Hvaru, a Marin Franičević, pesnik, v govoru kraja Vrisnika na Hvaru.«²⁴ In nova kajkavska književnost: »V 20. stoletju se pojavlja vrsta književnikov, posebno pesnikov, ki v okviru regionalistične književnosti objavljajo marsikatero delo v kajkavskem narečju (A. G. Matoš, M.

²² Viktor Novak: Antologija jugoslovanske misli i narodnog jedinstva. Beograd 1930, str. XVI. Podobno tudi Medini, Vodnik, Prohaska, Georgijević idr.

²³ Antun Barac: Hrvatska književnost – književnost ilirizma. Zagreb 1964, str. 9.

²⁴ Enciklopedija Jugoslavije. Zagreb 1960, str. 526 (Mate Hraste).

Krleža, D. Domjanić, T. Prpić, S. Ostroški, F. Galović, N. Pavić, M. Stuparić, M. P. Miškina idr.). Medtem ko večina regionalistov piše v kajkavskem govoru svojega rodnega kraja ali ožje okolice, je Miroslav Krleža v svojih *Baladah Petrice Kerempuha* na povsem izviren način pesniško izkoristil slovarsko bogastvo in arhaično konstrukcijo nekdanjega kajkavskega knjižnega jezika.²⁵

Vsa književnost, tudi *Balade Petrice Kerempuha*, najdragocenejša poezija hrvatskega pesništva sploh, je strpana v mrtvi rokav – kot privesek, povsem netipičen in slučajen, v »okvire« regionalne in regionalistične (!) književnosti.

K sreči se zdi, da taki časi minevajo. Milorad Živančević v svoji *Povijesti hrvatske književnosti*²⁶ zelo pametno in modro sploh ne govori o nobenih jezikovnih kajkavsko-štokavskih peripetijah v predilirskem času. Milorad Živančević zelo dobro ve, da je književnik ali umetnik ali pa ni in da mu pri tem statusu apriori ne bo pomagal niti kajkavski, niti čakavski, niti novoštokavski, niti rešeni ali nerešeni »knjižni jezik«, niti napisana ali ne-napisana slovnica, niti enoten jezik, niti Gajeva pravopisna reforma, niti rogati ě. Živančević zelo dobro ve, da je književnik umetnik v trenutku ustvarjanja soočen predvsem s samim seboj in s seboj v času in prostoru. Modrovanje o gramatiki tu nima »tiste« vloge in Marin Držić je napisal svoje komedije pred Kašičevo slovnico.

Sicer pa – vse razpravljanje o jezikovni problematiki ilirizma ni nastalo v samem gibanju, ampak v glavah tistih, ki so se v lingvistiki in v splošni ideologiji konstituirali v nekem drugem času in ob drugih načelih, nato pa so svoj model postavili za merilo preteklosti in bodočnosti.

Prevedel Marko Kranjec

Janez Dular

Filozofska fakulteta v Ljubljani

O DEFINICIJAH FUNKCIJSKIH ZVRSTI IN NJIHOVI FORMALIZACIJI V ŠOLI

S prodorom pojmovanja in opisovanja zvrstnosti v šolske učne načrte se je pred učitelje ter sestavljalce učbenikov in drugih šolskih priročnikov postavila nelahka naloga. Teoretično ozadje zvrstnosti je namreč precej zapleteno, deloma tudi raznorodno in v strokovni literaturi prikazovano iz zornega kota raznih jezikoslovnih smeri. Za šolsko rabo pa naj bi bile te reči vendarle prikazane kolikor mogoče jasno in enotno.

Neenotnost definicij, opisov in poimenovanj funkcijskih zvrsti, ki jo lahko opazimo pri pregledovanju naših učbenikov in priročnikov, je deloma lahko odvisna od različnega namena in naslovniskega kroga posameznega pisca, gotovo pa tudi od razločkov med njihovimi pojmovanji. Pri pregledovanju spisov o funkcijskih zvrsteh bi vsekakor pričakovali, da bosta med najpogostnejšimi polnopomenskimi besedami tudi besedi 'funkcija' in 'zvrst', vendar ni tako. O besedi 'zvrst' v naši terminologiji je bilo že precej napisanega,¹

²⁵ O. c. str. 527 (Mate Hraste).

²⁶ Milorad Živančević – Ivo Frangeš: *Povijest hrvatske književnosti, Ilirizam – realizam*. Zagreb 1975.

¹ Gl. J. Toporišič, *Pojmovanja in poimenovanja za pojave zvrstnosti slovenskega jezika*, SR 1977 str. 387–406;

tu bi rad v zvezi s tem nekaj več spregovoril še o besedi 'funkcija' oziroma 'funkcijska'; njena terminološka utemeljenost je namreč našim učencem iz učbeniških definicij očitno premalo razvidna in zato neredko postavljajo vprašanje, zakaj se funkcijske zvrsti imenujejo ravno 'funkcijske'.

.....

Pregledal sem naše učbenike, priročnike in druga dela iz zadnjih petnajstih let, za katera je bilo pričakovati, da bodo obravnavala funkcijsko zvrstnost. (Tudi v nekaj srbohrvaških, čeških in nemških učbenikih in priročnikih sem naletel na podobno stanje kakor pri slovenskih.) Zvrstnost v njih ali sploh ni omenjena ali pa je obravnavana po neenotnih merilih. Med deli, ki jo obravnavajo, naj najprej omenim Urbančičev članek o jezikovnih stilih;² tu sicer ne gre za učbenik ali priročnik, toda ob svojem izidu je bilo to po daljšem času prvo slovensko besedilo, ki se je teoretično nekoliko bolj ukvarjalo s funkcijsko zvrstnostjo in je tako ali drugače vplivalo na večino našega nadaljnjega razpravljanja o teh rečeh. Urbančič pravi takole: »V zvezi z nastajanjem slovenske umetniške literature, znanstvenih del in publicistike ter prodiranjem slovenščine v urade in poslovno življenje se je knjižni jezik bogatil z novimi izrazi, obenem pa si je vsako teh področij tudi z izborom in načinom uporabe jezikovnih sredstev oblikovalo določene specifičnosti, ki so značilne samo zanj. Te specifičnosti so predvsem v izrazih in sintaksi in so podlaga jezikovnim stilom. Osnovnih stilov bi lahko našteali pet. To so umetnostni, znanstveni, poslovni, publicistični in konverzacijski stil.«³ To pravzaprav ni definicija funkcijskih zvrsti, temveč neko pojasnilo, kako, zakaj in kdaj so se v slovenskem knjižnem jeziku razvile. Pri tem pojasnjevanju Urbančič močno poudarja družbeno-zgodovinske dejavnike, le pri njegovih opisih posameznih zvrsti potem naletimo še na formulacije, ki spominjajo na teorijo sporočanja; za umetnostno zvrst na primer pravi, da ni enotna in da ji je skupno »le podajanje resničnosti z umetniško ambicijo«, vendar pri tem ni povedano, kaj je umetniška ambicija; pri znanstvenem jeziku Urbančič omenja »zaradi narave predmeta težnj/o/ po eksaktnem, stvarnem in jedrnatem izražanju«; pri publicistični zvrsti govori o namenu pripovedi (informacija, pouk, agitacija). Šele po pregledu zvrsti je prvič omenjena tudi beseda funkcija, da bi dobili pojasnilo za izraz 'funkcijski stil'. Zapisano je takole: »Jezikovni stili so potemtakem odsev funkcij, ki jih dodeljuje družba jeziku.« Toda spričo poudarjanja zgodovinskih, socioloških in celo tematskih prvin v prejšnjih in poznejših odstavkih njegovega članka bi tu bolj pričakovali termin, ki ga je kot možnost že poprej nakazal Anton Bajec, namreč termin 'panoge' oziroma 'panožne zvrsti', ali pa poznejši podobni Toporišičev terminološki predlog 'področne zvrsti', ker da ubesedejujejo predmetnost različnih panog oziroma področij človekovega udejstvovanja.⁴

Naslednje delo, ob katerem se moramo ustaviti, je Toporišičev Skj 3.⁵ Takole pravi: »Glede na to, čemu služi, prozni jezik delimo na umetnostni in neumetnostni. V neumetnostnega gredo praktično sporazumevalni, praktično strokovni, publicistični in znanstveni.«⁶ Sledi opis posameznih zvrsti, in sicer tako, da se za vsako pove, kdo in kje jo uporablja, v katerih stalnih oblikah sporočanja nastopa ter katere systemske (jezikovne) prvine in katere teme so v njenih besedilih najbolj navadne, na primer: »Praktično strokovni jezik uporabljamo v navadnih pogovorih, poročilih, naznanilih, sporočilih, preprostih opisih in pripovedih. Besede, ki se uporabljajo v take vrste sporočilih, uporabljamo skoraj vsi. Stavki so kratki, načeloma preprosti, nezapleteni (. . .)«. Uporabljamo ga »v pogovoru o gospodinjstkih stvareh, o otrocih in starših, o svojih sošolcih (. . .), o nakupovanju, o obisku gledališča (. . .)«. V zvezi s tem pa niti v naslovu poglavja še ne najdemo izraza 'funkcija',

² V zborniku *Jezikovni pogovori*, Ljubljana 1965, str. 221–227.

³ Prav tam, str. 222.

⁴ SR 1977 str. 400; Slovenska slovnica, Maribor 1976, str. 21.

⁵ Slovenski knjižni jezik 3, Maribor 1967.

⁶ Prav tam, str. 95.

'funkcijska zvrst' ali česa podobnega. Pač pa imamo tak izraz in definicijo ali široko terminološko pojasnilo v Toporišičevi Slovenski slovnici: »Te zvrsti imenujemo funkcijske zaradi tega, ker služijo različnim uporabnostnim namenom; imenovani bi jih lahko tudi področne, ker ubesedujejo predmetnost različnih področij človekovega udejstvovanja, na primer vsakdanjih nespecializiranih stvari, strokovnih, umetnostnih. Angleško govoreči svet govori namesto o funkcijskih zvrsteh o registrih.«⁷ V nadaljevanju, to je pri opisu posameznih zvrsti v slovnici potem Toporišič besede 'funkcija' ne uporablja več, v razpravi Pojmovanja in poimenovanja za pojave zvrstnosti slovenskega jezika⁸ pa je zapisal še to, da imamo izraz 'funkcijski' po češkem jezikoslovlju. (Če nam tu ne bi šlo za pregled stanja po učbenikih in priročnikih, bi bilo seveda treba poudariti, da je Toporišič – pa tudi drugi – izraz funkcijske zvrsti redno uporabljal v svojih univerzitetnih predavanjih idr. že vsaj od slavističnega zborovanja v Celju leta 1970.)

Tudi sam sem v prvem poskusnem snopiču učbenika slovenščine za srednje usmerjeno izobraževanje⁹ moral pisati o funkcijskih zvrsteh. Zapisal sem, da »se pri delitvi na funkcijske zvrsti oziroma predvsem na namen sporočanja, na naloge človekove dejavnosti, v kateri je kaka skupina jezikovnih sredstev posebej uporabna oziroma v navadi. Take dejavnosti so na primer znanost, publicistika in druge . . . « Beseda 'funkcija' oziroma 'funkcijski' je potem tudi pri meni omenjena samo enkrat, pa še takrat le v oklepaju.

Vse to navajanje in razčlenjevanje ni namenjeno iskanju besede 'funkcija' same po sebi, mogoče zato, da bi dokazali njeno redkost ali da bi piscem lahko očitali puristične ali kake druge nagibe. Mislim, da tudi v potrebah didaktičnega popreproščanja ni pravega vzroka za njeno majhno pogostost. Vzrok je najbrž v našem nepopolnem, enorazsežnostnem pojmovanju funkcijske zvrstnosti.

* * * * *

Kot je zapisal Toporišič v omenjeni razpravi, izhajajo naši izrazi 'funkcijski stil', 'funkcijska zvrst' ipd. iz češke jezikoslovne šole; k njihovi uveljavitvi je najbrž največ pripomogel Bohuslav Havranek. Pregled Havrankovih del o zvrstnosti¹⁰ nam pove, da je dobro spoznal Bühlerjevo teorijo o treh funkcijah jezikovnega sporočila¹¹ – o izrazni (ekspresivni, emotivni – 1)¹² predstavitveni (referenčni – Pr) in pozivni ali vplivanski (impresivni, apelni – V); Havranek celo dobesedno citira Bühlerjeva nemška poimenovanja funkcij: *Darstellung, Ausdruck, Appell*.¹³ Beseda 'funkcija' je torej pri njem pojmovana semiotično, kot funkcija, ki jo lahko opravlja sporazumevalno znamenje oziroma sporočilo. Roman Jakobson¹⁴ je to teorijo pozneje razširil tako, da je pri jezikovnem sporočilu upošteval še tri funkcije: slovarsko (metajezikovno – M), povezovalno (fatično – Po) in lepotno (estetsko, poetično – L). Pri tem je izhajal iz danes že klasične univerzalne semiotične sheme, kakršno v nekoliko prilagojeni obliki priznavajo tudi najnovejša jezikoslovna dela.¹⁵

⁷ J. Toporišič, *Slovenska slovnica*, Maribor 1976, str. 21–22.

⁸ SR 1977 str. 400.

⁹ J. Bibič, J. Dular idr., *Slovenski jezik in stilistika*, Ljubljana 1977, str. 43–44.

¹⁰ Večina bistvenih je zbranih v knjigi *Studie o spisovném jazyce*, Praga 1963.

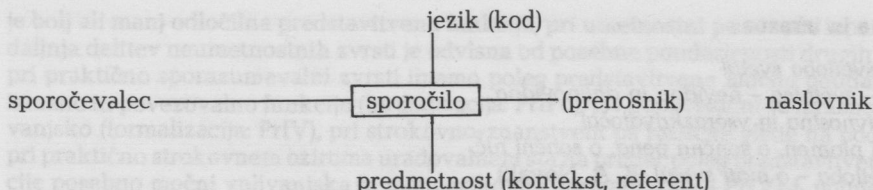
¹¹ K. Bühler, *Sprachtheorie*, Jena 1934; Isti, *Die Axiomatik der Sprachwissenschaft*, Berlin 1933.

¹² Poimenovanja za posamezne funkcije so v tuji strokovni literaturi zelo neenotna in to je dodatni vzrok, da tu podajam slovenske izraze; svojo »poskusno dobo« so prestali v slavističnem seminarju na Filozofski fakulteti v Ljubljani, tu pa so predloženi v oceno in uporabo širši javnosti.

¹³ Prim. Bühler, *Sprachtheorie*, str. 24 n.

¹⁴ V delu *Linguistics and poetics*, izdanem v zborniku *Style and language*, T. A. Sebeok Ed., Cambridge, Massachusetts, 1960, str. 350–377 (pri nas dostopno v sh. prevodu *Lingvistika i poetika*, Beograd 1960, str. 285–324). V bistvu gre za izročila ruske formalistične šole iz dvajsetih let tega stoletja.

¹⁵ Prim. P. Guiraud, *La semiologie*, Paris 1971 (pri nas dostopno v sh. prevodu *Semiologija*, Beograd 1975, posebno str. 9–10); J. Lyons, *Semantics I*, London, 1977, posebno str. 36 ter 50–56; U. Eco, *La struttura assente*, Milano 1968 (pri nas dostopno v sh. prevodu *Kultura, informacija, komunikacija*, Beograd 1973, str. 67).

Pomen sheme: pošiljalec pošilja sporočilo naslovniku; za učinkovit prenos sporočila je potreben zunanji kontekst (predmetnost, okoliščine), sestav znamenj določenega skupnega jezika in pa prenosnik, ki omogoča kontakt med partnerjem.¹⁶

Pri sporočanju je torej potrebnih šest dejavnikov (shema) in vsak izmed njih določa posebno funkcijo ali vlogo sporočila: sporočilo ne vsebuje samo podatkov o zunanji predmetnosti (predstavitvena funkcija), temveč tudi o sporočevalcu (izrazna funkcija), naslovniku (vplivajska funkcija), jeziku (slovarska, metajezikovna funkcija), prenosniku (povezovalna funkcija) in o samem sebi, o svoji sestavi (lepotna funkcija). Sporočilo ima lahko vse te funkcije, vendar sporočevalec navadno ne želi vseh enako poudariti.

Zgledi besedil s posebej poudarjeno funkcijo:

1. povezovalna:

»Tu letališče. Tu letališče. Kličem Orla 3. Kličem Orla 3. Orel 3, oglasi se!«
 »Tu Orel 3. Tu Orel 3. Dobro vas slišim. Prosim za napotke. Sprejem.«

2. povezovalna, izrazna, vplivajska:

Dvogovor v kabini hišnega dvigala:

– Zdravo! – O, zdravo! – A greš! – Mhm. Pa ti? – Saj vidiš, vsi moramo. – Kaj češ, je že tako.
 – Tako, tako. – Ja, saj pravim. – Bomo že kako; če smo doslej, bomo pa še naprej! – Imaš čisto prav. Kaj bi se človek žrl, ko nič ne pomaga. – No, prtiličje.

3. slovarska (prirejeno po Jakobsonu):

»Hoj, kako je tisti solatar treščil!« »Kako misliš – treščil? Kam?« »Oh, nikamor, ampak pogrnil je; treščiti pomeni pogrniti.« »Pogrniti? Kaj pa je zdaj to?« »Pogrniti, to je pasti na izpitu.« »Na izpitu? Po kaj pa naj bi solatar prihajal na izpit?« »Človek težki, solatarji pravimo študentom agronomije!«

4. predstavitvena:

Sobni inventar

2 stola	1 nočna omarica
1 pisalna miza	1 nočna lučka
1 postelja	4 obešalniki
1 preproga	

5. vplivajska:

Otroci, igrajte se s PEZ figuricami!

Ora – najboljša ta hip!

Kruha in iger!

Vaša kri rešuje življenja. Krvodajalska akcija za Celjane bo 25. in 26. tega meseca.

¹⁶ Gl. Jakobson, *Lingvistika i poetika*, str. 289–90.

6. lepota in izrazna:

Kako je svetloba sveta!

*Kako je – svetnica – nevidna in daljnovidna,
kako skrivnostna in vserazkrivajoča!*

*O sončni plamen, o sončna pena, o sončni nič,
svéta svetloba – o mati svetá!* (B. A. Novak)

Katere funkcije bodo najbolj poudarjene, je odvisno od avtorjevega sporočevalnega namena. Ker jezik premore za vsako funkcijo sporočila množico specializiranih izraznih prvin, posebnih rab in povezav, je od posebne poudarjenosti ene ali dveh funkcij odvisno, katere prvine bodo imele pri izbiri jezikovnih sredstev za sporočilo osrednji položaj, katere pa bodo ostale bolj na obrobju. Če je na primer poudarjena izrazna funkcija, bodo v besedilu nadpovprečno pogostne tiste jezikovne prvine, s katerimi je mogoče izraziti sporočevalčeve osebne lastnosti (na primer spol, starost, zdravstveno stanje, temperament, stališče do ubesedene predmetnosti in drugo); take jezikovne prvine so na primer modalni izrazi, medmeti, stavčna intonacija, glasovna barva in drugo. Če pa je posebej poudarjena predstavitvena funkcija, bodo sporočilu dajali poglavitni pečat izrazi, ki nam zbujajo čim jasnejše in natančnejše predstave o predmetnosti (npr. terminologija), prej omenjeni izrazi za osebno, posebno še čustveno vrednotenje te predmetnosti pa bodo odrinjeni. Pri poudarjeni lepotni vlogi se naša pozornost usmeri na enkratno oblikovanost sporočila samega (v našem zgledu št. 6 je ta oblikovanost dosežena predvsem z nekaterimi skladenjskimi sredstvi (npr. kopičenje vzključnih povedi, ponavljanje) ter s slikovitostjo in igrivostjo pri besednih pomenih (svet – 'sanctus/mundus/lux'). Tako se ustvarja neposredno razmerje med nekaterimi skupinami stalnih oblik sporočanja (žanri)¹⁷ in nekaterimi skupinami jezikovnih sredstev, imenovanimi funkcijske zvrsti.

Doslej smo se gibali v semiotičnih razsežnostih zvrstnosti, vemo pa, da imajo funkcijske zvrsti še nekatere druge razsežnosti, med drugim družbene, tematske, zgodovinske idr. Tega nikakor ne smemo spregledati, vendar se je treba zavedati, da gre (teoretično) za drugotne zadeve; zgodovinske razsežnosti na primer lahko pojasnimo s projekcijo semiotičnih razsežnosti na določene zgodovinske razmere kake jezikovne skupnosti. – Funkcijske zvrsti so torej skupine jezikovnih sredstev, specializirane za izražanje posameznih funkcij sporočila, navadne in velikokrat tudi nastale v tistih panogah človekovega javnega in zasebnega udejstvovanja, v katerih so take funkcije najpogosteje poudarjene.

• • • • •

Kot je pred desetimi leti na svojem predavanju v Ljubljani pripomnil Bohuslav Havranek,¹⁸ je naravno, da tudi pojmovanje funkcijskozvrstnega razločevanja prispe v šole v precej popreproščeni obliki (vsak šolski učbenik mora znanstvene zadeve deloma popreproščati); postavlja pa se seveda vprašanje, katere sestavine zapletenih, večplastnih teoremov naj pri tem opustimo, ne da bi preveč prizadeli njihovo bistvo in ne da bi prekršili didaktična načela. Pri funkcijskih zvrsteh pa je bistvena zadeva ravno njihovo semiotično ozadje in to nam omogoča tudi njihovo terminološko razvidnost.

Ko učencem tako pojasnimo in ponazorimo, od kod izraz 'funkcijske zvrsti', se lahko odločimo še za semiotično utemeljeno klasifikacijo in definicijo posameznih zvrsti ter za njihovo formalizacijo. Funkcijske zvrsti delimo najprej na neumetnostne in umetnostne; v ozadju te delitve je posebna poudarjenost dveh funkcij: pri vseh neumetnostnih zvrsteh

¹⁷ Gl. J. Mistrík, *Žánre vecnej literatúry*, Bratislava 1975, str. 29–35 in na drugih mestih v knjigi.

¹⁸ V predavanju *Teorija knjižnega jezika*, natisnjem potem v JIS 1969, str. 196–204.

je bolj ali manj odločilna predstavitevna funkcija, pri umetnostni pa seveda lepotna. Nadaljnja delitev neumetnostnih zvrsti je odvisna od posebne poudarjenosti drugih funkcij: pri praktično sporazumevalni zvrsti imamo poleg predstavitvene močno poudarjeno še izrazno in povezovalno funkcijo (formalizacija: PrIPo), pri publicistični še izrazno in vplivanjsko (formalizacija: PrIV), pri strokovno-znanstveni pa različne glede na podzvrsti – pri praktično strokovnem oziroma uradovalnem sta na primer poleg predstavitvene funkcije posebno močni vplivanjska in metajezikovna (formalizacija – Pr/VM; pomislimo na jezik zakonskih besedil, uradnih odločb, navodil za uporabo, vojaških povelj in podobno); pri poljudno znanstvenem metajezikovna in lepotna (formalizacija – Pr/ML; pomislimo na nekatere Erjavčeve poljudno znanstvene spise, ki že prestopajo v območje umetnosti), pri teoretičnem znanstvenem metajezikovna (formalizacija – Pr/M; pomislimo npr. na Riglerjeve Začetke slovenskega knjižnega jezika) in tako dalje. Podzvrsti umetnostnega jezika se ločijo glede na posebno poudarjenost izrazne, predstavitvene, vplivanjske ali povezovalne funkcije: lirika – L/I; epika – L/Pr; dramatika – L/PoV).

Med množico sporočil, s katerimi se vsak dan srečujemo, lahko odkrijemo tudi taka, ki bi jih težko popolnoma spravili pod doslej podane obrazce. Gre za prehodne in hibridne tvorbe, ki nastajajo v posebnih okoliščinah ali s posebnim namenom; reportaža kot stalna oblika sporočanja gotovo spada v publicistiko, vendar je obrazec za publicistični jezik ne pokriva popolnoma – treba mu je dodati funkcijo L (torej PrIV/L/), to pa kaže že na približevanje umetnostnemu jeziku.

Literarnozgodovinski problemi, gradivo, komentarji

KDO JE AVTOR PREDGOVORA K NOUVEMU ZÁKONU IZ LETA 1771

(Napisano v spomin Števana Kúzmíča ob 200-letnici njegove smrti)¹

Prekmurski protestantski pastor, učitelj, prevajalec, narodni buditelj in prosvetitelj Števan Kúzmíč (rojen leta 1723 v Strukovcih, umrl 22. decembra 1779 v Šurdu)² je prav gotovo ena od najpomembnejših osebnosti, kar jih je dalo Prekmurje slovenskemu narodu. Brez dvoma pa je bil v 18. stoletju prvi, najvidnejši in najzaslužnejši prekmurski človek, čeprav je živel in prebil veliko večino svojega življenja izven domačega in narodnega okoliša.³ Osnovno šolanje je začel pri Sv. Benediktu v Kančevcih in v avstrijski Radgoni, nadaljeval leta 1733 v Sopronu in leta 1739 v Györu. Leta 1745 je bil vpisan v bratislavski protestantski licej, leta 1751 pa je bil nastavljen za učitelja v Nemes-Csó-ju. 12. maja 1755 je sprejel in nastopil službeno mesto pastora v Šurdu, kjer je 24 let, do svoje prezgodnje smrti, opravljal duhovniško službo v prekmurskem in madžarskem jeziku predvsem prekmurski evangelistični naselbini v vaseh okrog Šurda.

Kakor dobrih 200 let pred njim Primož Trubar, tako je tudi Števan Kúzmíč dal iz življenja v tujini najmočnejše impulze svojim rojakom doma za njihovo versko in narodnostno življenje. Ker svojega poslanstva ni mogel opraviti osebno in ustno, se je osredotočil na literarno delo. Požrtvovalno delo, navzlic mnogim osebnim in družinskim tegobam, pripravljajna in izdajanja šolskih in verskih tiskov je pomoglo, da se je Evangeličanska cerkev na severo-vzhodnem predelu Slovenije ohranila skozi

¹ Dne 10. marca 1979 sem Pomurski založbi v Murski Soboti predlagal, naj bi izdala ob 200-letnici smrti Števana Kúzmíča faksimilirano izdajo Novega zákona iz leta 1771, v kateri je predgovor. O tej ideji sem seznanil tudi SAZU v Ljubljani, Kulturno skupnost SO v Murski Soboti, Pokrajinsko in študijsko knjižnico v Murski Soboti, Evangeličanski seniorat v Murski Soboti ter nekatere posameznike, dr. Vilka Novaka, dr. Vaneka Šiftarja, dr. Antona Vratušo idr.

² Zbornik Štefana Kúzmíča, Murska Sobota, 1974. (Gradivo s sijnopozija ob 250-letnici rojstva, ki je bil dne 13. oktobra 1973 v Radenci), v Zborniku posebej opozarjam na Bibliografijo del o Š. Kúzmíču, ki jo je napisala Nikica Brumen, str. 133–150.

³ Franc Kuzmič, Štefan Kúzmíč, kratak življenjepis ob 250-letnici rojstva, Evangeličanski koledar, 1974, str. 48–56. Zbornik Š. Kúzmíča, str. 36–53. Miroslav Kokol – Bela Horvat, Prekmursko šolstvo, Murska Sobota, 1977, str. 62.

burna stoletja težke borbe za svoj obstoj, identiteto in v primeri z ostalimi slovenskimi predeli v precejšnji številčnosti vse do danes.

Küzmičeva pedagoško in narodno buditeljsko delovanje je bilo močno odmevno v doslednem izpovedovanju pripadnosti prekmurskega prebivalstva slovenskemu narodu in slovanstvu nasploh. Ta potreba je bila zelo očitna, kajti od prihoda Slovencev v Prekmurje (ozemlje med Muro in Rabo) proti koncu 6. stoletja ali z močnejšo plastjo slovenstva iz drugega vala naseljevanja v 10. in 11. stoletju⁴ in še posebno od vzpostavitve madžarske oblasti v teh krajih na začetku 10. stoletja,⁵ se je moralo prebivalstvo tega stičiščnega področja za svojo narodnostno ohranitev boriti proti madžarskemu in nemškemu raznarodovalnemu vplivu.

Madžarizacija Prekmurja je dobila nov zagon po letu 1784 ko je dunajski dvor z administrativnimi ukrepi odpravil latinščino tudi na Ogrskem. Madžari so se vsekakor čvrsto oprijeli svojega materinskega jezika namesto nemščine, ki jo je hotel Dunaj vsiliti. V tej narodnostni, politični, verski in tudi izboljšani ekonomski situaciji prebivalstva je imelo književno delo Števana Küzmiča poseben pomen. Njegovo delo ni služilo samo trenutnim potrebam slovenskega življa med Muro in Rabo, temveč je imelo trajno vrednost in je postalo bogat delež »za celotno slovensko kulturo«.⁶ Na žalost so sodobni zgodovinarji prezrli vrednost dela Števana Küzmiča,⁷ čeprav je v veliki meri prav njegova posredna zasluga, da se je med evangeličanskim življenjem v Prekmurju ohranila živa narodna zavest in da so po njegovem privlačnem vzgledu dobili katoliški duhovniki močno spodbudo za literarno dejavnost v prekmurščini med katoliškim prebivalstvom. Oboje je pomoglo, da je bilo Prekmurje po prvi svetovni vojni priključeno svoji matični deželi Sloveniji.

Vrhunec Küzmičevega literarnega snovanja je prevod Nouvega zakona iz grščine v prekmursko narčno slovenščino. Ta izdaja z naslovom NOUVI / ZAKON / ALI / TESTAMENTOM / GOSZPONDNA NASEGA / JEZUSA KRISZTUSA / ZDAJ OPRVICS / Z GRCSKOGA NA SZTA'RI / SZLOVENSZKI JEZIK OBRNYENI / PO / STEVAN KÜZMICS SURDANSZKOM. / F. / V HALLI SAXONSKOJ MDCLXXI., je doživela štiri ponatise.⁸ Zelo zanimiv in pomemben je pri prvi izdaji Predgovor, ki pa je bil na žalost pri vseh naslednjih štirih ponatisih izpuščen.

Predgovor iz Nouvega zakona je bil enkrat preveden v madžarščino,⁹ dvakrat pa v prekmurščini ponatisjen.¹⁰ Deli iz Predgovora so bili v prekmurščini in delu Števana Küzmiča.¹¹

Na koncu Predgovora k Nouvemu zakonu je podpisan M. Torkos Jo'zef, prednyei Si Farar Sopron Szki. Ali je on dejansko napisal Predgovor ali ga je samo podpisal? Do zdaj na to vprašanje še nismo dobili zadovoljivega odgovora, kajti raziskovalci Küzmičeve literarne zapuščine in strokovnjaki z literarnega, zgodovinskega in teološkega področja so zgolj omenjali enega ali drugega, nemalokrat oba, običajno po svojem subjektivnem občutku. Poglejmo njihova mnenja, ki jih lahko razdelimo v tri skupine z ozirom na vprašanje avtorstva.

1. Avtor je M. Torkos Jo'zef

Teza, da je M. J. Torokos avtor celega Predgovora, ima malo zagovornikov. Izgleda, da je ta problem zaposlaval že F. Ilešiča, ki je po posredovanju (pismenem?) g. nadporočnika Skuhale iz Soprona dobil o Torkosu nekaj skopih podatkov: »M. Torkos Josip je bil rojen 1. 1710 v Gyuru (Raab); njegov oče Andrej je bil tam evangeliški svečenik; mati mu je bila Marija Rozina Purgstaller; Nationalität: Magvare'. Šolal se je v Gyuru, Banjski Bistrici, Vratislavi (Breslau) in Wittenbergu, kjer je bival 5 let. L.

⁴Zgodovina Slovencev, Ljubljana, 1979, str. 100–101. Štefan Barbarič, Oris književnega razvoja severovzhodne Slovenije do sredine 19. stoletja, Panonski zbornik, Murska sobota, 1966, str. 72–76.

⁵Zgod. Slovencev, str. 153.

⁶Jože Pogačnik, Zgodovina slovenskega slovstva I, 1968, str. 197. Vilko Novak, Ob 250-letnici rojstva Števana Küzmiča, Stopinje, Murska Sobota, 1974, str. 30–36. F. Kuzmič, Štefan Küzmič, str. 53–55. Franc Šebjančič, Štefan Küzmič in njegovo delo, Murska Sobota, 1976, str. 13. Kokolj – Horvat, Prekm. šolstvo, str. 65.

⁷Zgodovina Slovencev ga niti enkrat samkrat ne omenja.

⁸Mihael Kuzmič, Protestantske izdaje Svetega pisma v slovenščini, Evangeličanski koledar, 1878, str. 99–118.

Franc Šebjančič v svoji knjižici Š. Küzmič in nj. delo na strani 16 pod opombo 16 našteva izdaje v ponatisu, ki so izšle 1817 v Bratislavi, 1848 v Köszegu (Šebjančič mesta ne navaja), 1883 na Dunaju in 1928 v Zemunu (izdan dejansko v Beogradu, v Zemunu samo tiskan). V oklepaju pristavlja: obe poslednji izdaji sta izšli v okviru angleške biblijske družbe. Resnica je, da je vse štiri ponatise finančno omogočila Britanska in inozemska svetopisemska družba in sicer leta 1817 po svoji madžarski podružnici Pressburg Institution, leta 1848 pa direktno. Res pa je samo pri zadnjih dveh ponatisih na naslovni strani oznaka: VODANI PO ANGLUSKOM I ZVONES-NJEM TUVARISTVI ZA BIBLIE (izdan po Angleški in inozemski družbi za biblije). Zadnji ponatis ima na dnu naslovne strani še pripis: IZDANJE / BRITANSKOG I INOSTRANOG BIBLIJSKOG DRUŠTVA / BEOGRAD / 1928.

Ista pomanjkljivost glede ponatisev je prisotna tudi v Kokolj – Horvat, Prekm. šolstvo, str. 64.

⁹Hrabowsky Gy., Presbiterologija, biografski zapis o Štefanu Küzmiču, rokopisna zbirka evangeličanske cerkvene občine v Šopronu.

¹⁰Vilko Novak, Izbor prekmurske književnosti, Celje, 1936, str. 31–38. Isti, Izbor prekmurskega slovstva, Ljubljana, 1976, str. 121–126.

¹¹Franc Šebjančič, Protestantsko gibanje panonskih Slovencev, Murska Sobota, 1977, str. 57. Šebjančič, Š. Küzmič in nj. delo, str. 10. Novak, Izbor ... 1936, str. 12, 31–38. Isti, Izbor ... 1976, str. 48, 50, 121–126. Flisaz J. – Luther A, Prekmurja znameniti evang. možje, Murska Sobota, 1926, str. 12–14.

1746 je bil izbran superintendentom, a ni sprejel izvolitve. Od l. 1749–1784 je služboval v Šopronju in je umrl 8. februarja 1795. 'Im Jahre 1771 Schrieb er zu dem in Halle Erschienen durch Stephan Kuzmitz Herausgegebenen 'Neues Testament' in Windischer Sprache – das Vorwort.' Literarno je bil delaven na polju bogoslovja, filozofije in državnopravnih ved in je spisal kakih 19. del.«¹² Ni pa znano, da bi se F. Ilešič dokopal do konkretnega odgovora na vprašanje avtorstva.

Pisec spominskega članka Ob 200-letnici Kuzmičevega Novega zakona v Evangeličanskem listu 1. nov. 1971 pravi: »Lepo je izpovedal Torkos v predgovoru...«, s tem se nagiba k prizadevanju Torkosevega avtorstva.

Videti je, da sta tudi avtorja dela Prekmurja znameniti evang. mož prišla do sklepa, da je bil avtor Predgovora Torkos Jožef, kar povzemamo iz stavka: »Vido je naimre, kakot Torkos Jožef šopronski farar piše v Predgovoru Novega zakona, ka so Božo sv. Reč v telikom vremen i v telikajšem premenjavali čisto obdržano, možje zevsakoga naroda z raznolčnimi jeziki gučeči, na svojsoga naroda lastivni jezik, na svojo materno reč, v šteroj so se porodili, obrnoli.«¹³

Tudi Jože Smej je mnenja, da je avtor Torkos, kajti po njegovem prepričanju je prevod terjal ogromne napore, je kulturno delo prvega razreda in mu »Torkos pripisuje pri prevajanju posebno pomoč Sv. Duha, § 14 v Predgovoru.«¹⁴

Štefan Barbarič dobesedno pravi, da je »prva znana etnogenetična oznaka Prekmurcev potekla izpod peresa »prednejšega farara šopronjskega« Jožefa Torkoša, ki je v Predgovoru Kuzmičevega Novega zakona napisal...«¹⁵

Resnici na ljubo moramo poudariti, da sta avtorja Smej in Barbarič svoje mnenje napisala v spisih, ki se niso specialno ukvarjali s problematiko avtorstva in bi ga ob poglobitvi skoraj zagotovo razširila in vključila Kuzmičovo soavtorstvo.

2. Avtor je Števan Kuzmič

Tezo, da je avtor Predgovora Števan Kuzmič, sem našel samo v dveh primerih. Toda tudi v teh dveh primerih dopuščam možnost, enako kakor v predhodni točki, da bi avtorja v drugem kontekstu razširila pojem avtorstva Predgovora tudi na podpisnika Torkosa. Torej dvostranska relacija Torkos – Kuzmič.

Ob 250-letnici rojstva Števana Kuzmiča mu je bil v rojstni vasi Strukovci dne 14. oktobra 1973 odkrit spomenik. V slavnostnem govoru je dr. Anton Vratuša rekel: »Tako se je torej zgodilo, da je skromni, požrtvovalni, široko razgledani in visoko izobraženi šolnik v svoji gorečnosti in z izrednim poslušom za narodni govor svojim, med Muro in Rabo živečim Slovencem, v obliki Novega zakona pripravil ne samo mali dar, s katerim naj bi živeli in ga visoko cenili, kot sam priporoča v predgovoru, ampak tudi vrednost kulturnega, kulturno-preporodnega in narodno-obrambnega pomena...«¹⁶

Tudi Ludvik Novak, senior Evangeličanske cerkve v SRS, je v svojem govoru povedal: »Kakor sam reče v predgovoru, je tako mali dar dal Kuzmič v tiskani besedi prekmurščine z Novim zakonom Slovincem.«

3. Avtorja sta Jožef Torkos in Števan Kuzmič

Franc Kuzmič v svojem orisu Kuzmičevega življenjepisa meni,¹⁷ da je Predgovor napisal Torkos Jožef, a ga je prevedel Števan Kuzmič in ga »po vsej verjetnosti kje dopolnil«.

Danes gotovo najbolj aktivni raziskovalec prekmurskega protestantizma, Franc Šebjanič, se je vprašanja avtorstva večkrat dotaknil. Njegovo trditev lahko izrazimo s prepričanjem, da je Predgovor res napisal J. Torkos, a mu je pri tem pomagalo z nasveti več vplivnih protestantov, med njimi tudi Mihael Bakoš.¹⁸ Poslovenjen prevod je dopolnil Števan Kuzmič in je zato v njem »zaznaven prodor prosvetljeno zastavljenih in preprosto izraženih spoznanj in želja.«¹⁹ Iz predgovora zato veje neomajna privrženost in ljubezen do materialne besede.«²⁰

¹² Fr. Ilešič, Štef. Kuzmič – Torkos, ČZN, 1907, str. 177–178. Iste podatke je citiral tudi F. Kuzmič, Štefan Kuzmič, str. 53, ne vem pa, zakaj je izpustil trditev o Torkosovem avtorstvu Predgovora.

¹³ Flisar – Luthar, Prekm. zn. ev. možje, str. 12.

¹⁴ Jože Smej, Dvestoletnica Kuzmičevega prevoda Nove zaveze, Ekumenski zbornik, Maribor, 1971, str. 46–53.

¹⁵ Barbarič, Oris, str. 73.

¹⁶ Evangeličanski koledar, 1974, str. 60.

¹⁷ F. Kuzmič, Štefan Kuzmič, str. 53.

¹⁸ Rojen v Šalovcih okrog leta 1742, umrl 3. aprila 1803 v Šurdu. Poleg Števana Kuzmiča eden najpomembnejših prekmurskih protestantskih književnikov. O njegovem življenju in pomenu glej:

– Franc Šebjanič, Slovenski obrednik Mihaela Bakoša, PZ, Murska Sobota, 1979;

– Ivan Škafar, Slovenski abecedar Mihala Bakoša iz leta 1786 in njegov ponatis (1793), ČZN, Maribor, 1978, 2, str. 222–237.

¹⁹ Zbornik Š. Kuzmiča, str. 44.

²⁰ F. Šebjanič, Prot. gib., str. 56. Isti, Š. Kuzmič in nj. delo, str. 9. Zbornik, str. 44.

Vilko Novak je bil do zdaj edini, ki je poskusil določiti, kateri del Predgovora je napisal Torkos in katerega Küzmič. Če ne več, je Küzmič vsaj aktivno sodeloval pri pisanju Predgovora.²¹ Potem gre dalje in pravi, da je Torkos verjetno napisal le bogoslovni del o značaju in pomenu sv. pisma, Küzmič sam pa je napisal § 13, v katerem poudarja, da ima »Gospodin Bog na ves slovenski narod svojo božansko skrb, to je, za vse Slovane.«²²

Iz navedenih mnenj lahko sklenemo, da je večina dosedanjih raziskovalcev dela in pomena Števana Küzmiča pravilno ocenila in poudarjala pomembnost Predgovora, glede avtorstva pa je slutila povezanost Torkoseve teološke pronicljivosti in Küzmičevega žara za materinski jezik in slovensko rodoljubnost.

Delež Torkosa in Küzmiča pri Predgovoru

Pri ugotavljanju avtorstva in deležev Torkosa in Küzmiča bomo najprej pogledali

– običajen način ali navado tistega čas, nato pa

– s primerjalno analizo med Predgovorom iz Vöre krsztsánszke krátkim návukom, izdan 1754, in Predgovorom iz Nouvega zákona, izdan 1771, ugotovili, kaj je napisal prevajalec in kaj »prednejši farar«.

1. Navada pisanja predgovorov

Tu se bomo naslonili predvsem na primer Mihaela Bakoša, ki je bil naslednik Števana Küzmiča v dušnem pastirstvu evangeličanske cerkve v Šurdu²³ iz praktičnega in tehničnega razloga: njegova zapuščina, predvsem pa pisma Mihaelu Institorisu Mošovskemu²⁴ nam dajejo precej popolno in zaokroženo sliko. Ko je Bakoš v Križevcih²⁵ pripravljaval, prevajal in popravljaval pesmi za pesmarico Nouvi Gráduvál, je iz hvaležnosti in spoštovanja do svojega bratislavskega zaščitnika in dobrotnika izrazil željo: »Ce Ti ne bom preveč nadležen, spoštovani brat, bi Te prosil, da se ne braniš (napisati) kratak uvod v latinskem jeziku, opremljen s podpisom Tvojega imena – v blag spomin.« Poleg te želje je Bakoš zagotovil Mošovskemu, da bo tudi sam napisal predgovor v slovenskem jeziku, »katerega bom prepisal iz rokopisa blagopokojnega častitega Küzmiča, ki je o tem delu že razmišljal; (ta rokopis) z nekaterimi že popravljenimi pesmimi, sem jeseni dobil v svoje roke. Meni, in vsem bo resnično drago, če bo ta knjiga ozaljšana s kakšnim Tvojim uvodičem, kajti Tebe smatram in imam za najdražjega in najboljšega zaščitnika našega naroda.«²⁶

Nouvi Gráduvál je bil izdan in tiskan leta 1789,²⁷ iz predgovora pa vidimo, da Mošovski ni ustregel Bakoševi želji in ni napisal latinskega uvoda. Ne samo, da ni v latinščini napisan in tiskan, tudi prevedel in objavil ga Bakoš ni, sicer bi gotovo podpisal ali vsaj omenil Mošovskega, kar je bil nasploh cilj njegove prošnje. Tako je pod predgovorom podpisan samo Mihael Bakoš. Če je Bakoš kaj povzema Mošovskemu omenjen Küzmičev predgovor, se je ta lahko odražal samo v drugi polovici, kajti v prvi polovici svojega predgovora opisuje nagibe in predvsem svoj del priprave pesmaričinega materiala. Tudi stil, besedni zaklad in način izražanja se v predgovoru k Nouvemu Gráduválu toliko razlikuje od predgovorov Vöre kr. in Nouvega zakona, da smemo utemeljeno sklepati, da ga je v največji meri, če ne v celoti, napisal sam Bakoš.

Navzlic temu do zdaj neraziskanemu vprašanju nam Bakošovo pismo lepo predstavi način izražanja avtorjeve hvaležnosti do vplivnih prijateljev in mecenov s tem, da jih je povabil k avtorstvu ali soavtorstvu predgovora. Upravičeno smemo sklepati, da je to bilo nenapisano pravilo tiste dobe.

2. Primerjava predgovorov v Vöre kr. in Nouvi zakon

Števan Küzmič je uvidel potrebo po utrjevanju protestantske vere med svojimi verniki in dvig kulturne ter narodne zavesti in ravni svojih rojakov, zato je leta 1754 izdal priročnik Vöre kr. krátki návuk, pri katerem je pomemben predgovor. Ta je namreč v primeri z ostalim tekstem knjige in drugimi njegovimi tiskami samostojni spis, iz katerega močno odmeva Küzmičev domač jezik in nazoren slog.

²¹ Novak, Izbor ... 1936, str. 12.

²² Novak, Ob 250-letnici r. Š. Küzmiča, str. 32.

²³ Od 20. decembra 1779 dalje do smrti, z vmesnim 8-letnim bivanjem in predikantskim delovanjem v prekmurskih Križevcih.

²⁴ Franc Šebjanič, Pisma Mihaela Bakoša Mihaelu Institorisu – Mošovskemu, posebni odtis iz Jezika in slovstva, XV/1969–70, str. 1–12. Pretpikana latinska pisma čuva Univ. knjižnica v Mariboru: Ms 535/1. Prevod v slovenščino je oskrbel dr. Stane Kos, bibliotekar v knjižnici.

²⁵ Bakoš je bil pastor v Križevcih v letih 1783–1791. Šebjanič, Slov. obrednik M. Bakoša, n. d., str. 14–19. Novak, Izbor ... 1976, str. 61–64.

²⁶ Pismo z dne 5. januarja 1788. Glej: Šebjanič, Pisma, op. 45.

²⁷ Ivan Škafar, Bibliografija prekmurskih tiskov od 1715 do 1919, SAZU, Ljubljana, 1978, str. 19. Novak, Izbor ... 1936, str. 45–50. Isti, Izbor 1976, str. 134–137.

Stične točke, ki kažejo na istega avtorja v obeh predgovorih, so:

a) *Razširjeno naštevanje za potrditev misli*

Predgovor Vöre kr.:

»Ka ti falí na vöre pravici ino istini? geto si tistoga Bogà, tistoga Kristoša i tistoga s. Dūha vadlūješ, v njem vörješ in njemi slūžiš; šteroga je vadlūvao v šterom je vörvao i šteromi je slūžo Adam, Abraham, David, Peter, Paveo i vsi Staroga in Nouvoga zakona verni lidje.«²⁸

Gospoda Jezusa Kristusa nadloge opisuje s temi besedami: »Njega so nej li samo ošotavali, ogrizavali, preklinjali i preganjali, nego so ešče za Samaritanuša, Vraga, Belzebula, vragouv najvekšega poglavnika etc. zvali . . . «

»Vu Kristušovem vrejmeni pa šteri Farizeuš? šteri Pop, ali Levita? šteri Herodeš? šteri Pilatuš? se je k pravomi Kristušovomi navuki pridružo?«

Predgovor Nouvemu zakonu:

»Da, liki je od srejdnjega mourja notri do Bejluga vso Dalmatzio, Istrijo, Slavonio, Boznio i Bulgario, Horvački, Kranjski, Štajerski, Vogrski, Morski, Česki, Polski i Moškovitanski orsag žnjim napuno . . . «

Iz navedkov v obeh predgovorih vidimo, da je Števan Kūzmič rad dopolnjeval osnovno misel in jo tudi potrjeval z dodatnimi izrazi, ki niso sinonimi, so pa posebnost njegovega sloga.

b) *Navajanje prednikov, aktivnih na literarnem področju*

Predgovor Vöre kr.:

»Geto so nam naši stariši, zvūn Temlin Ferenc i Vanečaj Mihála,²⁹ nikši štopájov svoje gjednosti nej nihali . . . «

Predgovor Nouvemu zakonu:

»Primus Truber . . . Dalmata Antoni . . . Števan Istrianski i Jūri Jurjevič . . . Dalmatin Jūri . . . Francel Mihao. § 13.« Prevajalci svetega pisma v svoje jezike.

c) *Navajanje, citiranje svetopisemskih vrstic*

Predgovor Vöre kr.: (Navajam samo tiste, ki so označene v opombah) 2 Mojz 32,6; Ezek 18,2; 1 Kralj 22,17; Amos 8,11–12; Kol 3,1; 2 Mojz 20,1–17; Mt 22,37–39; Rimlj 3,23; Ik 17,10; Rimlj 3,20; Jn 5,46; Gal 3,24; Mr 1,15; Hebr 11,6; Mt 16,19; 18,18; 26,26–28; Jan 6,52; 10,9; 14,6; 15,1; 26,29; 1 Kor 11,26–28 10,16–5 Apd 15,11 Jan 8,48; 10,20; Mt 10,25; 1 Mojz 6,11–12; 7,7; Jozue 24,2; 1 Kralj 19,14; Jan 7,48; Ik 12,38; Mt 20,16; 13,14; 24,24–26; 4,16; Tit 2,13.

Predgovor Nouvemu zakonu:

Mt 5,18; Ps 19,4; 57,6; Ef 35,5–7; Zah 14,7–8; 2 Tim 3,16; Jer 15,16–17.

Poleg neprimerno večjega števila citatov v prvem primeru odkrijemo v predgovoru k Nouvemu zakonu to-le zanimivo ugotovitev: vrste so navedene (z eno samo izjemo, § 10, Apd 2,4) samo v § 15, 17 in 18. V ostalih točkah jih ni.

Analiza in primerjava obeh predgovorov nam ob upoštevanju dejstva, da je predgovor iz leta 1754 samo Kūzmičev, kaže, da je Kūzmičev svojstveni slog in način izražanja najti v § 13, 15, 17 in 18 predgovora Nouvemu zakonu.

SKLEP

Po vsem povedanem lahko glede avtorstva predgovora k Nouvemu zakonu iz leta 1771 zapišemo:

Po običaju svojega časa je Števan Kūzmič zaprosil »prednyejšega farara«, predpostavljenega duhovnika v Sopronu, Jo'zefa Torkosa, naj izdaji napiše ustrezen predgovor. Zakaj ni zaprosil katerega od svojih dobrotnikov v Bratislavi, ki so sámo izdajo Nouvega zakona podprli z izdatno finančno dotacijo, je vprašanje, na katerega bo še treba najti odgovor. Torkos se je vabilu ljubeznivo odzval in napisal predgovor v latinščini, katerega je Števan Kūzmič prevedel v prekmurščino,³⁰ sproti pa ga

²⁸ Navedke v tem spisu sem povzel za oba Predgovora po ponatish v Novak . . . 1976, str. 116–126.

²⁹ Franc Temlin in Mihael Sever, prekmurska protestantska pisca pred Kūzmičem.

³⁰ Šebjanič, Š. Kūzmič in nj. delo, str. 9.

je proti koncu dopolnil s podatki in mislimi, ki so se mu zdele potrebne in spodbudne za rojake. Posebno § 1–9 so izredna zaokrožena teološka enota, vredna učenega bogoslovca in plodovitega pisca, kakršen je bil Torkos. Problem avtorstva se danes ne bi pojavljal, ko bi kje obstojala kopija Torkosevega originala v latinščini. Do zdaj še ni bila nikjer najdena. Latinski predgovor, ki ga je Kūzmič dobil od Torkosa, pa je skoraj zagotovo zgorel, ko mu je požar uničil hišo v vasi Patró in je poleg ostalega zgorela tudi skoraj tretjina njegovih abecednikov.³¹ Ker originalnih virov nimamo, nam primerjalna metoda in običaji 18. stoletja pomagajo, da o avtorstvu Predgovora povemo:

Napisal ga je Jo'zef Torkos in sicer § 1–12, 14 in 16, pri prevajanju pa ga je dopolnil Števan Kūzmič s § 13, 15, 17 in 18. O vplivu drugih soavtorjev, svetovalcev ali pomočnikov ne moremo govoriti, ker nimamo za primerjavo dovolj uporabnih podatkov in tiskov.

Mihael Kuzmič
Ljubljana

Metodične izkušnje

METODOLOŠKI PRISTOPI K SODOBNI SLOVENSKI LIRIKI

1. Smotri

V predmetniku splošne gimnazije je določen tudi smoter: »Že od prvega razreda dalje vključujemo učence v sodobna literarna in splošno kulturna dogajanja pri nas in v svetu tako, da bodo mogli vse te pojave kritično spremljati in presojeti z estetskega in idejnega stališča.« (Predmetnik RZS, str. 7) Vzgojno-izobraževalna vsebina usmerjenega izobraževanja za pedagoško smer določa tudi:

»(...) gre za spremljanje, obravnavo in vrednotenje domače slovenske (izvirne) knjige in tiste, ki zaradi svojega pomena in umetniške vrednosti sega v naše knjižno življenje. Ure se vrstijo skozi vse leto, in sicer najmanj na vsakih štirinajst dni. V teh urah, za katere spodbujamo učence k izboru tem, (...) spoznajo učenci bistvene književne novosti pa tudi novosti v slovenski dramatik, v slovenskem filmu, v književni vedi in kulturi (...). Sodobna književnost, kot je tu vključena v učni načrt za šolsko obravnavo, pomeni predstavitev tistih tokov, motivov, idej, slogovnih in kompozicijskih značilnosti, ki so bodočemu učitelju in vzgojitelju nujno potrebni za lastno vraščanje v sodobne književne in umetniške dogodke (...).« (Gradivo za seminar učiteljev slovenskega jezika in književnosti v 4. razredu usmerjenega izobraževanja pedagoških delavcev v šolskem letu 1978/79.)

Razvidno je, da novi program bolj poudarja zahtevo, naj se učenec v srednji šoli seznanj in opredeljuje do sodobnih literarnih pojavov, torej naj maturant zapusti srednjo šolo z oblikovanim odnosom do sodobnega literarnega ustvarjanja.

2. Zunanja motivacija za ozaveščanje učenca o sodobnem literarnem dogajanju

Že pedagoška zahteva, naj učitelj učno snov aktualizira, nudi vsaj dve možnosti:

a) – pogovor o radijskih, televizijskih informativnih oddajah; vsaj opozoriti velja učence na Kulturne diagonale, Oči kritike;

– informacije o recenzijah v dnevnem časopisu, seznanjanje z revijami.

Menim, da so pogovori in informacije smiselni že v prvem razredu, morda je didaktično najprimernejša prva enota učnega procesa (priprava), posebej je ustrezna za psihološko motivacijo.

b) – stalno in sprotno primerjanje klasičnih literarnih del s sodobnimi. Primerjamo lahko po podobnosti ali različnosti motivov, likov, slogovnih postopkov (npr. že ob Homerju lahko omenimo Joycevo delo *Ulysses* ob slovenskem ljudskem slovstvu pesmi Svetlane Makarovič). Morda je manj smiselno primerjati v drugi enoti učnega procesa, ko obdelujemo novo učno snov; na tej stopnji sprejemanja znanja bi bila primerjava didaktično vprašljiva, prav gotovo pa bi lahko primerjanje popestrilo proces vadenja in ponavljanja.

³¹ F. Kūzmič, Štefan Kūzmič, str. 50.

Z aktualizacijo klasične književnosti učenca informiramo, morda katerega navdušimo za sodobna literarna dogajanja, vendar zastavljeni smoter še ni dosežen.

Po dveh letih usmerjenega izobraževanja spozna učenec slovensko sodobno književnost sintetično (predmetnik načrtuje vsebino: slovenska sodobna književnost po letu 1945), v tretjem in četrtem razredu pa je na štirinajst dni predvidena ura sodobne književnosti, vsebino naj določajo učenci po svojem izboru (ob učiteljevem mentorstvu). Sintetični pregled ob koncu drugega razreda podamo učitelji običajno frontalno, kot predavanje, izvirno literarno besedilo (najpogosteje lirsko) uporabljamo predvsem kot ilustracijo k predavanju. K taki obliki nas sili učni načrt, saj je učna vsebina predvidena na koncu dveletnega učnega programa. Mislim, da je dobro pripravljeno predavanje, strnjena snov, skiciran pregled ustrezen, če je bil učenec že poprej sprotno motiviran in je zato sledil literarnim dogodkom. S končno sintezo si bo znanje le uredil, poiskal vzročne zveze. Vendar, težko bo sam vrednotil nova literarna iskanja, na prvi stopnji je o njih le informiran.

Na drugi stopnji predvideva načrt samostojno delo učenca. Ta novost se mi zdi najbolj obetavna, če presojam učni načrt usmerjenega izobraževanja s stališča posredovalca sodobne slovenske lirike. Ob tem se mi zastavlja vprašanje: kako navdušiti učenca, da bo segel po različnih literarnih besedilih? Če sledim svoji izkušnji in izkušnjam svojih kolegov, lahko predvidim, da se bodo učenci navdušili za dela, s katerimi se lahko identificirajo, v liriki bodo segli po zbirkah Minattija, Zlobca, Menarta. Tudi ob povzetkih ob koncu šolanja postavljajo intimistično liriko na prvo mesto (podoben odnos najdem tudi do sodobne proze, nekoliko tudi do sodobne dramatike).

Metodološki pristop k sodobni slovenski liriki

1. Metoda predavanja

V gradivu za usmerjeno izobraževanje pedagoške smeri so učitelju priporočane »peste in privlačne metode«. To razumem kot opozorilo, naj se učitelj čim bolj izogne frontalni obliki. Ker pa gradivo poudarja, naj vsak učenec nastopi kot poročevalec, koreferent, je učitelj kot predavatelj že izključen. Vendar ob učenčevem frontalnem poročanju mora nastopiti kot mentor, kot usmerjevalec pogovora. Za tako učiteljevo vlogo se mi zdita najprimernejši razgovorni metodi:

2. majevtična razgovorna metoda in hevristična razgovorna metoda (Vladimir Poljak: Didaktika, DZS, Ljubljana, 1974).

A) S prvo doseže učitelj razgibano debato v razredu, saj z alternativnimi vrednotenji besedila spodbujamo učenca k individualnim interpretacijam in vrednotenjem. Seveda, ohraniti pa moramo konkretno zvezo z besedilom npr.: V razredu se je ob analizi Šalamunove pesmi Ion (Romanje za Maruško) razvilo več interpretacij. Najpogosteje so učenci izhajali iz sebe. Nesmiselno bi bilo izbrati »pravoc«. Smisel takšne interpretacije je dokazati odmevnost besedila.

B) Hevristična metoda pa se zdi primerna, ko hočemo preseči interpretacijo enega besedila (posebej, če razlaga izhaja iz identifikacije), torej ko vodimo učenca k posploševanju. Ob citirani pesmi Ion je smiselno, da učitelj vzpostavi zvezo z nadrealizmom, spodbudi primerjavo slogovnih postopkov, npr. s Klečevno pesmijo Smreka, in iz različnosti z učenci razbere slogovne premike v Šalamunovem in Klečevem pesnjenju.

Hevristična metoda se zdi na splošno zelo ustrezna, saj navaja učenca na dialektična, verižna vprašanja. Ob njih se učenec zave splošnega razvoja lirike, spozna nujnost razvoja, vse to pa razbije učenčev potrebo, da bi se z lirskim besedilom le identificiral.

3. Pogovor z avtorji

Seveda sta majevtična in hevristična metoda le dve možnosti. Že klasična šola je poznala učinkovito metodo: pogovor z avtorjem. Tudi današnja praksa jo potrjuje (npr. literarni večer z Venom Tauferjem je navdušil učence, da so spraševali po njegovih zbirkah in se spoprijemali z njegovo liriko, čeprav so poprej pristajali le na intimista).

4. Učenčev predavanje

Še vedno je učinkovito tudi predavanje, posebno, če je uvodno. Po praksi se zdi smiselno, da skupina učencev pripravi predavanje po Friedrichovem uvodu v Strukturo moderne lirike.

5. Metoda pisnega poročanja (v kasnejšem poglavju o preverjanju).

Doseganje konativnih smotrov

Večina učencev doseže s temi metodami predvsem prvi konativni smoter: s p r e j e m a n j e . Učenec je pripravljen sprejemati sodobno liriko, njegova pozornost je usmerjena k sodobnemu dogaja-

nju. Po uvodu in nekaj urah analize besedil njegovo ravnanje že označimo z višjim smotrom: r e a - g i r a n j e. Do besedil se opredeljuje, jih izbira. Vprašljivo pa je učenčevu zavzemanje za besedila istega sloga, npr. simbolističnega, ekspresionističnega. V psihologiji bi našli razlago, da so Kovičeve, Menartove in pesmi drugih intimistov verjetno primerne za psihološko starost učenca tretjega in četrtega razreda. Kako doseči naslednji konativni smoter: u s v a j a n j e vrednot, posebej, kako naj oblikujemo učenca, da bo dajal prednost razvojnemu načelu, da ga bo pesem zanimala, ker prinaša motive, jezikovne in slogovne novosti in je ne bo odklanjal, ker ni dovolj razumljiva?

Delni odgovor je že v hevristični metodi, vendar bo njen učinek vprašljiv, če učenec ne bo prepoznal slogovnega postopka v kateremkoli besedilu. Torej, če mu pesem ne bo intelektualno doživetje.

Po praksi je učenca težko navdušiti za Zajčevo, Strniševo, še težje pa za Tauferjevo in Šalamunovo liriko, dokler so vajeni predvsem povzeti sporočilo, razložiti metafore. Šele ko zmorejo v lirskem besedilu razbrati drugačno predstavo sveta, drugačno doživljanje in drugačno poimenovanje, si ustvarijo svoj odnos do teh besedil. K temu novemu odnosu pogosto pomaga Friederichov uvod v Strukturi moderne lirike, Paternujeva oznaka avtorja v Slovenski književnosti 45-65. Pa tudi spremne besede so učinkovite. (Npr. Kermaunerjeva spremna beseda k Medvedovemu *Vbiču* ali zbirki *Ogenj, ogenj pada* je učenecem odprla Medvedov pesniški prostor, čeprav so v prvem stiku z Medvedovo liriko obstali pred neznanim.)

Intelektualno doživetje naj ne bi preglasilo emocionalnega. Učenec naj na besedilo reagira z zadovoljstvom, hkrati pa naj do besedila ohrani intelektualni odnos, vzbudi naj mu radovednost. Zato so smiselni tudi tako naivni učenčevi odgovori: »V Medvedovi zbirki *Ogenj, ogenj pada* se mi je zdelo, da ima reven besedni zaklad, ker pogosto uporablja iste izraze, kot so zemlja, koža, zrak. Začutil pa sem privlačno gibanje, spreminjanje, ki nekam hoče in se spet stisne vase.« Kljub naivnosti se je učenec zmozel oddaljiti od emocionalnega doživljanja besedila in ga poskušal literarnoteoretično razčleniti, čeprav brez ustreznega znanja.

Preverjanje doseženih smotrov

Dosežene konativne smote je smiselno preveriti s samostojnim delom učencev v razredu. Učenci lahko predstavijo lirsko besedilo ali krajšo pesniško zbirko. (V praksi so za drugi način zelo pripravni *Pesniški listi* zaradi skromnega števila pesmi, vendar so zaključene zbirke. Pa še praktično vrednost imajo. Povprečnim učenecem so običajno neznani, torej jih učenci berejo prvič, in tako dosežene smote lažje verificiramo.)

Ko učenci samostojno analizirajo besedilo (dokažejo pridobljeno znanje in literarno vrednotenje), ga najpogosteje interpretirajo tako, da se z njim identificirajo. Nekateri učenci razberejo tudi slogovne prvine ali pa besedilo primerjajo z drugimi znanimi. Taka analiza potrdi, da smo učenca vzgojili v aktivnega bralca, ki bo sprejemal sodobno liriko po emocionalnem kriteriju. Nova liriska iskanja bo ovrednotil po doživljajskem učinku in verjetno bo kmalu skeptično presojal literarne novosti.

Več o učenčevem vrednotenju pove analiza pesniške zbirke. Če je cilj preverjanja doseženih smotrov, je smiselno, da zbirka nima spremne besede, torej naj se izkaže res učenčev vrednotenje. Največ učencev povzame motive pesniške zbirke, potem slogovne postopke, zbirko poskušajo uvrstiti v literarno smer, nekateri že opazijo odstopanja od znanih literarnih smeri. Redki povzamejo kompozicijo zbirke. Ko morajo učenci vrednotiti liriko v zbirki, se redko odločajo za emocionalno presojanje, ker jih večje število lirskih besedil sili k posploševanju, povzemanju, torej k intelektualnim operacijam. Zato je tak način preverjanja ustrežnejši, saj obeta, da bo učenec sam segel po zbirki tudi kasneje in jo presojal po kriteriju intelektualnega doživetja.

Sklep

Na lanskih Kulturnih diagonalah so med drugim postavili kot osnovni smoter kulturne vzgoje v usmerjenem izobraževanju vzgojiti umetnostno razgledano osebnost, bodočega samoupravljalca, ki bo nekoč odločal o programih kulturnih dejavnosti v svojem okolju. Če hočemo doseči ta cilj, moramo literarno razvijati vsakega učenca. Po praksi sodeč pa zapusti maturant srednjo šolo s skepto o sodobni liriki (in sodobni književnosti sploh) in s prepričanjem, da so nekoč nastajala kvalitetnejša liriska besedila. Najteže je, če nosi to skepto tudi učitelj. Možnost, da bi učenca do mature prepričali, da živi v literarno zanimivem prostoru, vidim prav v intelektualnem pristopu k sodobni liriki. Emotionalno doživetje je primerno za začetno učenčevu odpiranje sodobni liriki, kasneje pa mora učitelj izpostaviti slogovno organiziranost besedila. Če drugače ne, pa naj za začetek učitelj sam slogovno analizira besedilo. Tudi tako bo vzbudil učenčevu radovednost. Po tem naj bo učiteljev cilj, da učenec opazi slogovne prvine, jih ovrednoti s stališča razvoja slovenske lirike. Tako se bo učenec zavedel razvojenega načela in dajal prednost novim lirskim iskanjem, čeprav ga nova liriska besedila ne bodo tako prevzela kot klasična.

Jasna Čebrown
Gimnazija v Kopru

OD JEZIKOVNEGA POUKA K SPOROČANJU

Učitelji zi v osnovni šoli prizadevamo, da bi obogatili izražanje svojih učencev. Na tej stopnji šolanja je to potrebno in možno, saj je otrok v teh letih še zelo ustvarjalen in dovzeten za najrazličnejše sugestije. Pri jezikovnem pouku ni dovolj, če učenec samo spozna različne jezikovne kategorije in vrste stavkov ter jih nato prepoznava v že izgotovljenih besedilih. Prizadevamo si, da bi osvojeno znanje rabil tudi v svojih pripovedih in spisih.

Prav ta prehod iz teorije v prakso, to je od jezikovnega pouka k sporočanju, je za učitelja težka naloga, ki zahteva veliko iskanj in poskušanj. Včasih nimamo idej, včasih je zamisel obetajoča, pa jo šolska praksa zavrne. Tako nas zelo razveseli, če naša zamisel pokaže pri pouku dobre uspehe. Naj navedem primer šolskega spisa iz osmega razreda:

*Prizor z domačega odra
(Spis z enodelnimi stavki in premim govorom)*

Neprijetno vzdušje v družinskem krogu. Mučna tišina. Kazalec ure na pol enih. Sestre ni. Živčnost očeta in matere narašča. Z očetovega obraza berem misli: »Ni je! Kje je? Kaj se je zgodilo? Morda nesreča ali pa...«

Mamin molk me spravlja v obup. Tišina je grozna. Sliši se samo tik tak in zopet tik tak.

»Prokleta ura! zarohnim. Pogled mi bega skozi okno. Avtobus? Ne. Koraki? Ne. Mineva druga ura po polnoči. Ni je. »Kje je? se zaderem. Molk. Samo očetov srepi pogled.

Ciiii! Tišina je pretrgal glas zvonce. Vrata se odprejo. Vstopi ona. Pridušeno hlipanje v predsobi. Kar zasmilila se mi je. Vedel sem, kaj bo sedaj. Toda zgodilo se je drugače.

Oče je vstal in šel mimo nje, kot da je ne vidi. Mama je čez čas storila isto. Presenečen je! Nisem verjel. »Ali je to mogoče?« sem se spraševal. Tedaj se je iz spalnice oglasilo: »V posteljo oba!« Tiho sva izvršila ukaz.

Vedel sem, kako je bilo sestri žal, da je staršem povzročila take skrbi. Toda kar je bilo, je bilo.

Tomaz, 8. b

Ta spis nam je bil najbolj všeč, toda tudi drugi so bili izvrstni. Po vsakem šolskem spisu navadno zapišemo v zvezke splošne vtise o uspehu ali neuspehu z ozirom na vsebino, besedje, pravopis, zgradbo ali idejo. To pot smo lahko zapisali pohvalno oceno: *Spisi so bili dobri. Poiskali smo ustrezne dramatične dogodke. Premi govori so bili živahni in naravni. Enodelni stavki so bili vpleteni v pripoved nevsiljivo.*

Kako smo se pripravljali na ta šolski spis? Ponovili, utrdili oziroma na novo osvojili smo tri jezikovna sredstva: pridevnik, premi govor in enodelni stavek.

Pridevnik poznajo učenci že iz nižjih razredov osnovne šole. Zelo jim ugajajo vaje, pri katerih izbrane samostalnike dopolnjujejo s pridevniki. V tem obdobju je njihovo spise kar prenatrpano s pridevniki. Zato morajo slediti zahtevnejše vaje, da med številnimi pridevniki izberejo za določeni samostalnik najbolj tipični pridevnik. To so kratke vaje, ki jih dela učenec iz leta v leto, tako da mu v osmem razredu pridevnik ni samo okraševalno, ampak vsebinsko pomembno izrazno sredstvo. To so učenci pokazali v zanimivem razmišljujočem spisu *Kaj je zame največja skrivnost v naravi.*

Pri učenju enodelnih stavkov v osmem razredu sem si morala najprej sama priti na jasno, zakaj naj se jih otrok sploh nauči. Iz domačih nalog in zapisikov domačega branja sem si izpisala primere enodelnih stavkov, ki so jih posamezni učenci uporabljali, ne da bi jih prej teoretično poznali. V pogovoru o njihovih primerih enodelnih stavkov in še ob primerih takih stavkov iz leposlovja smo ugotovili, da s temi stavki dosežemo zgoščenost, dramatičnost pripovedi, nakažemo sceno, predstavimo tok misli nastopajočih oseb ipd. Pri skupinskem delu smo nato pisali poljubne sestavke z enodelnimi stavki. Ker so nastajali le fragmenti, smo te sestavke začeli širiti s premimi govori.

Tako smo še enkrat ponovili in utrdili premi govor, obenem pa znova poudarili pomembnost spremnih stavkov. Že od petega razreda dalje smo bili namreč pozorni na glagole v spremnih stavkih, saj ti veliko prispevajo k živosti pripovedi. Učenci to na privlačnih primerih (na primer v Zidarjevem Kuvavičjem Mihcu) začitijo in niso več zadovoljni z izrazi: *je rekla, je vprašal*, ampak iščejo domiselnejših besednih zvez: *se mu je dobrikala, je nagrbančil čelo, je mrmral sam zase* ali pa spremne stavke opuščajo, kadar so dobesedni navedki sami vsebinsko dovolj močni.

Enodelne stavke in preme govore so nato učenci vpletali v govorno vajo *Nedelja po volji drugih in po moji želji*. Ta tema je za našega mladostnika, ki bi se že tako rad osamosvojil, zgoč problem. Obe

omenjeni jezikovni sredstvi mu krepko pomagata, da potoži o zatiranju svoje osebnosti, na primer takole: *Nedelja. Mračno jutro. »Lenuh!« rohni oče. ...*

Za domačo nalogo so učenci napisali še spis *Utrinek iz šolskega življenja*. Poiskali so zanimive, napete, enkratne dogodke. Ura branja spisov z analizo in kritiko je bila zadnja priprava za prej predstavljeni šolski spis *Prizor z domačega odra*.

Uspeh šolskega spisa torej ni bil slučajen, ampak plod večtedenskih prizadevanj. Posebej želim poudariti, da se pri pisanju spisov učitelj ne sme omejiti samo na dajanje naslova in na skopa navodila. Treba je vztrajno iskati učencem primerno tematiko, v katero se da neprisiljeno vključevati izbrana jezikovna sredstva, analizirati dosežene uspehe in nato še z novimi spisi vaditi, da se uporaba teh jezikovnih sredstev utrdi. Kot smo videli, se težko piše spis s poudarkom na enem samem jezikovnem sredstvu. Navadno je treba v spisu kombinirati po več jezikovnih sredstev. Če učence preveč izrazno omejujemo, imajo premalo ustvarjalne svobode. Pričakujemo lahko tudi, da so skrajna spisi prenatrpani s forsiranim izraznim sredstvom, vendar izkušnja kaže, da se učenci kasneje spet vrnejo k zmerni uporabi tega sredstva. Osebnost se trudim tudi za to, da ne mučim učencev samo z grajanjem njihovih pomanjkljivosti in napak, ampak jih vzpodbujam s priznavanjem njihovih uspehov.

Gotovo ima vsak učitelj, ki že nekaj let uči, zbirko naslovov za vadenje tega ali onega jezikovnega sredstva in svojske učne postopke, ki zagotavljajo dober uspeh. Prav bi bilo, da bi te izkušnje izmenjavali in da bi še več učiteljev praktikov o tem pisalo v Jeziku in slovstvu.

Danica Cedilnik
OŠ Valentina Vodnika v Ljubljani

Kulturnozgodovinske ekskurzije

MARIBOR ZA VSAKDANJO (SLAVISTIČNO) RABO

(Nadaljevanje in konec)

Čez mali intimni Rotovski trg pridemo na *Glavni trg* z baročnim kužnim spomenikom kiparja Strauba in renesančno-baročnim rotovžem. Tu je bilo tržno in upravno središče starega Maribora, zato tudi prizorišče marsikaterega pomembnega dogodka. Ob koncu 16. stoletja so na trgu gorele protestantske knjige. V nasprotju s protestantizmom na Kranjskem pa je tu nova vera imela izrazito nemški značaj. – Tu so sežigali čarovnice, zadnjič menda 1711. leta. – V rotovžu je bil sedež občinske uprave, ki je bila izključno v rokah Nemcev. Ti so si krčevito prizadevali, da bi po končani svetovni vojni Maribor pripadel Avstriji. To nemško nestrpnost je izrazil mariborski nemški pesnik Otokar Kernstock z besedami: »Lieber rauchgeschwartzte Trümmer, als ein windisch Maribor.« (Raje od dima porčrnele ruševine kot slovenski Maribor.) O tem nazorno pripoveduje Maks Šnuderl v Osvobojenih mejah. Mariborski Nemci so januarja leta 1919 ob prihodu ameriškega polkovnika Millesa organizirali demonstracije, ki naj bi mu pokazale, da so meščani za Avstrijo. Množica se je valila proti Glavnemu trgu in tu so padli strelji. Ta dogodek slika razen Šnuderla tudi Kreft v Človeku mrtvaških lobanj. – Leta 1936 je bil Glavni trg prizorišče demonstracij tekstilnih delavcev ob njihovi stavki. Ta je snov Ingoličevega romana Stavka (1951). V enem izmed poglavij slika prizor, ko z ograje pri spomeniku govori osrednja ženska oseba romana – Kališnica, zastopnica delavcev Wolfove tovarne.

Na *Koroški cesti št. 1* (zdaj škofijski arhiv) je spominska plošča: »V tej hiši se je šolal od 1826–1830 veliki jezikoslovec Fran Mikošič«. Ta hiša je bila namreč prvo gimnazijsko poslopje. Gimnazijo so ustanovili jezuiti leta 1758. Takrat je prenehala delovati več kot sto let starejša gimnazija v Rušah (1645–1758). Zavod je bil v tej stavbi do leta 1892, ko je bilo sezidano novo gimnazijsko poslopje v sedanjih Mladinski ulici. Ker je bil pouk že od začetka nemški, so učenci s podeželja pred vstopom obiskovali še četrti razred osnovne šole, da bi se naučili nemščine. Zato poje prleška pesem: »Mati so mi nabasali mesa no klobas, oča so me zapelali v Marprok v štirti klas.« Jan Šedivý, ki je napisal temeljito zgodovino zavoda in opisal delo ravnateljev in pomembnih profesorjev, ugotavlja, da je v ljala mariborska gimnazija po zahtevnosti, znanju in uspehih učencev poleg dunajske akademske in praške staromestne za najboljšo v habsburški monarhiji. Že v razsvetljenstvu, ob koncu 18. stol., je začela posvečati pozornost tudi slovenščini, in to po zaslugi ravnatelja Andreja Kavčiča. Ta je dosegel, da je vlada razpisala 20 štipendij za tiste dijake, ki so se pri zasebnem učenju slovenščine posebno izkazali in napravili pri njem izpit. Slovensko kulturno razgibanost kaže tudi to, da so dijaki

že leta 1846 začeli izdajati rokopisni list Sprotuletna vijolica, prvi dijaški list na Slovenskem. – V šolskem letu 1889/90 so dobili slovenske paralele za nižje razrede. – Mariborsko gimnazijo je obiskovala večina pomembnih kulturnih delavcev vzhodne Štajerske, v starejšem obdobju tako Anton Krempel, avtor Dogodivščin Štajerske zemlje, slovničarja Peter Dajnko in Anton Murko, bližnja rojaka Stanko Vraz in Fran Miklošič. Oba sta bila kot dijaka zelo živahna, Vraz menda še bolj kot Miklošič. Ta je bil že kot gimnazijec med prvimi dijaki, posebno se je odlikoval v klasičnih jezikih, njegov profesor A. Zupančič ga je zaradi njegove velike nadarjenosti imenoval nebrušen diaman. Vraz pa je bil med srednjimi ali slabšimi dijaki, saj je – kakor pripoveduje Miklošič – že v 3. in 4. razredu kar med poukom koval verze. Prav on pa je v prijatelju Franu zbujal ljubezen do materinščine. – Kasneje, leta 1876, se je vpisal na gimnazijo Matija Murko, poznejši profesor slavistike v Gradcu, Leipzigu, Pragi, zbiralec in proučevalec južnoslovenske ljudske epike. Ta je ohranil v Spominih (1951, str. 28–37) tudi podobo dijaškega življenja in Maribora v tistih letih. – Med slovenskimi profesorji v tem in kasnejšem času – pravi Jan Šedivý – je bilo zelo malo poprečnih in nedelavnih mož. Med nemškimi profesorji pa je bil v 19. stol. pač najpomembnejši Rudolf Gustav Puff. Na šoli je učil dobrih trideset let (1830–1862) in z odobravanjem spremljal prizadevanje slovenskih dijakov. Značilno je, da so mu ti v prvi številki Sprotuletna vijolice napisali posvetilo kot »odličnemu Štajerske zemle pevcu, prijaznemu vučeniiku«. Puff je veliko pisal po nemških revijah in v samostojnih knjigah o zgodovinskih, pokrajinskih, narodopisnih, umetnostozgodovinskih znamenitostih Maribora in Štajerske sploh (monografija o Mariboru, vodnik po slovenski Štajerski). Iz njegovega spisa o Tattenbachu udeležencu zrinjsko-frankopanske zarote, je črpal Jurčič zgodovinske podatke za svoj roman.

V isti stavbi kot gimnazija in v sosednjih je bilo bogoslovje. Ustanovil ga je Slomšek, da bi dobil za svojo škofijo slovensko izobraženi duhovniški naraščaj. Zato so že od začetka predavali nekatere predmete v slovenščini. Med bogoslovci se je razvilo živahno literarno zanimanje in močna slovenska zavest. Že od leta 1860 dalje so izdajali rokopisni list Lipica, leta 1892 je zaživelo literarno društvo Slomšek, imeli so češki krožek in si dopisovali z društvom čeških bogoslovcev v Brnu, v začetku 20. stoletja se je med njimi že močno pojavljala jugoslovanska miselnost. Med bogoslovci in profesorji je bilo več pomembnih znanstvenikov in nekaj leposlovcev, tako zgodovinar Ignacij Orožen, umetnostni zgodovinar dr. Avguštin Stegenšek in dr. Franc Kovačič, eden od osrednjih mariborskih znanstvenih delavcev (soustanovitelj ČZN, muzeja, zgodovinskega in muzejskega društva). Svoja bogoslovna leta je tu preživel Anton Aškerc (1877–1881). Bil je samotarski človek in vesten študent. Leto dni je urejal Lipico. Tu je začel pesniško pot. Leta 1880 je Stritarjev Zvon prinesel njegovo prvo pesem Trije popotniki. V počitnicah 1878 in 1879 je kot domači učitelj na Fali pri grofu Zabeu doživel tiho ljubezen od sestre svojih gojencev – kontese Pie. Morda je odnos tega čustva v pesmih Madona, Poroka, Najlejša pesem. Iz zadnjih let njegovega življenja je znan še en – neuresničen – literarni stik z Mariborom. Mariborski mecen in svetovljan dr. Pavel Turner je povabil Aškerca, naj bi prišel k njemu, šla bi na Pohorje, kjer bi Aškerc zbiral motive za pesmi Pohorske cvetlice. Leta 1909 je Aškerc res obiskal Turnerja, toda že prihodnji dan je na hitro odšel, ne da bi bil uresničil prijateljevo zamisel. Takrat je Aškerc že čutil ustvarjalno nemoč. – Leta 1894 je stopil v bogoslovje Ksaver Meško. Njegova težka odločitev za duhovniški poklic je bila povezana z namenom, da se posveti domovini in literaturi. Ves čas je objavjal pesmi v Lipici, črtice je pošiljal v celjsko Domovino in Ljubljanski zvon, čeprav je bilo sodelovanje v njem bogoslovcem strogo prepovedano. Urednik Doma in sveta dr. Fr. Lampe pa se mu je zameril, ko je leta 1896 odklonil črtico Moj prijatelj, zato je pozneje v tej reviji objavljale le poredkoma. Zvon je tako objavil tudi njegov najdaljši zgodnji tekst, roman Kam plovemo, ki ga je pisal leta 1897 v Mariboru. Po besedah Meškovega biografa Antona Ovna, pa »Maribor v njegovem življenju ne pomeni prijetne postaje. Nič lepega ni imel tu, le težaven začetek ob obilnem nerazumevanju«. Ob koncu tretjega letnika je Maribor zapustil in bogoslovje dokončal v Celovcu.

Z *dravskega mosta* se odpre pogled na stari del Maribora – na Pristan, slikovit, a zdaj še silno zanemarjen del mesta, ki se takoj pod Koroško cesto, Glavnim trgom in Ulico kneza Koclja spušča k Dravi. (Glej Vili Premzl, Mariborski Lent, Kulturni in naravni spomeniki Slovenije 11, 1967). Med živahno nagnetenimi hišami desno od mostu se dvigata gmoti Alojzijeve in nekdanje minoritske cerkve, v smeri proti novemu mostu pa sta v ostanke obzidja vključena nekdanja sinagoga in židovski stolp, tik ob reki pa je še Vodni stolp. Pogled z mostu je zamikal pesnike (Ivo Sorli, Idila, Janko Samec, Na glavnem mostu, oboje v Mariborskem klopotcu 1927). Najbolj učinkovito, z vonjem in vzdrušjem povezano, ga je zajel Janko Glazer v pesmi Maribor z mosta (Ob jesenskem kvinkinciju 1946): »Od nekod morda od vesla / iz pristana, kjer na Dravi / tiho sončijo se splavi, / se za hip odbil je sij, / od nekod – morda od čresla, / ki suši se ob usnjarni / in puhti v poldan soparni, / rezko v zraku zadiši . . . / In nenadoma uzreš / mesto v soncu vse in v luči . . .«. Kajetan Kovič pa je v že omenjenem Mojem mestu zapisal: »Tam je še reka s trdnimi mostovi / in skritimi zelenimi potmi / za polrazpadlimi zidovi / in toliko zaljubljenih oči.« – V Pristanu je bilo posebno živo v začetku 19. stol., ko so po Dravi plule z blagom obložene šajke in splavi in so cvetele ob bregu gostilne. Še med obema vojnama so splavarji prinašali v Pristan živahnost. Anton Ingolič jih je občudoval že kot dijak, kasneje pa je sem postavil dogajanje novele Splavar (1939) in del romana Na splavih (1940). Medtem ko so drugi splavarji zvečer v krčmi, pripoveduje stari splavar Vitužnik pisatelju o svojem bornem življenju, ko kasneje odplujejo, utone v Dravi. V romanu Na splavih (str. 189–207) splavarji v Mariboru snamejo lemeze z

splavov in stavkajo, v krčmi se pogajajo z lastnikom, da bi jim izboljšal dohodek. Ko po dveh dneh deloma uspejo, spet odrinejo. – Predvojni Pristan je zajet tudi v noveli Ferda Godine *Èce homo* na mariborskem mostu (zbirka *Dajmo živeti* tudi drugim, 1962). Z dobrohotno ironijo govori o revnem dijaku, ki berača z mosta povabi na kosilo, misleč, da opravlja izredno socialno reformatorsko dejanje, v soboto pa v zakotni krčmi v Splanvski ulici spozna svojega sočutje vzbujajočega berača kot dostojno oblečenega – zvodnika. – Mozaik iz drobcev usod ljudi, ki žive v starem delu Maribora pred vojno in med okupacijo, je novela Smiljana Rozmana Reka, vključena v knjigo Mesto. Še bolj pa je s Pristanom tam nekje pod Alojzijevo cerkvijo povezana novela Hotel v senci ljubeča boga iz iste knjige. V njej je Rozman zajel že povojni čas v tem umirajočem, že kar grotesknem delu mesta, ki je zdaj dal pribežališče sezonskim delavcem, šoferjem, zapitim slikarjem in kjer se zdaj po noveli živi od manjših goljufij, kraje, preprodavanja, prikrite prostitucije.

V *Gosposki ulici* so bile hiše premožnih meščanov, zato še danes pritegnejo pozornost nekatere fasade, nato pa je to postala glavna trgovska ulica. V 19. stol. je bilo v njej tudi nekaj papirnic in knjižarn. Zanimiv je drobec, ki ga je zabeležil hrvaški ilirec Ivan Kukuljević Sakcinski. Ko se je leta 1846 na poti na Dunaj ustavil v Mariboru, ga je zaneslo v Gosposko ulico in ugotovil je, da je v izložbah več slovenskih kot nemških knjig. Trgovka mu je povedala, da proda slovenskih trikrat več kot nemških, zakaj ljudje iz okolice, ki znajo vsi brati, radi kupujejo poučne knjige.

V *Volkmerjevem prehodu* opozarja spomenik na prvo akcijo mladih ljudi v okupiranem Mariboru – 29. aprila 1941. Komaj nekaj dni po Hitlerjevem obisku v Mariboru, kjer je izrekel ukaz, češ napravite mi to deželo zopet nemško, so kot odgovor na tem mestu zažgali dva nemška avtomobila. Tu se lahko domislimo na roman Manice Lobnik Rosa na pajčevini (1957). Ta ob doživljajih Slovenca – nemškega vojaka, ki mu mariborski ilegalci pomagajo k partizanom, vsebuje tudi podobe iz okupiranega mesta, ilegalce, likvidacije gestapovcev, usodo Židov, bombardiranje. – Ilegalno delo v Mariboru v jeseni 1943, posebej še pomoč Mariborčanov pri pobegih angleških vojni ujetnikov, oživlja tudi roman *Vsaka noč mine* Nade Gaborovič (1969).

V *Vetrinjski ulici*, ki vodi od gradu do Glavnega trga, so bili nekoč dvorci raznih gosposčin, ki so imele sedež drugje v monarhiji. Pozornost vzbujata baročni fasadi Breunerjevega, zlasti pa Vetrinjskega dvorca (zdaj sedež Društva inženirjev in tehnikov). Ta je pripadal nekoč benediktinskemu samostanu iz Št. Pavla v Labotski dolini. Po mnenju umetnostnega zgodovinarja gre za najlepše mariborsko baročno poslopje. (Glej Sergej Vrišer, *Stari Maribor*, Kulturni in naravni spomeniki Slovenije 49, 1975).

V *Ulici kneza Koclja* je Narodni dom (sedaj dom JLA). Umetnostni zgodovinar ga skupaj s frančiškansko cerkvijo in nekdanjo hranilnico na Slomškovem trgu uvršča k najpomembnejšim stavbam mariborske arhitekture 19. stol. Načrt zanj je narisal češki arhitekt Jan Vejrych leta 1899, za vzor mu je bila mestna hiša v čeških Pardubicah. V njem so dobila slovenska društva, posojilnica, tu je bila dvorana za prireditve. V kletnih prostorih, v t. i. Peklu, so se v začetku stoletja zbirali slovenski dijaki. Leta 1906 je začela tu posloovati Ljudska knjižnica. Zanimivo je, da so njen začetni fond predstavljale knjige, ki so jih nekaj let poprej iz svojih skupnih prispevkov kupili slovenski gimnazijci, ker je bilo v šolski knjižnici zanje premalo slovenskih knjig. Tako so si ustvarili razredne knjižnice, ob zaključku šolanja pa so jih darovali za to javno knjižnico. – K Narodnemu domu bi bil moral voditi most čez Dravo, a mariborski Nemci niso želeli, da bi podeželan takoj po prihodu v mesto nalletel na to trdnjavo slovenstva, raje so žrtvovali enotni vizez Glavnega trga in zgradili most nekoliko višje. – Pri Narodnem domu se domislimo Cankarjevega obiska v Mariboru leta 1911. Vračal se je iz Slovenskih goric od Kraigherja in tu preživel majsko nedeljo. Takrat je pisatelja prvič osebno spoznal gimnazijec in pesnik začetnik Janko Glazer. Doživetje je bilo zanj nekaj posebnega, saj je – kakor pravi v spominskem zapisu Ivan Cankar v Mariboru (*Nova obzorja* 1957) – mlade ljudi že poprej kar »privzdigovalo, ko smo zvedeli, da je Cankar prišel v Slovenske gorice in da živi tako blizu nas«. Zdaj je Cankar večji del dneva predsedel v Narodnem domu, obdan s številno rodoljubno družbo. Pogovarjali so se o kulturnih in narodnostnih razmerah v Mariboru, Cankar je pripovedoval tudi o Obiskih Izidorja Cankarja. O njegovem vedenju v družbi je Glazer zapisal: »Z dovtipi ni bil v zadregi, a pri tem tudi ni poznal pomisleka. Vendar sem imel občutek, kakor da je njegova napadalnost bila v resnici menda bolj obramba, orožje, s katerim je svet držal od sebe.«

V neposredni bližini Narodnega doma, predvsem v Ključavničarski in Židovski ulici, je bil nekoč židovski geto s sinagogo. Največ Židov (15–20%) je v Mariboru bilo v začetku 15. stol., ko jih je s celjskega območja izgnal Herman II. Ob koncu stoletja pa so morali zapustiti celotno Štajersko. Spomin na Maribor, od koder so prišli predniki, pa se je ohranil v priimku Morpurgo (Mariborčan). Ko so v drugi polovici 19. stol. Židje postali enakopravni, so se nekatere družine spet naselile v Mariboru.

Del mesta v bližini železniškega mostu je bil med vojno večkrat bombardiran, tako je Maribor dočkal osvoboditev kot najbolj razrušeno slovensko mesto. Drobec iz tistega časa oživlja Rozmanova novela *Zaklonišče* (Mesto). Nekaj let kasneje pa je pisatelj na to zgodovinsko konkretno dogajanje oprl roman *Ruševine* (1965), kjer ga sicer zanima vprašanje razčlovečenja sploh.

Po Svetožarevski ulici in Ulici heroja Bračiča pridemo k spomeniku ob zidu sodnih zaporov. Okraj zidu, na dvorišču, so okupatorji ustrelili največ talcev na slovenskem Štajerskem (čez 600, največ v letu 1942). Nato so jih upepelili v Gradcu in zdaj počivajo na graškem pokopališču. Na mariborskem spomeniku – delu arh. Jaroslava Černigoja – sta verza Branka Rudolfa: »Padli ste z grozo v očeh, ubiti za temi zidovi, / padli ste z vero v naš rod, naj ne zamre vaš spomin.«

Božena Orožen
Gimnazija v Celju

Ocene in poročila

Kermaunerjeve knjige o slovenski dramatik

Od prve do trenutno zadnje Kermaunerjeve knjige o slovenski dramatik je preteklo 10 let (1. Trojni ples smrti, DZS 1968 – zadnja: Besede in dogodek, SM 1978). Bera tega časa je tako za avtorja kot sprejemalca velika, saj obsega nič manj kot 7 knjig (poleg tega je Kermauner napisal še knjige o Cankarjevi dramatik, a je CZ, ki jo je imela v načrtu, še ni izdalal). Če se spomnimo na to, da večina slovenskih novejših dram izhaja s Kermaunerjevimi spremnimi besedami, da avtor zgovorno in obširno obravnava tudi novejšo slovensko poezijo in nekaj manj proze, nam ostaja kot prva reakcija čudenje ob tej izredni in vsestranski književni proizvodnosti in plodovitosti.

Naš namen ob tej priložnosti je le kratek informativni in primerjalni pregled Kermaunerjevih knjig (razumljivo pa je, da bi zaslužila vsaka od teh knjig podrobnejšo oceno). K temu skupnemu soočenju dosedanjih Kermaunerjevih knjig o slovenski dramatik nas spodbujajo tudi avtorjeve spremne besede h knjigi Dialektika ideje – Od skrivnosti do jezika (ZO 1978), kjer Kermauner med drugim pravi: »Moje tekste o slovenski dramatik je treba brati kot enega samega... Kdor bo te knjige o dramatik prebral, bo opazil, da izhajajo druga iz druge, da pristop poglobljam...« Res se moremo strinjati z zadnjo avtorjevo trditvijo: knjige izhajajo druga iz druge in pristop se pogloblja, spreminja, temelječ na čedalje večjem (s)poznavanju stvari. Če bo Kermauner s svojimi raziskavami v sedanjem zagonu nadaljeval, bomo kmalu dobili svojevrstno osebo, a tudi znanstveno podprto zgodovino slovenske dramatike.

Preselimo se h krajšemu ogledu glavnih Kermaunerjevih tem in tez iz naslednjih knjig:

- 1) Taras Kermauner: Trojni ples smrti ali samorazdejanje humanizma v povojni slovenski dramatik (DZS, Ljubljana 1968, 212 strani)
- 2) Taras Kermauner: Od eksistence do vloge (MGL, Ljubljana 1971, 284 strani, knjižnica Mestnega gledališča ljubljanskega 55)
- 3) Taras Kermauner: Pomenske spremembe v sodobni slovenski dramatik (MK, Ljubljana 1975, 276 strani)

4) Taras Kermauner: Radikalnost in zavrtost – slovenski kulturni arhetip (Prispevek k teoriji slovenske dramatike in kulture – analiza igračkov Josipa Stritarja (DZS, Ljubljana 1975, 224 strani)

5) Taras Kermauner: Od igre do telesa (MGL, Ljubljana 1976, 368 strani, knjižnica Mestnega gledališča ljubljanskega 70)

6) Taras Kermauner: Dialektika ideje – Od skrivnosti do jezika (ZO, Maribor 1978, 248 strani)

7) Taras Kermauner: Besede in dogodek (Študije o slovenski tragediji in groteski) (SM, Ljubljana 1978, 308 strani).

Iz Trojnega plesa smrti (podrobneje obravnava 3 odlične pesniške drame: Zajčeva Otroka reke, Strniševega Samoroga in Smoletove Antigone) nas v tem trenutku najbolj zanima uvod, v katerem avtor podrobneje nakaže nekatere teoretične postavke svojega raziskovanja in pisanja. Kermauner tu že govori o 3 razvojnih stopnjah (pozneje: makrostrukturah) povojne slovenske drame: socialnem (socialističnem) realizmu, sentimentalnem humanizmu (intimizmu, personalizmu) in samorazdejanju (avtodestruktivizmu) humanizma (pozneje jim je dodal še četrto: reizm-ljudizem-karnizem). Metoda, za katero se Kermauner odloča, naj bi bila sočasno subjektivna in objektivna: subjektivna v tem, da se normam odpoveduje, objektivna v tem, da te norme črpa iz realne dogajajoče se zgodovine... Temeljni elementi so za Kermaunerja eksistencializma, zato imenuje svoje analize eksistencialno strukturalne. Pozneje, v že omenjenih opombah h knjigi Dialektika ideje – Od skrivnosti do jezika – označuje svojo usmerjenost za genetski, zgodovinski strukturalizem (ob tem se spomnimo na genetični strukturalizem, ki nam je znan v zvezi z L. Goldmannom – prim. Za sociologijo romana). Malo za tem piše v istih opombah, da opredeljuje njegovo delovanje in nehanje »spoj marksizma, eksistencializma in hegeljanstva (= strukturalizma)«. Vsekakor je res, da upošteva Kermauner v svojih spisih sinhronijo in diahronijo, strukturo in zgodovino. A vrnimo se k uvodu v Trojni ples smrti. Eksistencialna struktura literarnega dela je za Kermaunerja njegovo racionalno jedro. V zvezi z racionalnimi eksistencialnimi strukturami pa je tudi ugotavljanje umetniške vrednosti del. »Umetniška dela imajo

strukture, ki so prototipi, se pravi izvirne tvorbe, medtem ko so strukture del, čim manj so umetniška, tem manj izvirne, tem bolj serijski izdelki...« Tu je umetniškost v zvezi z novostjo, prim. tudi ruske formaliste. Vsako umetniško delo je kršenje neke norme, obenem pa vzpostavlja nove norme. In še – zakaj je izbral avtor za obravnavo ravno omenjene tri pesniške drame? Odgovor: »... ker menim, da pomenijo vrh in preobrat v zgodovini novejših slovenske dramatike. V njih je prišla do polnega izraza vrsta problemov, pogledov, eksistencialij, z eno besedo svet, ki je dolga leta zorel v zdaj manj, zdaj bolj posrečenih oblikah.«

Druga Kermaunerjeva knjiga o slovenski dramatik je sestavljena in zastavljena drugače kot prva, a vendar hitro najdemo v njej zveze s prvo. Pod naslovom Od eksistence do vloge se zvrsti v knjigi 16 člankov. Pretežno so to spremene besede k posameznim slovenskim dramam od Mraka do Jovanovića. Naslov meri na dve skrajnosti, ki ju predstavljata ravno omenjena avtorja: Mrak z upodabljanjem eksistence, ki je tudi trpljenje, muka, tesnoba, boj, napetost, smrt, Jovanović z uporabo vloge, ki je igra, nezavezanost eksistencialni muki in tesnobi (ker eksistence ni več), izmik boju in smrti (ker oba izgubljata usodno zaresnost). Kermauner obravnava v knjigi dela naslednjih dramatikov (poleg že omenjenih Mraka in Jovanovića): J. Javorška, I. Torkarja, B. Hofmana, M. Rožanca, P. Božiča, P. Kozaka, D. Smoleta. Posebej velja omeniti splošnejši sintetični članek z naslovom Problem avtodestruktivizma. Tu se tudi neposredno (že z naslovom) stikamo s prvo knjigo (njen podnaslov je bil: samorazdejavanje humanizma v povojni slovenski drami). Nasploh je v knjigi težišče na obravnavi tistih avtorjev, ki so učinkovito zasnovali 3. makrostrukturo povojne slovenske drame: avtodestruktivizem (M. Rožanc, P. Božič, P. Kozak, D. Smole).

Tretja Kermaunerjeva knjiga o slovenski drami Pomenske spremembe v sodobni slovenski dramatik se po sistemu ponovno razlikuje tako od prve kot od druge. Razdeljena je v dva dela: 1) Analiza posameznih Zupanovih dram; pomenskih mikrostruktur, in 2) Analiza posameznih povojnih pomenskih makrostruktur (obdobji) od socialnega humanizma do reizma-ludizma. Prvi del se torej ukvarja predvsem z enim avtorjem – V. Zupanom in 4 njegovimi dramami: Stvar Jurija Trajbasa, Ladja brez imena, Angeli, ljudje, živali in Bele rakete lete na Amsterdam. Kermauner v svoji značilni analitični razvejaniosti poseže še k drugim Zupanovim dramam in primerjalno uhaja še k vrsti drugih avtorjev in njihovih dramskih del. Celokupni seznam v študiji omenjenih dram (v knjigi posebej natisnjen) obsega nič manj kot 126 dram, pri tem pa še katera manjka, saj npr. ni všteta niti Zupanova sicer obsežnejše obravnavana igra Angeli, ljudje, živali. Prvi del nudi res razveseljivo in temeljito analizo Zupanove dramatike, v kateri odkriva Kermauner razvojno pot od 1. do 3. makrostrukture povojne slovenske drame. Medtem ko v 1. delu

pretežno šarita imenitna gospa Interpretacija in domiselno dekle Hermeneutika, pa se širi v 2. delu predvsem Teorija s svojo Sintezo. To pot Kermauner doslej najpodrobneje obdela vse 4 makrostrukture slovenske povojne drame, s tem da ne pozabi niti njihovih povezav niti vmesnih stopenj. Skratka, knjiga je v določenem smislu očitna dograditev prvih dveh. Kermauner se tudi ne pozabi ozreti na svoj položaj raziskovalca in ga ponovno razmisliti (prim. poglavje Nekatera metodološka in tematska vprašanja – in poglavje Vprašanja zgodovine in njene inteligibilnosti). Zaznamujmo še eno značilnost Kermaunerjevih obravnav. Avtor razpravlja tudi o nekaterih rokopisnih, (še) ne objavljenih dramah, ki običajnemu bralcu niso dosegelje, a mu njihovo omenjanje morebiti vzbudi skomine po njih branju (npr. M. Remec: Škofovski kres, M. Rožanc: Topla greda, F. Rudolf: Termiti, V. Zupan: Tretji zaplodek).

S 4. knjigo o slovenski drami (ponovno je drugačna od prvih treh) se je Kermauner pomaknil v preteklost, in sicer na prvi pogled presenetljivo: k analizi igrokazov Josipa Stritarja. Avtor nam v 1. poglavju z naslovom Moj namen – jasno razloži, za kaj mu bo služila sicer močno neugledna Stritarjeva dramatika. Kermauner je ne misli estetsko in ideološko revalorizirati, hoče jo le brati na nov način, in sicer »glede na kriterij prisotnosti in odsotnosti, uveljavljenosti in skritosti« konstrukcijskega in destruktivskega modela. Konstrukcijski (tradicionalni) model je za Kermaunera značilen po ideologiji, »s katero je hotela dramatika konstruirati (moralni, politični, filozofski, socialni, ekonomski) slovenski svet, v njenem duhu razreševati dana nasprotja in navzkrižja.« Ta model je »zmerom zastopala in podpirala vladajoča slovenska družba...« Destruktivski (moderni) model je seveda v nasprotju s prvim in ga je vedno skušal »razdreti, omajati, problematizirati« (pravzaprav gre za prenos krščansko manihejskega dualizma na socialno, literarno ipd. področje). Prvi model je veljal za pozitivnega (pozicijskega), drugi za negativnega (negacijskega). V zadnjem času se vrednotenje obrača (prim. odnos tradicija-avantgarda). Kermauner pa ne želi deliti literature enostavno »na tisto prej (torej tradicionalno-slabo) in tisto zdaj in naprej (torej moderno-dobro)«. Uvideva stalno sočasno prisotnost obeh modelov: njuno dialektično trenje (teza-antiteza) daje umetniško sintezo. Poleg »zavesti« teksta misli Kermauner raziskati tudi »podzavest«. Npr. pri Stritarju je v zavesti konstrukcija, v podzavesti destrukcija, pri Lužanu pa narobe. Tako se pokaže Stritar za tovrstne raziskave ravno tako primeren kot kdo drug.

V nadaljnjem Kermauner ne ostaja pri Stritarju, ampak ponovno izvaja daljše primerjalne skoke, s katerimi priteguje v razpravljanje številne slovenske drame od 19. stoletja do najnovejšega časa. Dejansko moramo tak način pohvaliti, saj gleda avtor stvari, probleme, dogajanja vedno v povezovanju, bodisi s sočasnostjo, preteklostjo

ali prihodnostjo, iz tega pa izstopajo ne le posamezne zanimivosti, ampak tudi splošnejše zakonitosti (npr. t. i. arhetipi – prim. naslov). V Sklepu najavlja Kermauner svoj nadaljnji, kar neznanski delovni program. »Za naslednje desetletje ali dve, če mi ju bo dano uporabiti, sem si naredil triden načrt: prebrati, prekommentirati vse ali, gre pač za mejo posameznikove, bravčeve zmožnosti, večino stare slovenske literarne produkcije... A ne bom bral zato, da bi zanikal, dokazoval, kako so stara dela zastarela, naivna, slaba, ampak narobe: v njih se bom trudil odkriti čimveč takšnih elementov, ki so moderni, se pravi, da govorijo na avtentičen način današnjemu bravcu.« Pohvale vreden načrt in avtorju privoščimo, da bi ga udejanil. Za naš sklep o tej knjigi le še pripomba k naslovu: Radikalnost in zavrtost – slovenski kulturi arhetip to ni najustreznejši naslov, po mojem mnenju bi bilo bolje Zavrtost radikalnosti...

Peta Kermaunerjeva knjiga že z naslovom *Od igre do telesa* kaže, da gre za ponoven premik v sodobnost. Naslov bi lahko »prevedli« takole: od ludizma do karnizma (gre torej za dva značilna sočasna pojava v dramatikah po Kermaunerjevi terminologiji). Knjiga *Od igre do telesa* ne nadaljuje prejšnje o Stritarjevi dramatikah, temveč se navezuje na prve tri. Obravnava namreč izključno novejšo dramatiko. Razdeljena je na dva dela: v prvem najdemo okoli 100 strani dolgo študijo: *Dramaturgija (forme) povojne slovenske drame*. Ponovno razvije avtor tu svojo že znano delitev povojne slovenske drame po 4 literarnih ideologijah (makrostrukturah). Vsaka literarna ideologija, meni upravičeno avtor, podpira oziroma vzpostavlja tudi svoje (sebi primerne) literarne forme. Tako sledimo skozi 4 glavne faze v razvoju slovenske povojne drame tudi izrazitim formalnim, dramaturškim spremembam tekstov. Kermauner dopušča tudi obratno pot: torej od dramaturgij k ideologijam. Že na začetku pa pove, kaj ga zadnje čase posebej zapoluje: »vprašanje o mitskih arhetipih, literarnih ideologijah, literarnih formah in o odnosih med vsemi tremi prvini, kakor se kažejo v dramatikah«. Drugi del knjige nam prinaša pod naslovom *Pota današnje slovenske groteske* obširna razmišljanja o 9 novejših slovenskih dramah: o *Tauferejem Prometeju*, *Rudolfovem Celjskem grafu* na žrebcu in *Rudolfovem Xerxesu*, o *Zupanovih Zapiskih* o sistemu, o *Javorškovih igrah Veselje do življenja* in *Konec hrepenenja* in o *Lužanovih igrah Zaščitna maska* in *Srebrne nitke*. Ponovno nam pisec v teh analizah s primerjalno analizo obogati ne le našo vednost o teh dramah, marveč tudi razkriva še razne širše odnose in pomenske sklope.

Šesta Kermaunerjeva knjiga *Dialektika ideje – Od skrivnosti do jezika* je ponovno dvodelna, to pot že tudi po naslovu. Prvi del knjige: *Dialektika ideje* je vzporednica knjigi o Stritarjevi dramatikah. Pisec se tu loteva podrobne obravnave Vošnjakove igre *Premogar* ter jo gleda skozi literarne in zunajliterarne ideologije. Seveda-kot je že

običajno – ne ostaja le pri tej drami, ampak ponovno vzpostavlja ob njej soočenja z novejšimi teksti. Drugi del je že z naslovom *Od skrivnosti do jezika* v sorodu s knjigama *Od eksistence do vloge* in *Od igre do telesa*. Če se lotimo ponovnega »prevajanja« naslova, bi rekli: od skrivnosti (misticizma) do jezika (lingvizma). Gre torej za dve značilni sestavini, ki ju srečujemo v moderni dramatikah in sestavljata po svoje dialektično nasprotje ali dopolnjevanje. Sicer pa jemlje avtor v obravnavo naslednje igre: *Jesih: Grenki sadeži pravice*, *Strniša: Ljudožerci* in *Šeligo: Kdor skak, tisti hlap*. Novost, ki jo v tem spisu zlahka opazimo, je v raziskovanju »kategorij«. Avtor spregovori npr. o tehle kategorijah: *figure, igre, vloge, telesa, jezika, ideje, eksistence, idealnega lika, skrivnosti, doma, svobode, golka, molka, časa in prostora*. V tej knjigi – kot že drugod najdemo potrjeno, da se Kermaunerjeve obravnave ne le povezujejo, ampak smiselno dopolnjujejo, presejajo dane, stilistično pa spreminjajo in bogatijo. Avtor se v opombah h knjigi zanimivo opredeli do lastnega pisanja oziroma ga razpoznavna takole: »... zdaj nekatere svoje kritične tekste izrazite esejiziram in jim dajem osebno pričevanjsko noto.« In dalje: »... navdaja me želja, da bi tudi sam tvorno pomagal iz današnje umetnostne stiske, iz planetarnega sistema koda, ki človeka in dramatiko uničuje. Zato sem zmerom manj znanstvenik, strokovnjak, ki sodi iz distance in post festum; skušam biti ljubezenski sogovornik in soraziskovalec.« Od teh besed, napisanih leta 1977, prehajamo k pogledom na zadnje Kermaunerjeve knjige v naši informaciji.

Le-ta je *Besede in dogodek*. Lahko rečemo, da se napovedi iz prejšnje knjige v tej že živahno uresničujejo. Knjiga je razdeljena na tri dele (prim. prve: *Trojni ples smrti*). Naslovi delov so tile: 1) *Razmerja*, 2) *Tragedija vztraja*, 3) *Groteska* v razcvetu. Vsak od teh delov razpada še v posebne triade. Navedem naj 1. poglavje 1. dela, ki se glasi: *Razmerja* med mojim teksti, mojim življenjem in mano. Tu nam avtor na način, ki spominja na svojsko avtobiografsko knjigo *Mesec dni z Ivanom Cankarjem, Martinom Kačurjem* in *Tarasom Kermaunerjem*, razkrije tu in ono (a vse intenzivno, goreče vneto) iz svojega ustvarjalno in intelektualno burnotvornega življenja. Spusti se v samokritiko, a ne pozabi samohvale, samospraševanje se meša s samospraševanjem drugih, radodarno nas seznanja s svojim najnovejšim branjem, pa se spet zatopi v samoopazovanje in nam prišepne o svojih spremembah (vse kar najbolj prostodušno): »Nobenemu ukopanemu stališču nisem posebno zvest. Rad jih menjam, stojišča. Vsako novo me opoji in navduši« itd. itd. Kakorkoli že: Kermaunerjevo izpovedno, avtobiografsko pisanje sodi med najzanimivejša tovrstna pričevanja v sedanji slovenski literaturi.

Najnovejši protejski premet, ki ga je naredil Kermauner že v 1. delu knjige, je »ljubezenski« obrat k tragediji, obenem je nestanovitni ljubimec Taras zapustil bivšo ljubico Grotesko in že ne ve povedati o njej kaj dosti naklonjenega. Prvemu

delu, ki je bolj splošne ali pa izpovedne narave, se pridružuje 2. del (Tragedija vztraja) kot razlaga stvarnega gradiva slovenske tragedije. Tu spregovori Kermauner o treh dramah največjega slovenskega tragediografa Ivana Mraka (Spoved lučnim bratom, Razsulo Rimljanovine, Blagor premaganec). Tako se ta del navezuje na začetek knjige Od eksistence do vloge (poglavje o Mrakovi drami André Chenier). Tretji del pa vendarle le še upošteva dejansko prisotnost groteske (Groteska v razcvetu). Ta del se napleta na knjigo Od igre do telesa in pa na spis Od skrivnosti do jezika. Katere groteske so na vrsti za pretres? Rudolfova igra Pegam in Lambergar, Lužanova Sreča – nikdar opoteča (znana tudi po naslovu Sreča neposrednih proizvajalcev), Lužanov Triangel, Rudolfova koža megle in Wudlerjeva drama Perpetuum mobile. Zanimivo in nenavadno je Kermaunerjevo opredeljevanje iger za groteske: le kako ste se znašli pri groteskah obenem nerazumljiva igrava komedijca Sreča – nikdar opoteča, po drugi strani pa povsem resna, obredna drama F. Rudolfa Koža megle?

Ozrimo se še na naslov Besede in dogodek. Kermauner odločno nastopa za druge in proti prve. Tako pravi na zadnji strani knjige: »Vse okolje je spremenjeno v besedovanje: v žlobudranje. Želja po dogodku-dejanju-silovitosti (še) ne zmore predreti kilometrskega besednega nanosa. Ko (če) ga bo presekala, se bo odprl prepad, v katerega se bo zvrnil iz besed sestavljeni današnji človek; iz globin in pekla bo brizgnil pekoč in ubijajoč curek odrešilnega dogodka-deja-

nja (dogajanja). Katastrofa besed (in besedne družbe), odrešitev moči.«

Zdi se, da je največja briga T. Kermaunerja, da ne bi kje »zaostal«, da ne bi bil ob porajanju novih literarnih pojavov aktivno prisoten, skratka, »zraven«. No, do zdaj mu je vedno uspevalo, da je bil (poleg Miša Jezernika in Dimitrija Rupla – kot sam pravi) »najbolj tipičen (utelešeni) slovenski hipermodernist«. Ne vidimo vzroka, da tako duhovno gibka osebnost, kot Kermauner je, ne bi takega svojega statusa nadaljevala še v prihodnje.

Kaj naj še rečemo za zaključek našega poročila? Da imamo opraviti z izjemnim »naravnim pojavom«, ostroumnim in leporečnim piscem, izrednim eruditom in prekomerno pridnim ustvarjalcem. Branje in poznavanje njegovih del je za strokovno publiko že kar neogibno, vsakomur pa, ki ga zanima slovenska dramatika in sklop problemov v zvezi z njo, pa bodo Kermaunerjeve knjige nudile mnogo žive zanimivosti in presenettljivih novot. Pridružujem se F. Berniku, ki v kratki oceni Kermaunerjeve knjige Besede in dogodek med drugim pravi: »Njegovo razmerje do literarne umetnosti je utemeljeno v sodobni filozofiji: v strukturalizmu, poststrukturalizmu, semiologiji. Ne moremo zanikati resnice, da je tako branje literature lahko plodno, saj neredko razkriva v besedni umetnini tiste njene plasti, do katerih tradicionalne pa tudi najnovejše metode ne sežejo.«

Andrijan Lah
Ljubljana

Zapiski

Dvanajsti seminar za makedonski jezik, literaturo in kulturo

Univerza Cirila in Metoda iz Skopja je letos organizirala XII. seminar za makedonski jezik, literaturo in kulturo od 9. do 31. avgusta, in sicer prve tri dni v makedonskem glavnem mestu, ostalih dvajset pa v Ohridu. Poleg 18 Jugoslovancev, od tega samo dva iz Ljubljane, se ga je udeležilo še 125 tujih slavistov iz 25 evropskih, ameriških in azijskih držav in iz Avstralije. Seminar so sestavljale lektorske vaje, predavanja in kulturno-zgodovinske ekskurzije, zadnje štiri dni pa je potekal v obliki znanstvene diskusije. Lektorati na treh stopnjah, ki so imeli žal samo po 25 ur, so omogočali seznanitev z osnovnimi značilnostmi makedonščine oziroma poglobitev ali izpopolnitev njenega znanja in uporabe. Bili so strokovno solidni, čeprav morda še premalo usmerjeni v neposredno, praktično usposabljanje.

Seminarskih predavanj je bilo 25, in sicer: 8 jezikoslovnih, 8 leposlovnih in 5 umetnostno-zgodo-

vinskih. Teme ostalih predavanj so bile povezane z makedonsko zgodovino in s šolstvom. Jezikovna predavanja so obravnavala problematiko makedonskega knjižnega jezika (posamezni problemi oblikoslovja, fonologije in krajevne imenoslovja), narečij, jezikovne zgodovine in primerjalnega jezikoslovja. Naj omenim samo nekaj najzanimivejših. Predavanje O. Jašar-Nasteve, ki je govorila o leksikografskem gradivu Marka Cepenkova, sicer najbolj delavnega makedonskega zbiralca ljudskega blaga, je bilo odkritje tudi za makedonsko javnost. Cepenkov sicer ni imel namena sestaviti slovar, vendar je obdelal nekaj tisoč besednih enot, ki jih je pomenko in etimološko, dostikrat pa tudi časovno, pogostnostno in družbeno razčlenil. R. Ugrinova-Skalovska je govorila o slovarju makedonskih cerkvenoslovanskih tekstov, ki bo zajel čas od 12. do konca 17. stoletja (poskusni snopič je izšel leta 1978). Med podobnimi predhodnimi deli je omenila Miklošičev starocerkvenoslovanski slovar (1862–1865). Dimitrovski je prikazal značilnosti besedišča makedonskega literarnega jezika v času NOB.

Literarnozgodovinska predavanja so obravnavala obdobje Cirila in Metoda, narodopisja in leposlovje 19. stoletja, poezijo in dramatiko med obema vojnama (Racin, Krle), sodobno poezijo (Matevski) ter zgodovino makedonske znanstvene misli o literaturi. Makedonci imajo sicer bogato literarno preteklost, ki pa je bila zaradi težkih narodnopolitičnih razmer pred 1945 malo raziskana, zato še nimajo napisane sistematične zgodovine o literaturi. Nadomeščati jo mora književna kritika in publicistika. V predavanjih je zato prevladoval literarni pozitivizem, ki iz leta v leto prinaša nova, pomembna odkritja, in zgodovina literarnih idej (povojni čas). Haralam-pije Polenaković je v predavanju o odmevih Cirila Solunskega pri južnih (jugoslovanskih) Slovanih povedal, da se kult solunskih bratov v večjem obsegu začena šele po letu 1741, ko je izšla knjiga o njiju, najširšo družbeno razsežnost pa dobi pravzaprav šele v obdobju narodne romantike v 19. stoletju. V zvezi s temo je med znanstveniki omenil Kopitarja, Miklošiča, Nahtigala, Oblaka, Grivca in Tomšiča, od slovenskih leposlovcev pa samo Aškercera in Gregorčiča. Naj tu mimogrede omenim, da je letos v Skopju izšla knjiga Makedonija in Slovenija zgodovinarja H. Andonova-Poljanskega, ki obravnava (splošno) zgodovino naših medsebojnih stikov.

Zelo zanimiva so bila predavanja o makedonski arhitekturi, o cerkvenem slikarstvu v zvezi z upodabljanjem Cirila in Metoda, o sodobnem makedonskem slikarstvu in o glasbeni umetnosti. Vsa ta predavanja so bila spremljana z diapozitivi oziroma zvočnimi posnetki. Posebej želim omeniti še razlage akademika Koceva o ohridskih umetnostnozgodovinskih spomenikih: cerkvi sv. Pantelejmona s Klimentovim grobom, cerkvi sv. Klimenta ter o cerkvi Svete Sofije. Njegova predavanja so bila na zgodovinskih krajih samih, metodološko in problemsko zelo odkritosrčna. Ob akademiku Kocevu sem si ustvaril najlepšo podobo narodno globoko zavednega in ponosnega makedonskega izobraženca, ki je v imenu resnice pripravljen javnosti in vsakemu tujemu umetnostnemu imperialistu povedati in dokazati, da si z zmoto ali lažjo prisvajata tuje delo, obenem pa je odprto kritičen tudi do dobronamernih, toda naivnih mitkov nekaterih svojih sonarodnjakov, npr. do trditve o ohridski slovanski univerzi v 9.–10. stoletju. Mislim, da je akademik Kocev eden izmed modelov makedonske narodne zrelosti. M. Pavlovski je v svojem prikazu programa za pouk književnosti v makedonskih gimnazijah poleg drugega povedal, da se učenci seznanijo z Vodnikom, Prešernom (Sonetni venec), Aškercjeva Moja muza zastopa slovenski realizem, moderno Zupancič in Cankar (Na klancu). Novi realizem zastopa Kranjec (Na valovih Mure), sodobno slovensko pesništvo pa Minatti. Čeprav izbor ni povsem estetsko reprezentančen, moramo priznati, da imajo makedonski srednješolski veliko več možnosti spoznati slovensko besedno umetnost kot pa naši makedonsko.

V okviru znanstvene razprave se je zvrstilo 22 jezikoslovnih in 20 literarnozgodovinskih referatov, ki so jim sledile diskusije. Razen 9 Makedoncev so bili ostali referenti tujih narodnosti. V jezikoslovnem delu so bili »močni« zlasti Poljaki in Američani, o leposlovnih temah pa je pripravilo predavanja poleg Romunov, jugoslovanskih Albancev in drugih – kar 10 strokovnjakov s srbsko govorečega področja. Okvirne teme so bile 4: tipološka diferenciacija južnoslovanskih jezikov, frazeologija v makedonskih in drugih slovanskih in balkanskih jezikih; problemi književnega zgodovinopisja in – zadnja tema – grški vplivi v balkanskih literaturah. Znanstvena razprava – že šesta po vrsti – vsekakor odlično dopolnjuje in pestri seminar, pa ne samo to: organizatorji na ta način zainteresirajo tuje strokovnjake za makedonske in zlasti primerjalne teme, obenem pa se makedonski strokovnjaki sami neposredno seznanjajo z mednarodnimi znanstvenimi dosežki in postopki. Marsikateri od referentov je primerjalno obravnaval tudi slovensko gradivo. Tako je J. Hamm opozarjal na vezi med čakavščino in slovenščino, posebej še na čakavizme v terskem narečju, ki da doslej niso bili niti dovolj niti zadovoljivo razloženi. F. Feleszko iz Varšave je ugotovil, da se kategorija slovničnega števila v slovenščini razlikuje od ostalih (južno)slovanskih jezikov. Ch. Wukasz iz ZDA je govoril o štirih praslovanskih palatalizacijah in ugotovil, da so srbohrvaški in slovenski refleksi sicer različni, vendar ne tako, da bi zahtevali posebno klasifikacijo. Poljakinja K. M. So-lecka je imela dvoje predavanj: v pomensko-skladenjskem slovarju izmenskih glagolov v slovanskih jezikih, ki se pripravljata na Poljskem, je načelno predvidena tudi obravnava slovenskega gradiva, vendar ni strokovnjaka, ki bi ta del slovarja obdelal. V drugem referatu – o makedonskem podvojenem predmetu – je opozorila na formalno enak, čeprav zelo omejen pojav v slovenščini (npr.: Ni ga človeka, ki bi vse vedel). Med referenti na temo frazeologije je nastopil tudi Slovenec Matej Rode, in sicer je razčlenjeval razlike med pregovori in frazeologemi. Pregovor mu je oblika ljudskega slovstva, navadno z dvodelno stavčno zgradbo, ki izraža kako življenjsko modrost. Frazeologemi so mu enote jezika, pregovori pa besedila, citatne povedi.

Tudi v literarnozgodovinski sekciji Znanstvene razprave je bilo več zanimivih predavanj, npr. o modelu formiranja literature malih narodov (Z. Konstantinović), o posebni, črnogorski književnosti (S. Perović), o albanski filozofski liriki v 19. stoletju (Dž. Gega). Romun Deaconescu Jon je govoril o grških vplivih v romunski poeziji, pri čemer je – v živahni razpravi – postavil zanimivo tezo: francoska avantgardista Tzara in Ionesco, oba romunskega porekla, sta elemente grotesknosti in absurda črpala iz sestavin romunskega ljudskega slovstva. Za slovenistiko je bila tematsko še posebno zanimiva M. Mitrović, ki je primerjala Škerličevo strogo estetsko in Prijateljevo širše, narodno obstoj potrjujoče pojmovanje zgodovine književnosti, vendar je pri tem Prija-

telja preveč navezovala na pozitivizem. H. Krnjević je ob kritiki izvorov in zapisov ustne (ljudske) umetnosti namesto narodno ločevalnih posebnostnih sestavin poudarjala sočasnost določenih literarno-zgodovinskih pojavov, npr. v istem obdobju kot Hektorovičevi zapisi bugarštic so nastali zapisi treh makedonskih ljudskih pesmi in dvoje Trubarjevih zapisov začetkov slovenskih ljudskih pesmi. Ali naj bi se iskalo torej nekak skupen jugoslovanski literarnozgodovinski periodizacijski sistem? Precej jezikoslovnih in literarnozgodovinskih referatov je bilo primerjalnih. Nekajkrat so bili to dolgi naštevalni sezname sorodnosti in prepletenosti, čutilo pa se je pomanjkanje globlje, zlasti teoretične zastavitve meril za tako vzporejanje. Postavljena je bila celo teza, da sodobnost ne more biti predmet »doslednega znanstvenega raziskovanja«, in sicer zaradi čisto praktičnih, osebnih pravic prizadetih, pri čemer pa se sploh ni zastavilo temeljno vprašanje: kaj je možni in kaj nujni predmet literarne zgodovine, kakšni pristopi k temu predmetu so možni in kaj je kriterij znanstvenosti sploh. No, v celoti vzeto se more oceniti Znanstvena diskusija kot tehtna in za Seminar nad vse koristna, saj je omogočila pogled na makedonski jezik in literaturo v širšem, mednarodnem kontekstu. Naj ob koncu opozorim na sicer obrobno, vendar po svoje zanimiv pojem »naše ustno slovstvo«, ki ga radi uporabljajo raziskovalci s srbskega področja, ne da bi ga skušali točneje opredeliti. M. Maticki je postavil celo tezo, da je zaradi tistih pesmi, istih potujočih pevcev

ipd. sploh neupravičeno govoriti o srbskih ali hrvaških ali črnogorskih ipd. ljudskih pesmi. Vsi referati bodo objavljeni v zborniku, ki bo izšel prihodnje leto.

Seminaristi so si v času seminarja ogledali tudi precejšnje število pomembnih kulturnih ustanov in zgodovinskih spomenikov: Skopsko filološko fakulteto, Makedonsko akademijo znanosti in umetnosti, Inštitut za makedonski jezik K. P. Misirkova – inštituta za literaturo še nimajo – galerijo moderne umetnosti itd. Ogledali so si tudi antični mesti Stobi in Herkulanum, obiskali grobnico padlih partizanov v Prilepu pa čudovite samostane – kulturne muzeje: sv. Nauma na južnem bregu Ohridskega jezera, Kališta pri Strugi itd. Nad vse skrbni in pozorni organizatorji so seminaristom omogočili obiskovanje prireditvev Ohridskega poletja (dramskih predstav in koncertov), Struških večerov poezije, različnih folklornih prireditvev itd. Že iz tega se vidi, da je kulturno življenje v makedonskih turističnih središčih in sploh v Makedoniji zelo bogato. Vsi udeleženci seminarja so mogli po želji dobiti tudi celo vrsto leposlovnih in znanstvenih knjig ter jezikovnih priročnikov (slovarje, slovnico, pravopis).

Vse to je omogočilo poglobljeno spoznavanje dela makedonske znanosti in kulture, makedonske zgodovine in nad vse plodne, ustvarjalne sodobnosti. Odlično organizacijo seminarja je vodil Tome Sazdov.

Jaka Müller
SAZU v Ljubljani

PREJELI SMO V OCENO

Bojan Štih, Pridite, predstava je! (Eseji, članki, dramaturški listki in izjave). Knjižnica Mestnega gledališča ljubljanskega 78. Ljubljana 1979, 366 str.

Književna komunikacija. Antologija poljske znanosti o književnosti. Urednik broja: Walter Kroll. Umjetnost riječi. Izdaje Hrvatsko filološko društvo – Zagreb, XVIII (1974), broj 2–4, str. 95–464. (Izšlo leta 1979.)

Gregorij Alasia da Sommaripa, Slovar italijansko-slovenski, druga slovensko-italijanska in slovenska besedila, Videm 1607. Pripravil in uredil Bogomil Gerlanc. Pri izdaji so sodelovali Albin Škerk, Lino Legiša, Alojz Rebula, Branko Reisp, Saša Zabajak. Izdajatelj: Založba Mladinska knjiga, Občina Devin-Nabrežina in Založništvo tržaškega tiska. Ljubljana – Devin – Nabrežina – Trst 1979. 312 str.